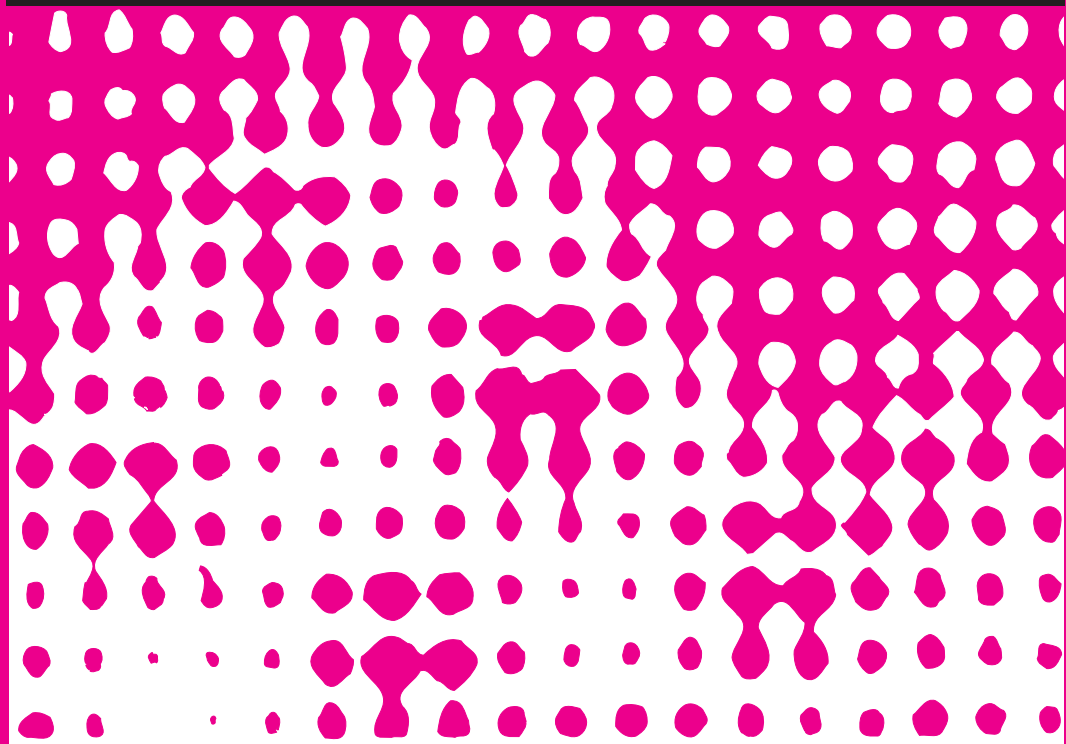

* DEMO 2005 GRAFIE 4

revue pro výzkum populačního vývoje

ČLÁNKY – Dagmar Bartoňová – Milan Kučera: Prognóza cenzových domácností v České republice na období do roku 2030 ● Felix Koschin: Naše populace stárne – užijeme se? ● Renáta Vašková: Bariéry a předpoklady vzniku nové rodiny jako samostatné jednotky u –náctiletých matek ●

SČÍTÁNÍ LIDU ● RECENZE ● ZPRÁVY ● PŘEHLEDY ● BIBLIOGRAFIE

obsah

ČLÁNKY

<i>Dagmar Bartoňová – Milan Kučera: Prognóza cenзовých domácností v České republice na období do roku 2030</i>	229
<i>Felix Koschin: Naše populace stárne – užijeme se?</i>	245
<i>Renáta Vašková: Bariéry a předpoklady vzniku nové rodiny jako samostatné jednotky u -náctiletých matek</i>	251

SČÍTÁNÍ LIDU

<i>Petra Brabcová: Národnostní složení obyvatelstva Československa v letech 1918–1989 ve světle právních předpisů</i>	265
---	-----

RECENZE

Mnohojazyčný demografický slovník (český svazek) (<i>Dagmar Bartoňová</i>)	271
Statistický lexikon obcí České republiky 2005 (<i>Milan Kučera</i>)	272
Romové – kniha plná mýtů (<i>Daniel Hůle</i>)	273
Průvodce cizineckým řízením (<i>Jaroslava Steinbauerová</i>)	274
Jak Evropská komise zaostřila na demografické otázky (<i>Tomáš Kučera</i>)	274
Nový demografický režim – populační výzvy a politické odpovědi (<i>Kryštof Zeman</i>)	276

ZPRÁVY

Životní jubileum profesora Lumíra Dokoupila – Životní jubileum Elišky Čáňové – Významné životní jubileum doc. Ing. Eduarda Součka, CSc. – Konference Romové v sociálních změnách – Mezinárodní kongres: Důstojnost člověka ve stáří, nemoci a umírání – Deset let Socioklubu – Migration und Bevölkerung v novém – 25. mezinárodní populační konference v Tours – Cizí rodáci v USA 2002 – Šedovlasí zločinci	279
---	-----

PŘEHLEDY

Svobodná matka – a co je potom? – Příspěvek ke studiu dekompozice – sebevraždnost a rodinný stav – Z historie pedagogicko-psychologického a manželského poradenství	287
---	-----

BIBLIOGRAFIE	298
--------------------	-----

Názory autorů se nemusí vždy shodovat se stanovisky redakční rady.

contents

ARTICLES

<i>Dagmar Bartoňová – Milan Kučera: Census Household Forecast for the Czech Republic up to the Year 2030</i>	229
<i>Felix Koschin: Our Population Is Ageing – Are We Going to Earn a Living?</i>	245
<i>Renáta Vašková: Barriers to and Prerequisites of Raising a New Family as an Independent Unit by Teenage Mothers</i>	251

POPULATION CENSUS

<i>Petra Brabcová: Ethnic Structure of the Population of Czechoslovakia 1918–1989 by the Law</i>	265
---	-----

BOOKS AND PUBLICATIONS

Multilingual Demographic Dictionary (Czech Volume) (<i>Dagmar Bartoňová</i>)	271
Statistical Lexicon of Municipalities of the Czech Republic 2005 (<i>Milan Kučera</i>)	271
Romanies – a Book Full of Myths (<i>Daniel Hůle</i>)	273
A Guide to Alien Proceedings (<i>Jaroslava Steinbauerová</i>)	274
The Way the European Commission Has Focused on Demographic Issues (<i>Tomáš Kučera</i>)	274
New Demographic Situation – Population Challenges and Political Responses (<i>Kryštof Zeman</i>)	276

REPORT – SURVEYS – BIBLIOGRAPHY

*DEMOGRAFIE

© Český statistický úřad 2005

Vydává ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD ve Studiu GSW, Čs. armády 31, 160 00 Praha 6.

Řídí redakční rada: Ing. Jiřina Růžková, CSc. (předsedkyně redakční rady), Mgr. Věra Hrušková, CSc. (výkonná redaktorka), PhDr. Milan Aleš, RNDr. Ludmila Fialová, CSc., Doc. Ing. Zuzana Finková, CSc., Prof. MUDr. Jan Holčík, DrSc., Doc. RNDr. Felix Koschin, CSc., Ing. Milan Kučera, PhDr. Věra Kuchařová, CSc., Ing. Jitka Langhamrová, CSc., Prof. Ing. Zdeněk Pavlík, DrSc., Prof. Ing. Vladimír Roubíček, CSc., Prof. RNDr. Jitka Rychtaříková, CSc., Doc. Ing. Eduard Souček, CSc., JUDr. Vladimír Šrb, Ing. Miroslav Šimek.

Vychází čtyřikrát ročně. Informace o předplatném podává a objednávky přijímá redakce.

Adresa redakce: Praha 10 – Strašnice, Na padesátém 81, PSČ 100 82, telefon: 274 052 834, e-mail: hruskova@gw.czso.cz

Informace o předplatném a objednávky vyřizuje firma MYRIS TRADE s. r. o., P. O. Box 2, 142 00 Praha 4.

Podávání novinových zásilek povolila Česká pošta, s. p., Odštěpný závod Praha č. j. nov 6364/98 ze dne 9. 2. 1998

Sazba, grafické zpracování a tisk – Studio GSW, Čs. armády 31, Praha 6, tel./fax: 233 326 945, e-mail: gsw@gsw.cz

Cena jednoho výtisku 42 Kč, roční předplatné 168 Kč + poštovné.
Indexové číslo 46 465 • ISSN 0011-8265 • Reg. zn. MK ČR E 4781.
Nevyžádané rukopisy se nevracejí.

Číslo 4/2005, ročník 47. Rukopis předán tiskárně 25. 9. 2005. Toto číslo vyšlo v listopadu 2005.

PROGNÓZA CENZOVÝCH DOMÁCNOSTÍ V ČESKÉ REPUBLICE NA OBDOBÍ DO ROKU 2030

DAGMAR BARTOŇOVÁ – MILAN KUČERA

Census Household Forecast for the Czech Republic up to the Year 2030

This forecast of the number and composition of census households for the period until 2030 relies on data on the number and composition of households found in Population and Housing Census 2001. In computations built on the method of coefficients of heads of households, this forecast is a follow-up to the results of a new population forecast, reflecting thus the long-term implications of changes in the age structure and demographic behaviour. It was computed in three variants (basic, family, individual). All the variants expect a dropping average size of households, increasing share of households of individuals and decreasing share of households with five and more members.

Demografie, 2005, **47**: 229–244

V návaznosti na prognózy budoucích počtů a složení obyvatelstva se již od 70. let minulého století u nás vypočítávaly také prognózy očekávaných počtů cenzových domácností. Vycházely vždy z výsledků posledního sčítání podle typů domácností a někdy také velikostního složení podle počtu členů. Ve dvou případech byly tyto prognózy, i když v zúženém pojetí, vypočteny až do úrovně okresů.

V období plánování ekonomiky, zvláště pokud šlo o územní bilance pracovních sil a jejich „plánované“ přesuny, se staly výsledky prognóz obyvatelstva a domácností jedním z hlavních podkladů pro rozmísťování hromadné bytové výstavby. Také proto se tyto prognózy vypočítávaly zpočátku v Terplanu, zaměřeném na územní plánování. Předpokládala se v nich stabilita demografického chování, v podstatě tedy šlo jen o prodlužování relací a trendů zjištěných v předchozích letech, a kromě bilančních úvah o potřebě bytů (stav v době sčítání plus nová výstavba minus očekávaný odpad) se zjištěné údaje jinak nevyužívaly.

Původní smysl výpočtů prognóz cenzových domácností samozřejmě zanikl, ale na druhé straně se začala projevat potřeba znát budoucí počty, struktury a velikosti těchto nejmenších kolektivit jako projevu životního způsobu a formování jednotek společně hospodařících osob. Zvláštní význam dostávají tyto prognózy v období zesilujícího demografického stárnutí, a to především pokud jde o očekávané budoucí počty domácností starších jednotlivců, starších manželských dvojic ve věku zhruba nad 70 let a také o soužití starších jednotlivých osob

v rámci rodinných domácností dětí, resp. vnoučat. Výsledky prognóz domácností se tak stávají podkladem pro hodnocení důsledků úrovně a změn demografického chování, jak se budou projevat v rámci předpokládaného budoucího vývoje obyvatelstva. Proto se také stalo samozřejmostí vypočítávat tyto prognózy ve variantách.

Výsledky prognóz počtů a struktury domácností mají nemalý význam také pro koncepcie důchodové reformy, reformy zdravotnictví a sociální péče o starší obyvatelstvo v různých formách jejich bydlení a fázích života. Rozhodování starších jednotlivců o způsobu svého života bude podmíněno i tím, jaké možnosti jim bude společnost respektující právo na důstojné stáří vytvářet: úrovní důchodů, formami bydlení v bytech a případně mimo ně, lokálním zajišťováním jejich stravování a hlavně poskytováním zdravotní péče a potřebné sociální pomoci mimo zařízení. Pro populaci velmi starých, resp. chronicky nemocných osob to bude snazší ve městech než v malých venkovských obcích.

Metodika výpočtu prognóz cenзовých domácností

Prognózy domácností jsou zařazovány mezi tzv. odvozené prognózy, protože vycházejí z výsledků prognóz počtů a složení obyvatelstva. Na rozdíl od většiny ostatních odvozených prognóz (např. počtu školních dětí, ekonomicky aktivních osob, invalidity), při kterých se odhadnuté podíly osob patřících do specifické skupiny aplikují na předpokládané počty osob z prognózy obyvatelstva, prognózy počtu a složení domácností jsou postaveny na odhadech podílů osob stojících v čele různých typů domácností. Tyto osoby v čele domácností jsou dále specifikovány podle věku, pohlaví a podle rodinného stavu.

Intenzita vytváření různých typů domácností se mění v souvislosti s různými stádii životního cyklu, jimiž jednotlivci postupně procházejí. Během nich se složení populace podle věku, pohlaví a rodinného stavu mění a odlišnosti v průběhu životních cyklů jsou rozhodujícím způsobem ovlivňovány změnami demografického chování. Avšak kromě změn v úrovni sňatečnosti, plodnosti, rozvodovosti i úmrtnosti působí na životní cykly také řada nedemografických faktorů – např. změny sociálního chování (růst individualismu) nebo změny ekonomického charakteru (růst nákladů na bydlení, úroveň mezd a důchodů, trh s byty, nezaměstnanost aj.). Tyto faktory působí jako regulační mantinely nejen pro soužití osob v domácnostech během životního cyklu, ale zároveň i pro vývoj demografického chování. Čím jsou změny demografických a jiných faktorů významnější, tím více v průběhu životních cyklů klesá setrvačnost vytváření různých typů domácností a tím se stávají odhady budoucích počtů domácností méně spolehlivými. Nejvíce se tyto změny týkají zpravidla mladých generací.

Význam prognóz počtů a složení domácností spočívá především ve vystižení trendů vývoje počtu a změn struktury domácností, nikoliv v přesných odhadech počtů domácností příslušných typů. Spolehlivost odhadů budoucích počtů domácností je vždy menší než odhady budoucích počtů osob v prognózách počtu a složení obyvatelstva.

Způsob výpočtu prognózy domácností do roku 2030 podle typů domácností

Prognózy domácností v ČR bezprostředně navazují na data sčítání lidu a respektují i jejich předpoklady a metodiku zpracování údajů. Nová prognóza byla vypočtena za pět typů cenзовých domácností:

- úplné rodinné domácnosti se závislymi dětmi (včetně priznaného nesezdaného soužití s dětmi) – ÚRD s dětmi;
- úplné rodinné domácnosti bez závislých dětí (opět včetně priznaného nesezdaného soužití bez dětí) – ÚRD bez dětí;
- neúplné rodinné domácnosti se závislymi dětmi – NRD s dětmi;
- ostatní vícečlenné nerodinné domácnosti (tj. bez případů vztahu manželů či partnerů a vztahu rodiče a závislých dětí, tedy včetně NRD bez závislých dětí) – OVD
- domácnosti jednotlivců – DJ.

V ČR se pro prognózování domácností tradičně používá **metoda koeficientů hlav domácností** (*headship rates* – HSR), která byla použita i pro prognózu počtu a složení cenových domácností ČR z roku 2003 pro období do roku 2030¹⁾. Výsledné počty domácností vycházejí z výpočtů intenzity tvorby jednotlivých typů cenových domácností podle věku a pohlaví, resp. rodinného stavu osob v čele domácností, jež jsou poměrem počtu osob stojících v čele domácností podle pohlaví, věku, příp. i rodinného stavu k počtům osob v příslušných strukturách zjištěných při cenzu.

Vlastní prognóza cenových domácností vychází z koeficientů hlav domácností určitého typu v členění podle pohlaví a věku, vypočtených z údajů sčítání 2001, které jsou aplikovány na prognózované počty osob příslušného pohlaví a věku. Vývoj koeficientů je dále různými metodami modelován. Dílčí počty takto odhadnutých typů domácností podle věkových skupin a pohlaví osob v jejich čele dávají v součtu odhadovaný počet domácností příslušného typu; celkový počet domácností je pak součtem počtů domácností jednotlivých typů.

Výpočty koeficientů hlav domácností byly u ÚRD provedeny jen za ženy podle jejich věku, u dalších typů domácností (NRD s dětmi, DJ a ostatní vícečlenné) podle pohlaví a věku osoby v čele. NRD bez závislých dětí a vícečlenné nerodinné domácnosti byly v prognóze shrnuty do jedné větší skupiny, ačkoliv ve výsledcích sčítání 2001 byly zpracovány odděleně. V převážné většině šlo totiž o příbuzenské vztahy nejčastěji jen dvou osob, přičemž zařazení domácností do jedné nebo druhé skupiny značně záviselo na zápisu osoby v čele cenové domácnosti. Vlivem metodických změn při sčítáních 1991 a 2001 se staly údaje za tyto typy nesrovnatelnými a nebylo možné ani posoudit starší dlouhodobější trendy.

Výpočet prognóz cenových domácností v ČR vychází z údajů o počtech a složení domácností zjištěných při sčítáních lidu²⁾. Protože vývoj soužití v domácnostech je ovlivňován navíc celým komplexem měnících se faktorů, má smysl počet a složení domácností vypočítávat po pětiletých periodách. Ze stejných důvodů se prognózy domácností počítají také na kratší období než populační prognózy, obvykle jen na období 25–30 let, tedy jedné generace. Pro toto období jsou totiž již známé počty budoucích potenciálních partnerů a lze odhadnout i počty úplných, resp. neúplných rodinných domácností.

Výsledky demografických prognóz obyvatelstva – a ještě více domácností – jsou spolehlivé jen relativně, závisejí na stupni poznání předpokladů intenzity vytváření a struktur jednotlivých typů pro uvažované demografické chování, resp. i salda migrace. Proto se vypočítávají alespoň ve třech variantách, aby se stanovil spolehlivější rámec pravděpodobného budoucího vývoje. Výpočty na delší období by měly spekulativní ráz.

Prognózy velikostního složení domácností

Prognóza počtu cenových domácností podle typů byla vypočtena metodou koeficientů hlav domácností. Této metody však nebylo možné využít pro výpočet velikostní struktury

¹⁾ Poprvé byla tato metoda vyzkoušena v USA v roce 1938 na prototypu projekce domácností do roku 1980, kterou zpracoval US National Resource Planning Committee z dat cenzu 1930 s použitím konstantních HSR. V roce 1943 byla použita zlepšená metoda HSR v první publikované sérii projekcí domácností, které zpracoval US Bureau of the Census. V evropských zemích byly stejnou metodou vypracovány první projekce domácností vesměs během 60. let, někde již koncem 50. let (*Methods of Projecting Households and Families*, 1973). V ČR byla vypočtena první projekce domácností do roku 1980 v roce 1963, s použitím konstantních HSR (Kučera, M. 1965), další, již s proměnlivými HSR, v roce 1978, v roce 1983 následovala prognóza do roku 2000, zpracovaná na bázi výsledků cenzu 1980; vždy se jednalo o cenové domácnosti (Kučera, M. 1983). První prognóza cenových domácností ve více variantách vycházela z dat cenzu 1991 (Burcin, B. – Kučera, M. – Kučera, T. 1994), její upravená verze vyšla v roce 1996 (Kučera, T. – Burcin, B. – Kučera, M. 1996).

²⁾ Prognózy cenových domácností – na rozdíl od populačních prognóz – nezahrnují všechno obyvatelstvo, ale jen to, které žije v soukromých domácnostech. Kromě osob v bytech jsou za soukromé domácnosti považováni i jednotlivci nebo dvojice žijící v domech s pečovatelskou službou nebo v různých penzionech. Mimo soukromé domácnosti (převážně v domovech důchodců a ústavech sociální péče) žije v ČR méně než 1 % obyvatelstva a ani v budoucnu se nepředpokládá, že by se tento podíl nějak výrazně zvýšil.

podle počtu členů, protože soubory osob vytvářejících neúplné rodinné a ostatní vícečlenné domácnosti jsou v rámci věkových skupin velice rozdrobené a neumožňují formulaci a tím respektování předpokládaných trendů vývoje velikostní skladby domácností. Metody koeficientů hlav domácností bylo použito jen k ověření velikostní struktury úplných rodinných domácností se závislými dětmi podle počtu všech členů v návaznosti na použité míry plodnosti podle jednotlivých variant prognózy obyvatelstva.

Základní velikostní členění cenзовých domácností je do značné míry dáno již jejich strukturou podle typů. Jednoznačné je to u domácností jednotlivců. Východiskem výpočtů velikostní struktury vícečlenných domácností byly proto odhadované změny průměrné velikosti jednotlivých typů domácností. V úplných rodinných domácnostech naše odhady vycházely z uvažované úrovně sňatečnosti, resp. vytváření faktických manželství, a to včetně úvah o budoucí úrovni rozvodovosti a společném přežívání obou partnerů (snížení pravděpodobnosti ovdovění a posun do vyššího věku). V ÚRD s dětmi se navíc promítaly předpokládané úrovně plodnosti a jejich uvažovaný pomalý vzestup, ovšem dost diferencovaný v jednotlivých variantách, nepřímo tedy i v domácnostech bez dětí mírou bezdětnosti nebo okamžikem přechodu dětí k nezávislosti v cenзовém pojetí.

Třetí typ domácností, neúplné rodinné domácnosti se závislými dětmi, se jak svými počty, tak i strukturou odvíjejí jednak od úplných rodinných domácností, jednak od trendů rozvodovosti a hlavně intenzity rození dětí mimo manželství těch nevdaných žen, které sekundárně nevstoupí do manželství. Čtvrtý typ představují ostatní vícečlenné domácnosti různých variant soužití, především jednoho rodiče s nezávislým dítětem (dětmi). Vzhledem k nízké průměrné velikosti nemůže v těchto dvou typech domácností docházet v období prognózy k větší variabilitě počtu členů: základním parametrem je vždy podíl těchto domácností jen se dvěma členy.

Z dat sčítání 2001 vyplynulo, že průměrný počet členů v ÚRD bez dětí činil 2,45 členů, když 65 % z nich bylo dvoučlenných a 25 % tříčlenných. V NRD s dětmi činil průměr 2,62 (51 % bylo dvoučlenných a 39 % tříčlenných); v ostatních vícečlenných 2,21 (82 %, resp. 16 %). Tato struktura byla zachována ve výpočtech prognózy s trendem mírného snižování průměrů, a proto i podílu tříčlenných a větších, a to zhruba do roku 2015.

V období od roku 2020 jsme předpokládali, že bude docházet k vzestupu soužití „nepartner-ských“ osob, vyvolanému jednak vzestupem nákladů na bydlení (nájemné, ale také ceny energií), jednak jen velmi pomalým vzestupem úrovní starobních důchodů. Půjde o generace jednotlivců, kteří nemohli, resp. dříve nebyli nuceni vytvářet finanční rezervu na stáří (např. penzijním připojištěním) a jako důchodci – jednotlivci budou postiženi zaostáváním své životní úrovně mnohem více než při společném bydlení a hospodaření převážně dvou osob, případně v rámci rodin svých dětí nebo vnoučat. Nebude se to samozřejmě týkat osob, které budou trávit své stáří v penzích nebo domech pečovatelské služby. Bude to umožněno také tím, že pečující osoby o své „více staré“ rodiče či prarodiče ve věku nad 80 let či v případech nemožnosti jejich samostatného života (častější a delší nemoc nebo i bezmocnost) budou dostávat vyšší příspěvky od státu za péči o ně. Současně uvažujeme, že se možná ještě bude zvyšovat věk vstupu do manželství nebo nesezdaného soužití, takže ekonomicky již nezávislí mladí lidé (zřejmě hlavně neza-městnaní) budou dále soustávat ve svých orientačních rodinách.

Míra poklesu průměrné velikosti uvedených tří typů cenзовých domácností v období do roku 2015 zhruba o 0,1 člena bude podle našich úvah kompenzována vzestupem do roku 2030 v obdobném rozsahu. V rodinné variantě prognózy jsme počítali s nepatrně vyšším soužitím, ve variantě jednotlivců naopak s nižším.

Výsledky sčítání 2001 jako základ výpočtu prognózy domácností

Výsledky žádné prognózy, ať jde o počty a strukturu obyvatelstva a tím více domácností, se neshodují s daty získanými pro stejný rok ze sčítání lidu. Je to způsobeno rozdílným „úní-kem“ ze sčítání ve dvou následujících cenzech, nedokonalou registrací zahraničního stěhování,

příp. změnou pojetí sčítaného obyvatelstva, a v nevelkém rozsahu chybami při zpracování. Všechny tyto skutečnosti se projevují i při srovnávání údajů o domácnostech. V cenzu 2001 se přitom navíc promítly v počtech a strukturách domácností všechny změny demografického chování, které se při výpočtu předchozí prognózy nedaly předpokládat: prudký pokles intenzity sňatečnosti a přesun těžiště do vyššího věku, dále zvýšená úroveň rozvodovosti, mnohem častější vytváření NRD s dětmi neprovdanými matkami, a navíc ještě některé metodické změny zpracování výsledků sčítání 1991 a 2001 (Bartoňová, 2005).

Při sčítání 2001 bylo zjištěno ve srovnání s jednotlivými variantami prognózy z roku 1996 zhruba o 200 tis. ÚRD s dětmi méně, na druhé straně o 50–80 tis. NRD s dětmi a o 100 tis. OVD více. Nejmenší rozdíly byly u ÚRD bez dětí a u domácností jednotlivců. Ve srovnání se střední variantou prognózy z roku 1996 se téměř nelišil průměrný počet členů domácností v úhrnu ani ve vícečlenných domácnostech, jen málo se změnila průměrná počty osob v jednotlivých typech domácností a v souhrnu také velikostní struktura domácností podle počtu členů (Kučera, T.–Burcin – Kučera, M., 1996).

Tab. 1 Cenové domácnosti podle výsledků sčítání 2001 a výsledků prognózy z roku 1996 (Census households as measured by Population Census 2001 and by forecast from 1996)

Typ cenové domácnosti	SLDB				Rozdíl	Prognóza 1996 na rok 2000 (tis.) - varianty			Rozdíl SL 2001 - zákl. var.	
	v tis.		v %			základní	rodinná	jednotlivců	abs.	v %
	1991	2001	1991	2001						
ÚRD s dětmi	1 396	1 091	34,4	25,6	-305	1 303	1 328	1 285	-212	-19,5
ÚRD bez dětí	1 117	1 243	27,6	29,1	126	1 230	1 250	1 204	13	1,0
NRD s dětmi	254	343	6,3	8,0	89	292	290	263	51	15,0
Ost. vícečl. dom.	195	318	4,8	7,4	123	220	227	203	98	30,8
Dom. jednotlivců	1 090	1 276	26,9	29,9	186	1 266	1 235	1 406	10	0,8
Celkem	4 052	4 271	100,0	100,0	219	4 311	4 330	4 361	-40	-0,9

Předchozí dlouhé období stabilizace demografického chování, které bylo výhodné pro formulaci předpokladů prognóz domácností, bylo vystřídáno v poslední dekádě minulého století výraznými změnami, které nepochybně dále pokračují. Proto se musí považovat výsledky prognózy domácností z roku 1996 s tou dnešní za nesrovnatelné. Ne tedy za chybné, protože dřívější logické předpoklady dalšího vývoje počtů a struktur domácností byly překonány novou společenskou a tím také demografickou realitou.

Prognóza počtu a složení domácností podle typů do roku 2030

Východí předpoklady

Prognóza počtu a složení cenových domácností byla zpracována v roce 2003 na základě výsledků prognózy počtu a věkového složení obyvatelstva na období do roku 2030 (Burcin–Kučera, T., 2004). Obdobně jako prognóza vývoje obyvatelstva byla vypočtena ve třech variantách: základní, rodinné (příznivé) a jednotlivců (nepříznivé, nízké). Každá z nich se opírala o odpovídající variantu prognózy obyvatelstva: základní o střední variantu, rodinná o vysokou a varianta jednotlivců o nízkou. Pro každou variantu prognózy domácností byl použit odlišný scénář demografického chování, který po stránce vývoje počtu osob a změn věkového složení opět korespondoval s předpoklady použitými v prognóze obyvatelstva.

Prognóza je založena na výpočtu intenzit tvorby cenových domácností (HSR) osob v čele jednotlivých typů domácností v členění podle pohlaví a pětiletých věkových skupin a také podle rodinného stavu z dat sčítání 2001. Koeficienty hlav domácností podle rodinného stavu byly použity jako podpůrná informace k odhadům budoucího vývoje koeficientů. Ve vlastní prognóze odhadů počtů domácností však nemohly být využity, neboť prognóza obyvatelstva v členění podle rodinného stavu zpracována nebyla. Proto byl pro střední variantu současně

Tab. 2 Prognóza počtu a složení cenзовých domácností v období 2001–2030 (Forecast of the number and composition of census households for 2001–2030)

Typ domácnosti	Počty domácností v tis.						
	Sčítání 2001	rok					
		2005	2010	2015	2020	2025	2030
Základní varianta							
Úplné rodinné se záv. dětmi	1 091	1 116	1 128	1 112	1 052	973	906
Úplné rodinné bez záv. dětí	1 243	1 286	1 325	1 348	1 375	1 398	1 410
Neúplné rodinné se záv. dětmi	343	355	365	363	353	332	316
Ostatní vícečlenné domácnosti	318	327	338	350	367	383	392
Domácnosti jednotlivců	1 276	1 342	1 414	1 471	1 527	1 583	1 640
Celkem	4 271	4 426	4 570	4 644	4 674	4 669	4 664
Průměrný počet členů domácnosti	2,38	2,30	2,22	2,21	2,21	2,21	2,21
Rodinná varianta							
Úplné rodinné se záv. dětmi	1 091	1 131	1 162	1 154	1 105	1 069	1 063
Úplné rodinné bez záv. dětí	1 243	1 291	1 336	1 367	1 407	1 442	1 481
Neúplné rodinné se záv. dětmi	343	355	366	365	351	337	325
Ostatní vícečlenné domácnosti	318	328	341	352	370	387	395
Domácnosti jednotlivců	1 276	1 323	1 394	1 445	1 499	1 529	1 552
Celkem	4 271	4 428	4 599	4 683	4 732	4 764	4 816
Průměrný počet členů domácnosti	2,38	2,31	2,25	2,23	2,24	2,24	2,24
Varianta jednotlivců							
Úplné rodinné se záv. dětmi	1 091	1 110	1 117	1 088	1 018	896	791
Úplné rodinné bez záv. dětí	1 243	1 278	1 299	1 316	1 338	1 344	1 338
Neúplné rodinné se záv. dětmi	343	345	343	330	309	276	250
Ostatní vícečlenné domácnosti	318	325	332	340	353	363	367
Domácnosti jednotlivců	1 276	1 364	1 461	1 522	1 586	1 643	1 705
Celkem	4 271	4 422	4 552	4 596	4 604	4 522	4 451
Průměrný počet členů domácnosti	2,38	2,28	2,20	2,16	2,13	2,13	2,11

proveden odhad změn složení obyvatelstva podle věku, pohlaví a rodinného stavu do roku 2030, který jsme použili také jako dílčí podklad pro stanovení rozsahu možných tendencí a konkrétních hodnot koeficientů hlav domácností.

Při formulaci předpokladů budoucího vývoje soužití osob v domácnostech bylo třeba vycházet z podrobné analýzy změn složení obyvatelstva podle věku a rodinného stavu, které nastaly v 90. letech v důsledku změn demografického chování hlavně mladších osob (Bartoňová, 2005; Kučera, M., 2005). Na rozdíl od starších prognóz nebylo možné opřít odhady o dlouhodobé trendy demografického chování, neboť 90. léta znamenala přelom v reprodukčním chování a tím i v průběhu životních cyklů osob. Demografické chování „starého typu“ se však setravností bude promítat do struktury domácností zejména starších osob minimálně do roku 2030.

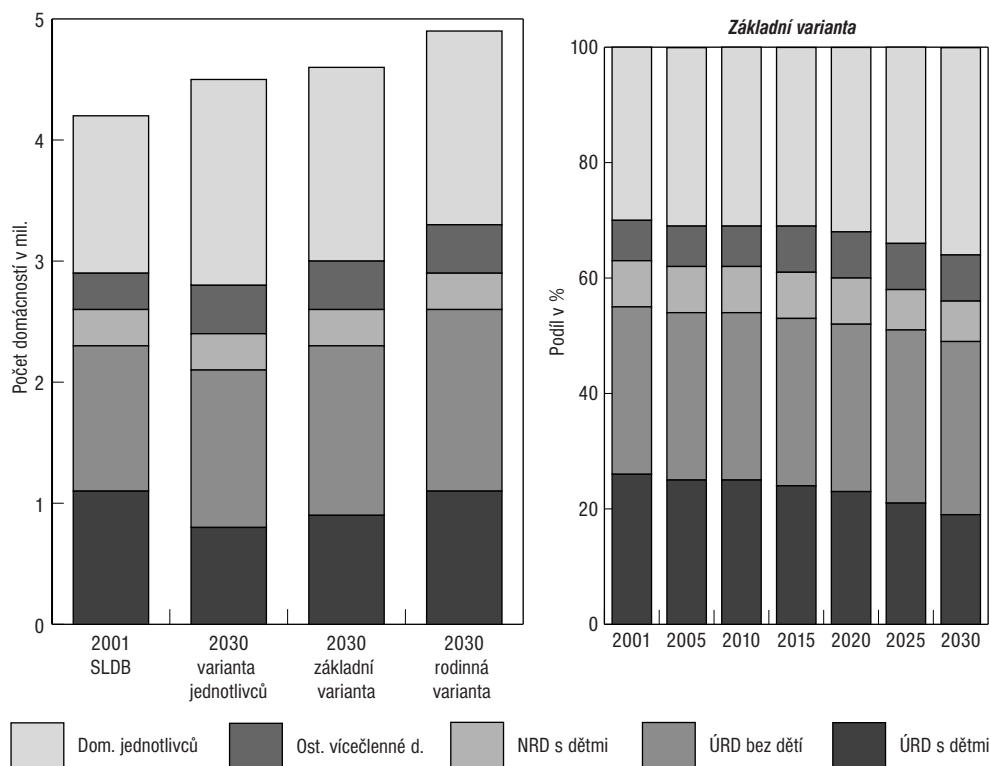
Výsledky prognózy domácností podle typů domácností

Výsledky prognózy počtu a složení cenзовých domácností lze stručně shrnout do následujících bodů:

– V celém období až do roku 2030, ale i za horizontem prognózy, se bude zvyšovat počet cenзовých domácností jen podle příznivé (rodinné) varianty, a to za předpokladu vysokých přírůstků obyvatelstva, hlavně imigrací.

Podle základní varianty dojde v období 2020–2025 ke stagnaci počtu jako předzvěsti poz-

Graf 1 Složení cenových domácností podle variant prognózy v roce 2030 (Composition of census households according to forecast variants in 2030)

dějsích úbytků. Podle varianty jednotlivců by bylo dosaženo nejvyššího počtu domácností v roce 2020, poté by nastal pokles, navazující na očekávaný úbytek obyvatelstva.

- Růst počtu rodinných domácností se závislými dětmi (úplných i neúplných) by se zastavil podle rodinné varianty v období 2010–2015, v základní a v nízké variantě kolem roku 2010. Bude to způsobeno tím, že do reprodukčního věku budou postupně přecházet početně slabší generace žen. Bude to jedna z příčin trvalého zvyšování nepoměru mezi ÚRD se závislými dětmi a bez závislých dětí.
- Počty úplných rodinných domácností bez závislých dětí se budou v rodinné variantě zvyšovat až do roku 2030, resp. ještě v dalším období, ve střední variantě zhruba do roku 2035, v nízké variantě přibližně jen do roku 2025. Pokračující růst počtu těchto domácností, byť zpomalujícím se tempem, bude způsoben přesunem početně silnějších generací žen narozených zhruba do roku 1980 do vyššího věku, kdy již nemají závislé děti, a také předpokládaným poklesem úrovně úmrtnosti starších ženatých mužů.
- Počty vícečlenných nerodinných domácností podle všech tří variant porostou stále pomalejším tempem, v souladu s odpovídající intenzitou stárnutí populace; jde také o soužití prarodičů s nezávislými vnoučaty.
- Počty domácností jednotlivců porostou podle všech tří variant, i v posledním pětiletí prognózy budou jejich přírůstky poměrně značné. Tento vývoj bude odrazem nejenom stárnutí obyvatelstva, ale také životního stylu; sňatky budou uzavírány méně často, a to i opakova-

né; mladí lidé budou častěji žít bez partnera (single). Růst podílu domácností jednotlivců bude podle variant prognóz diferencovaný – v příznivé variantě vzroste z 30 % v roce 2001 na 32 %, ve střední na 35 % a v nepříznivé variantě prognózy na 38 % cenových domácností v roce 2030. Bude to odpovídat předpokládaným rozdílům ve způsobu života a rozdílným počtům starších osob.

– Průměrná velikost domácností se bude snižovat v souladu se stále silnějším zastoupením domácností jednotlivců a s dalšími změnami složení domácností z 2,38 členů při sčítání 2001 až na 2,11 členů ve variantě jednotlivců, na 2,21 v základní a na 2,24 v rodinné v roce 2030. Pokles průměrné velikosti nebude pravidelný, v základní i rodinné variantě by došlo po roce 2020 ke stabilizaci.

K rozdílům mezi variantami bude docházet postupně – zpočátku nebudou velké, postupně se však budou zvětšovat úměrně tomu, jak se bude podle předpokladů měnit věkové složení a demografické chování odpovídající koncepci krajních variant prognózy.

Při výpočtech jsme předpokládali, že největší změny budou probíhat až v období 2015–2020, až se podle našeho názoru ustálí nové demografické chování a proběhnou i všechny kompenzační pohyby navazující na atypický průběh demografických procesů v období let 1990–2000; k tomu by mohlo dojít až kolem roku 2010.

Odhad vývoje rodinných domácností

Úbytky po roce 2010 se budou týkat nejvíce ÚRD s dětmi, neboť kromě již zmíněných nižších počtů mladých žen teprve po roce 2015 dojde k vyčerpání potenciálu těchto domácností založených před rokem 1990 – tedy ještě podle starého modelu demografického chování.

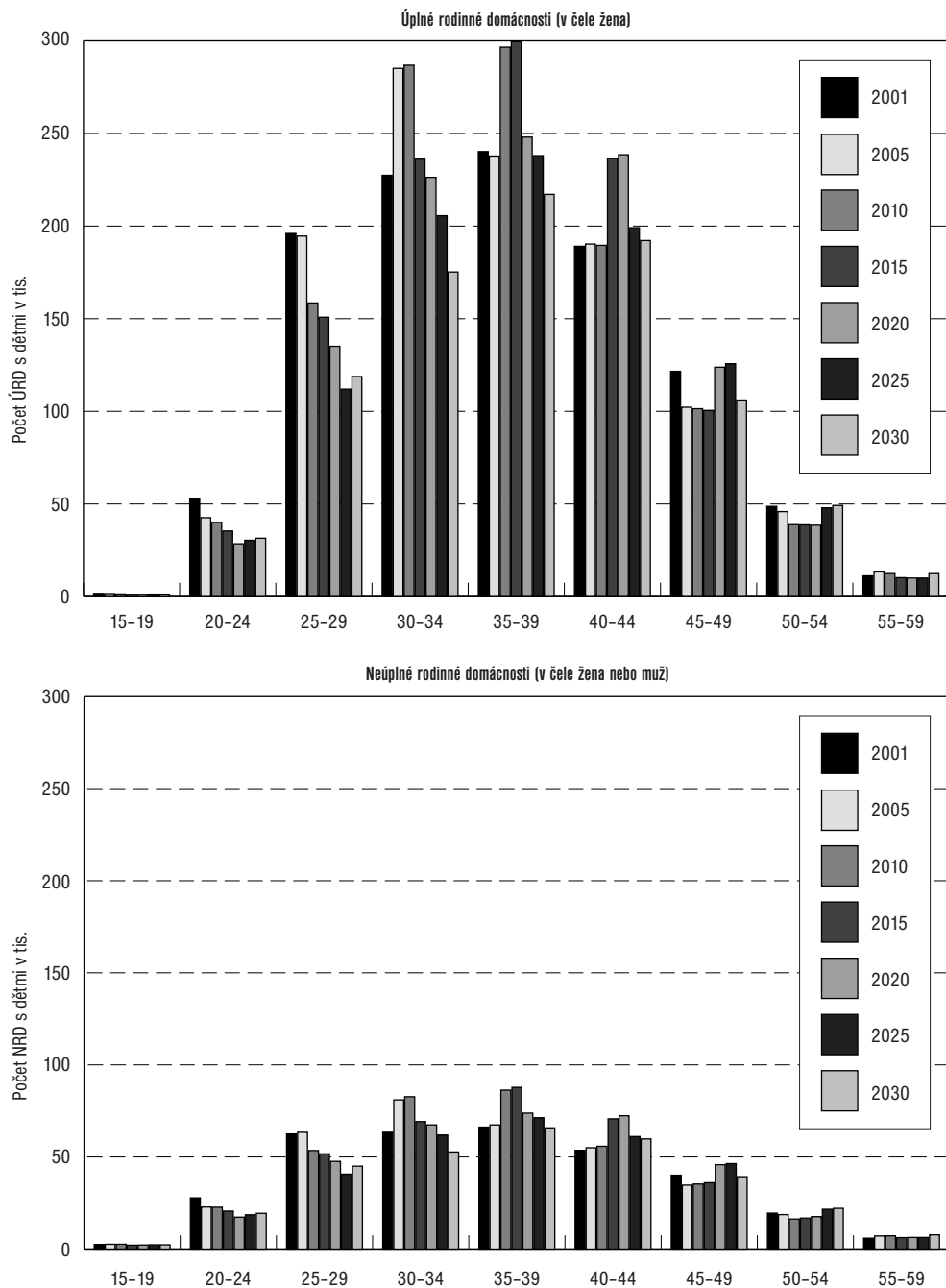
Dospělé děti budou opouštět rodičovské rodiny a zakládat své vlastní domácnosti, po určité dobu zřejmě ale jako páry bez dětí (rodinná varianta) nebo častěji jednotlivců (varianta jednotlivců a základní). Úbytky ÚRD s dětmi budou nejvyšší podle varianty jednotlivců, podle níž by měly vrcholit počtem 122 tis. v období 2020–2025, shodně se základní variantou, podle níž by ubylo 80 tis. ÚRD s dětmi. Rodinná varianta prognózy předpokládá největší úbytek o pětiletku dříve, ale jen o 50 tis.

Také počet NRD s dětmi by měl dosahovat maxima kolem roku 2010, kromě rodinné varianty, podle níž by to bylo o pětiletku dříve – počítá se spíš s úbytky NRD s dětmi vzniklých

Tab. 3 Rozdíly v počtech domácností mezi jednotlivými variantami prognózy, v tis. (Differences in numbers of households between individual forecast variants (thousands))

Typ cenové domácnosti	Rok					
	2005	2010	2015	2020	2025	2030
Rodinná varianta – varianta základní						
Úplně rodinné se závislými dětmi	15	34	42	53	96	157
Úplně rodinné bez závislých dětí	5	11	19	32	44	71
Neúplně rodinné se závislými dětmi	0	1	2	-2	5	9
Ostatní vícečlenné domácnosti	1	3	2	3	4	3
Domácnosti jednotlivců	-19	-20	-26	-28	-54	-88
Celkem	2	29	39	58	95	152
Varianta jednotlivců – varianta základní						
Úplně rodinné se závislými dětmi	-6	-11	-24	-34	-77	-115
Úplně rodinné bez závislých dětí	-8	-26	-32	-37	-54	-72
Neúplně rodinné se závislými dětmi	-10	-22	-33	-44	-56	-66
Ostatní vícečlenné domácnosti	-2	-6	-10	-14	-20	-25
Domácnosti jednotlivců	22	47	51	59	60	65
Celkem	-4	-18	-48	-70	-147	-213

Graf 2 Rodinné domácnosti se závislými dětmi podle věku osob v jejich čele v letech 2001-2030 (základní varianta prognózy) (Family households with dependent children by age of head of the family in 2001-2030 (basic forecast variant))

Tab. 4 Očekávané složení domácností podle typů a změny v jejich počtech (Expected composition of households by type and changes in their numbers)

Typ cenzové domácnosti	Složení v %				Změny v počtech (tis.)			
	2001	2010	2020	2030	2001-10	2010-20	2020-30	2001-30
Základní varianta								
ÚRD se záv. dětmi	25,6	24,7	22,5	19,4	37	-76	-146	-185
ÚRD bez záv. dětí	29,1	29,0	29,4	30,2	82	50	35	167
NRD se záv. dětmi	8,0	8,0	7,6	6,8	22	-12	-37	-27
Ost. vícečlenné dom.	7,4	7,4	7,8	8,4	20	29	25	74
Domácnosti jednotlivců	29,9	30,9	32,7	35,2	138	113	113	364
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	299	104	-10	393
Rodinná varianta								
ÚRD se záv. dětmi	25,6	25,3	23,4	22,1	71	-57	-42	-28
ÚRD bez záv. dětí	29,1	29,0	29,7	30,8	93	71	74	238
NRD se záv. dětmi	8,0	8,0	7,4	6,7	23	-15	-26	-18
Ost. vícečlenné dom.	7,4	7,4	7,8	8,2	23	29	25	77
Domácnosti jednotlivců	29,9	30,3	31,7	32,2	118	105	53	276
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	328	133	84	545
Varianta jednotlivců								
ÚRD se záv. dětmi	25,6	24,6	22,1	17,8	26	-99	-227	-300
ÚRD bez záv. dětí	29,1	28,5	29,1	30,1	56	39	0	95
NRD se záv. dětmi	8,0	7,5	6,7	5,6	0	-34	-59	-93
Ost. vícečlenné dom.	7,4	7,3	7,7	8,2	14	21	14	49
Domácnosti jednotlivců	29,9	32,1	34,4	38,3	185	125	119	429
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	281	52	-153	180

rozpadem úplných rodinných domácností (jejichž počet bude klesat) než s častějším vznikem NRD svobodných žen. U varianty jednotlivců by úbytky NRD s dětmi měly být nejvyšší. Význam NRD s dětmi daný jejich podílem by měl po roce 2010 klesat, podle varianty jednotlivců k tomu dojde již v roce 2005, i když jejich počty ještě porostou.

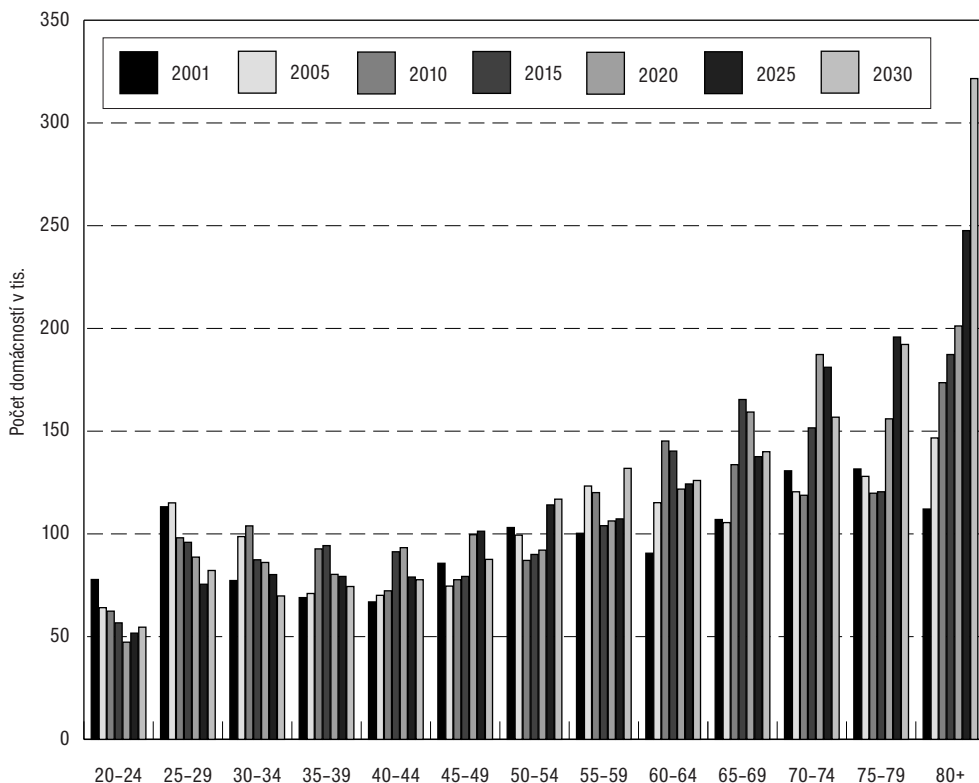
ÚRD bez závislých dětí by mělo přibývat podle všech tří variant nejvíce do roku 2005, ale jejich přírůstky by měly trvat po celé období prognózy s výjimkou poslední pětiletky varianty jednotlivců. Počty těchto domácností porostou jednak v důsledku častější bezdětnosti (do 30 let věku, hlavně na počátku období a po roce 2020), a také prodloužením společného života manželů nebo partnerů (hlavně po roce 2015). Při nízké úrovni sňatečnosti nepředpokládáme již další vzestup úrovně rozvodovosti, vzroste však váha nesezdaných soužití.

Odhad vývoje domácností jednotlivců

Podle všech tří variant poroste zastoupení domácností jednotlivců po celé období prognózy – nejvyššího podílu 38 % by měly dosáhnout v roce 2030 podle varianty jednotlivců, nejméně podle rodinné varianty (32 %). Předpokládá se růst jejich zastoupení jednak ve věku do 30 let v důsledku osamostatňování nezávislých dětí (tyto přírůstky budou záviset hlavně na početnosti mladých generací), jednak ve středním věku, kdy je bude zvyšovat vysoká úroveň rozvodovosti a trendu způsobu života bez stálého partnera (single).

Nejvyšší intenzita vytváření domácností jednotlivců bude tak jako dosud u starších osob. S pokračujícím demografickým stárnutím by se měly podle základní varianty trvale zvyšovat počty domácností jednotlivců ve věku nad 80 let a v letech 2015–2025 i ve věku 70–79 let tak, jak bude postupně stárnout generace narozených po druhé světové válce. Např. v roce 2030 by vytvářel domácnost jednotlivce zhruba každý pátý muž a téměř každá druhá žena ve věku nad 70 let, takže tyto domácnosti nejstarších jednotlivců by tvořily 41 % úhrnu, a bylo by jich

Graf 3 Domácnosti jednotlivců podle věku v letech 2001–2030 (obě pohlaví, základní varianta prognózy) (Households of individuals by age in 2001–2030 (both sexes, basic forecast variant))

tříkrát více než v roce 2001. Mírná převaha žen v domácnostech jednotlivců (55,6 % v roce 2001) se bude podle základní varianty dále zvyšovat až na 58,7 % v roce 2030 (starší muži budou častěji než ženy bydlet v rámci rodinných domácností).

Rozdíly mezi výsledky všech tří variant prognózy počtů a složení domácností vyplývají z diferencí v počtech a přírůstcích úhrnu obyvatelstva i podle velkých věkových skupin – z nestejného tempa růstu počtů osob starších 70 let a odlišných počtů potenciálních matek ve věku 25–49 let (tj. žen v čele rodinných domácností). Rozdíly v počtech osob do 20 let ovlivňují sice především průměrnou velikost rodinných domácností, jsou však potenciálem pro intenzitu vytváření domácností až v dalších letech.

Prognóza počtu a složení domácností podle počtu členů

Základním diferenciačním faktorem velikostní struktury cenových domácností je členění podle typů, sekundárním členěním podle počtu členů v rámci jednotlivých typů. Samozřejmě se v něm projevují různé výsledky vypočtených tří variant prognózy obyvatelstva, a také změny zastoupení jednotlivých typů (trvalý vzestup podílu domácností jednotlivců, pokles zastoupení ÚRD s dětmi a následně také NRD s dětmi, při celkem stálém podílu ÚRD bez dětí a jen mírném růstu zastoupení ostatních vícečlenných domácností). Pro ilustraci těchto změn uvádíme data jen za základní variantu prognózy.

Výsledky této nové prognózy domácností potvrzují to, co se zjistilo již při výpočtech před-

Tab. 5 Prognóza počtů domácností podle typů, jejich složení a průměrné počty členů (základní varianta) (Forecast of the numbers of households by type, their composition and average numbers of members (basic variant))

Typ domácnosti	2001			2010			2020			2030		
	Počty dom. v tis.	Složení v %	Průměr. počty členů	Počty dom. v tis.	Složení v %	Průměr. počty členů	Počty dom. v tis.	Složení v %	Průměr. počty členů	Počty dom. v tis.	Složení v %	Průměr. počty členů
ÚRD s dětmi	1 091	25,6	3,88	1 128	24,7	3,63	1 052	22,5	3,68	906	19,4	3,82
ÚRD bez dětí	1 243	29,1	2,45	1 325	29,0	2,32	1 375	29,4	2,35	1 410	30,2	2,46
NRD s dětmi	343	8,0	2,62	365	8,0	2,51	353	7,6	2,54	316	6,8	2,62
OVD	318	7,4	2,21	338	7,4	2,16	367	7,8	2,19	392	8,4	2,29
D. jednotlivců	1 276	29,9	1,00	1 414	30,9	1,00	1 527	32,7	1,00	1 640	35,2	1,00
Celkem	4 271	100,0	2,38	4 570	100,0	2,22	4 674	100,0	2,21	4 664	100,0	2,21

chozích prognóz: ve vztahu ke stárnutí (ale i k častějšímu „single“ životu) bude probíhat trvalý poměrně rychlý růst počtů domácností jednotlivců do roku 2030 podle všech tří variant až na 1,55–1,70 mil. při vzestupu jejich zastoupení mezi domácnostmi až na 32–38 %. Počty dvoučlenných domácností vzrostou podle výsledků výpočtů na 1,30 – 1,55 mil. s poměrně stabilizovaným zastoupením a poklesem po roce 2020; tříčlenných bude kolem 850 tis.

Tab. 6 Prognóza cenzových domácností podle počtu členů (Forecast of census households by number of members)

Počet členů	Počty domácností v tis.							Složení v %						
	SL 2001	2005	2010	2015	2020	2025	2030	SL 2001	2005	2010	2015	2020	2025	2030
Základní varianta														
1	1 276	1 342	1 414	1 471	1 527	1 583	1 640	29,9	30,3	30,9	31,7	32,7	33,9	35,2
2	1 252	1 370	1 497	1 527	1 510	1 423	1 351	29,3	31,0	32,7	32,9	32,3	30,5	28,9
3	824	919	916	922	881	888	877	19,3	20,8	20,1	19,9	18,9	19,0	18,8
4	733	674	655	637	651	658	676	17,1	15,2	14,3	13,7	13,9	14,1	14,5
5	153	98	77	76	94	98	102	3,6	2,2	1,7	1,6	2,0	2,1	2,2
6+	33	23	11	11	11	19	18	0,8	0,5	0,3	0,2	0,2	0,4	0,4
Celkem	4 271	4 426	4 570	4 644	4 674	4 669	4 664	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Průměr	x	x	x	x	x	x	x	2,38	2,30	2,22	2,21	2,21	2,21	2,21
Rodinná varianta														
1	1 276	1 323	1 394	1 445	1 499	1 529	1 552	29,9	29,9	30,3	30,9	31,7	32,1	32,2
2	1 252	1 390	1 510	1 561	1 532	1 511	1 555	29,3	31,4	32,8	33,3	32,4	31,7	32,3
3	824	868	923	899	878	872	850	19,3	19,6	20,1	19,2	18,5	18,3	17,6
4	733	729	685	705	731	741	739	17,1	16,4	14,9	15,0	15,5	15,6	15,4
5	153	107	75	61	81	89	99	3,6	2,4	1,6	1,3	1,7	1,9	2,1
6+	33	11	12	12	11	22	21	0,8	0,3	0,3	0,3	0,2	0,4	0,4
Celkem	4 271	4 428	4 599	4 683	4 732	4 764	4 816	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Průměr	x	x	x	x	x	x	x	2,38	2,31	2,25	2,23	2,24	2,24	2,24
Varianta jednotlivců														
1	1 276	1 364	1 461	1 522	1 586	1 643	1 705	29,9	30,9	32,1	33,1	34,4	36,4	38,3
2	1 252	1 338	1 446	1 500	1 519	1 412	1 295	29,3	30,2	31,8	32,7	33,0	31,2	29,1
3	824	932	993	956	918	853	835	19,3	21,1	21,8	20,8	20,0	18,9	18,7
4	733	672	580	547	514	517	521	17,1	15,2	12,7	11,9	11,2	11,4	11,7
5	153	94	61	60	57	79	79	3,6	2,1	1,3	1,3	1,2	1,7	1,8
6+	33	22	11	11	10	18	16	0,8	0,5	0,3	0,2	0,2	0,4	0,4
Celkem	4 271	4 422	4 552	4 596	4 604	4 522	4 451	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Průměr	x	x	x	x	x	x	x	2,38	2,28	2,20	2,16	2,13	2,13	2,11

(17–19 %), čtyřčlenných kolem 700 tis. (12–15 %), domácností s 5 a více členy 100–120 tis., tedy málo nad 2 %. Počty domácností a rozdíly mezi variantami je ovšem nutné posuzovat také v souvislosti s předpokládanými změnami počtů obyvatel a průměrné velikosti domácností.

S výjimkou trvalého vzestupu zastoupení domácností jednotlivců a nepřetržitého poklesu podílu domácností se 4 a více členy (a to i za předpokladu o něco častějšího soužití nejstarších či „opatrovaných“ jednotlivců) budou představovat dvou a tříčlenné domácnosti zhruba polovinu – zpočátku o něco více, s postupem času o něco méně. Větších domácností se 4 a více členy bude trvale ubývat, když uvažovaná stagnace počtu dětí v rodinách bude jen zčásti kompenzována očekávaným častějším soužitím.

Průměrný počet členů vícečlenných domácností by se snížil z 2,97 v roce 2001 na 2,95 (2010), v roce 2020 na 2,92 a v roce 2030 až na 2,87 (v rodinné variantě na 2,82 a ve variantě jednotlivců na 2,80).

Ze dvoučlenných domácností představovaly a budou i nadále představovat ÚRD bez dětí kolem 66 %; ze tříčlenných by bylo v různých obdobích ÚRD bez dětí 30–40 % a ÚRD s dětmi 35 % – 50 % atd. Přitom uvažované zvýšení intenzity soužití hlavně starších jednotlivců se projeví zhruba od období 2015–2020 v ÚRD bez závislých dětí se třemi členy, v ÚRD s dětmi se čtyřmi členy; přitom větší vliv očekáváme až v domácnostech s 5 a více členy. Prognóza domácností tedy počítá s dalšími změnami demografického chování, ale ty nebudou už tak výrazné, jako byly na rozhraní století při snižujícím se působení v celém období prognózy.

Při mírném vzestupu úrovně plodnosti v období do roku 2030, se kterým počítají všechny tři varianty prognózy obyvatelstva, se budou počty závislých dětí (počty osob mladších 20 let) výrazně snižovat jen ve variantě domácností jednotlivců, pokles podílu z úhrnu obyvatelstva bude probíhat ve všech variantách. V podstatě jde o okruh osob, které nebudou vytvářet domácnosti (přesněji řečeno budou v jejich čele jen výjimečně).

Naproti tomu se budou trvale zvyšovat do roku 2030 téměř na dvojnásobky ve srovnání s rokem 2001 počty a zastoupení osob starších 70 let, které vytvářejí především domácnosti jednotlivců. V průběhu let prognózy a v jednotlivých variantách se tyto údaje samozřejmě liší, ale celková úroveň se kromě mírného poklesu intenzity vytváření domácností jednotlivců v podstatě nemění.

Postupně budou (podle naší úvahy založené v předpokladech prognózy) stále větší počty osob starších 70 let žít v ÚRD bez dětí, protože se reálně počítá s trvalým poklesem úrovně úmrtnosti starších osob a tím s poklesem intenzity ovdovění, a také v ostatních vícečlenných domácnostech. Dále ne všichni lidé ve věku nad 70 let, i když mají vlastní byt, si budou přát žít samostatně až do konce života jako domácnosti jednotlivců. Dřívější významný faktor společného bydlení a hospodaření starších jednotlivců s jejich rodinami – nedostatek bytů – bude podle našich úvah vystřídán ztíženým postavením starších jednotlivců. S vysokou pravděpodobností bude přibývat osob s nízkými důchody, které po deregulaci nájemného nebudou stačit (nebo chtít) a i při sociálním vyrovnávání platit výrazně vyšší náklady na bydlení. Životní náklady dvoučlenné domácnosti jsou vždy nižší než dvojnásobek nákladů jednotlivce, a tak se dá předpokládat, že část starších osamělých jednotlivců bude preferovat i společné „lacinější“ soužití s další osobou. Druhým faktorem, který nesporně omezí intenzitu tvorby domácností starších jednotlivců, bude pravděpodobně lepší finanční zajištění péče o osamělého rodiče nebo prarodiče v rodině, než je tomu dnes. Kdybychom neuvažovali s oběma faktory, byly by výsledné počty domácností jednotlivců ještě o několik desetitisíců vyšší.

Hlavní odlišnosti vývoje podle variant prognózy podle počtu členů domácností

Za použitých předpokladů výpočtů prognózy by absolutně i relativně žilo v domácnostech jednotlivců nejvíce osob v reprodukčně i nízkou úrovní imigrace nepříznivé variantě – jednotlivců. Zároveň by bylo v této variantě méně vícečlenných domácností ve všech skupinách podle počtu členů, takže i průměrná velikost by byla nejnižší. V rodinné variantě by bylo

Tab. 7 Počty osob starších 70 let a jejich zastoupení (data prognózy obyvatelstva) (Numbers of persons older than 70 and their percentage (data from the population forecast)

Varianta prognózy	SLDB 2001	Rok prognózy					
		2005	2010	2015	2020	2025	2030
základní – počty v tis.	976	1 030	1 035	1 246	1 517	1 741	1 849
v %	9,5	10,1	10,5	12,0	14,6	16,7	17,8
rodinná – počty v tis.	976	1 039	1 110	1 291	1 586	1 837	1 973
v %	9,5	10,1	10,7	12,3	14,9	17,1	18,2
jednotlivců – počty v tis.	976	1 023	1 060	1 200	1 444	1 636	1 706
v %	9,5	10,1	10,5	12,0	14,6	16,9	18,0

Pramen: Burcin, B.– Kučera, T. 2005. Nová kmenová prognóza populačního vývoje České republiky (2003–2005).

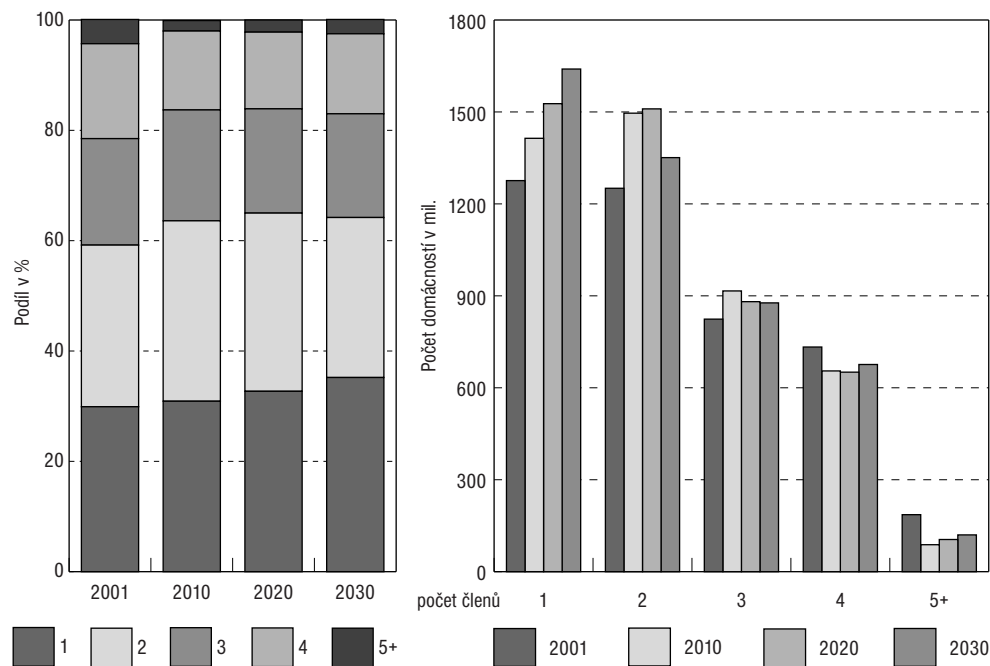
vyšší zastoupení zvláště čtyřčlenných domácností, tedy převážně rodin se dvěma dětmi, ale také dvoučlenných, mj. i vyšším zastoupením NRD s dětmi.

I když se jednotlivé varianty z hlediska počtů domácností a jejich zastoupení podle počtu osob vzájemně liší, ve všech jsou patrné stejné trendy:

- trvalý vzestup počtů a zastoupení domácností jednotlivců,
- ve srovnání s rokem 2001 další pokles počtů domácností s pěti a více členy, kromě rodinné varianty i se čtyřmi členy,
- do let 2010–2015 vzestup a později pokles počtu tříčlenných,
- zhruba obdobný vývoj počtu a zastoupení domácností dvoučlenných.

Tyto trendy jsou projevem méně častého vstupu do manželství než v období do roku 2000 (včetně nedostatečné kompenzace faktickými manželstvími), častějšího způsobu „single“ ži-

Graf 4 Předpokládané složení domácností podle počtu členů (základní varianta) (Expected composition of households by number of members (basic variant))

vota nejdříve mladých lidí a postupně stále častěji i starších, a nedostatečné úrovně reprodukce nekompenzovatelné migrací. Ve variantě jednotlivců se to pak projevuje trvalým úbytkem počtu obyvatelů, ve střední variantě od roku 2020 stagnací a jen v rodinné variantě zpomalujícím se růstem, zajišťovaným ovšem trvalou značnou imigrací.

Závěr

Prognóza cenзовých domácností podle typů a počtu členů ukazuje předpokládaný budoucí vývoj obyvatelstva z jiné stránky. Především v tom, jak se bude projevovat stárnutí populace České republiky v počtech a struktuře domácností v průběhu jedné generace. Změny demografického chování, které výrazně působí na vytváření rodin a domácností, se dosud nezastavily a je třeba počítat v některých směrech s jejich prohloubením. Nové společenské podmínky povedou k tomu, že se stabilizuje snížená intenzita vstupu do manželství a jen málo vzroste plodnost v úplných rodinách, pouze částečně kompenzovaná nízkou plodností nevdaných žen. I když podle různých průzkumů si uchovává rodina v rámci životních hodnot vysoké postavení, ve skutečnosti je postupně ztrácí. Projevuje se to jak v počtech zakládání rodin, tak v počtech jejich dětí. Stále větší počet domácností bude mít jen 2–3 členy. V návaznosti na růst počtu osob ve vyšším věku trvale porostou počty a zastoupení domácností starších jednotlivců.

Nepochybná stagnace nebo jen pomalý vzestup úrovně důchodů si vynutí v domácnostech důchodců hledání úspor ve vydáních. Předpokládáme, že se to projeví především ve snaze snížit náklady na bydlení a tím v častějším soužití části starších jednotlivců v rámci rodin nebo v podobě dvou–tříčlenných domácností příbuzných i nepříbuzných osob.

Změny složení domácností podle typů i velikosti ekonomicky aktivního obyvatelstva a důchodců se budou postupně projevovat v zesíleném zájmu o menší byty, v rozdílech kapacitního vybavení domácností, v široké sféře služeb, v životních podmínkách ve městech a malých venkovských obcích, aj. Měly by však vést také k rozvoji aktivit různých zájmových občanských neziskových institucí, kterými by se dalo bránit marginalizaci nepochybně stále vyšších počtů osamělých starších jednotlivců.

Literatura

- Bartoňová, D. 2005. *Vývoj cenзовých domácností v České republice v poslední třetině 20. století*. Demografie, roč. 47, č. 1, s. 1–12.
- Burcin, B. – Kučera, M. – Kučera, T. 1994. *Forecast of complex households development and composition in the Czech Republic until 2010*. Acta Universitatis Carolinae, Geographica XXIX, Suppl., s. 187–199.
- Burcin, B. – Kučera, T. 2004. *Nová kmenová prognóza populačního vývoje České republiky (2003–2065)*. Demografie, roč. 46, č. 2, s. 100–111.
- Kučera, M. 1965. *Metody výpočtu rodin a domácností po sčítání lidu*. Demografie, roč. 7, č. 3, s. 224–231.
- Kučera, M. 1983. *Výpočty prognóz počtu a struktury domácností*. Demografie, roč. 25, č. 4, s. 300–308.
- Kučera, M. 2005. *Rodinné domácnosti ve výsledcích sčítání 2001*. Demografie, roč. 47, č. 1, s. 13–20.
- Kučera, T. – Burcin, B. – Kučera, M. 1996. *Hlavní rysy budoucího demografického vývoje v České republice*. In Populační vývoj ČR 1995, Katedra demografie a geodemografie PFF UK, s. 65–73.
- Methods of Projecting Households and Families*. 1973. UN, Manuals on methods of estimating population, VII. Population studies, No. 54, New York, 100 s.

DAGMAR BARTOŇOVÁ je od roku 1993 (předtím v letech 1978–1990 pracovala v ČSÚ, 1990–1993 v Geografickém ústavu AV ČR) odbornou asistentkou katedry demografie a geodemografie PFF UK, kde přednáší **Demografii rodin a domácností, Analýzu cenзовých dat, Základy demografie a Demografické informační systémy**. Jejím odborným zaměřením je aplikovaná demografie, kde se orientuje na domácnosti a rodiny, migrace a populační cenzy.

MILAN KUČERA pracoval v letech 1952–1970 v odboru demografické statistiky Státního úřadu statistického jako analytik, v letech 1971–1977 v Terplanu, v letech 1977–1991 byl vedoucím oddělení sčítání Českého statistického úřadu. V roce 1993 přešel jako vědecký pracovník na katedru demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty UK. V desítkách článků se zaměřoval na analýzu populačního vývoje a výsledků sčítání lidu, domů a bytů. Je spoluautorem několika knih s demografickou problematikou, dlouholetým členem České demografické společnosti a redakční rady Demografie.

Summary

The new population forecast showing the long-term implications of changes in the age structure under a slow increase of the low fertility level and prolongation of life expectancy provided a basis for the computation of the forecast of the number and composition of census households up to the year 2030. All the three forecast variants (basic, family, individual), as a forecast of numbers and structure of households by types on the one hand and as a forecast of households by number of members on the other hand, prove a long-term decrease in the number of two-parent family households and subsequently also of lone-parent family households with dependent children, a slow growth of the number of two-parent childless families, an increase in the number of the other more-member households and particularly an incessant rise in the number of households of individual (Tables 2 and 4). Thus the percentage of households of individuals will rise to reach 32–38%, that of two to three-member households will oscillate around half the total households, the percentage of households with four and more members will go down to 14–18%, even though individuals are supposed to live more frequently together also within a family in the second part of the forecast period (Table 6).

The average size of households will decrease together with the increasing percentage of households of individuals and with other changes in the composition of households from 2.38 members in Population Census 2001 to 2.21 in 2030 according to the basic variant, to 2.24 according to the family variant and to 2.11 according to the individual variant. The average number of members of more-member households would drop from 2.97 in 2001 to 2.87 in 2030 (to 2.82 and 2.80 according to the family and individual variants, respectively). The decrease in the average size will not be even; stabilisation would occur after 2020 according to both the basic and family variants.

Sociologický časopis Czech Sociological Review

ROČNÍK 41, ČÍSLO 4, SRPEN 2005

Editorial (Marek Skovajsa)	554
Úvodní slovo k tematickému bloku (Jiří Příbáň)	560

SOCIOLOGIE PRÁVA VE STÁTECH VISEGRÁDU

Jiří Příbáň: Tradice, kodifikace a interpretace občanského a etnického pojetí národa: úvaha o časové dimenzi ústavnosti a ústavním symbolismu	563
Jacek Kurczewski: Továrna na právo. Otázka politické reprezentace v polské Třetí republice	583
Zoltán Fleck: Architekti demokracie	601
Silvia Capíková: Medzi poriadkom a chaosom: právo v období post-komunistickej transformácie na Slovensku ...	617

STATI

Joanna Kurczewska: Polská sociologie – od „října“ do „června“ (1956–1989)	641
Vera Szabari: Krátké dějiny maďarské sociologie v letech 1948–1989	659

ESEJ

Jaroslav Kiliás: „Některej Maďar taky za to nemůže, že je Maďar“: o sociologickém popisu národní identifikace	675
---	-----

JUBILEUM

Prof. Zygmunta Baumanovi k 80. narozeninám (Miloslav Petrušek)	693
Zygmunt Bauman: Démoni otevřené společnosti	679
Doc. Jan Sedláček sedmdesátiletý (Jiří Buriánek)	709
Velmi osobní gratulace Janu Sedláčkovi (Miloslav Petrušek)	711

RECENZE

Recenzovaný oborový vědecký časopis vydávaný Sociologickým ústavem AV ČR

Časopis je citován v *Current Contents/Social&Behavioral Sciences (CC/S&BS)*, v počítačové databázi *Social SciSearch* a v aktuálních oznámeních *Research Alert*, publikacích Institute for Scientific Information (ISI), USA. Obsah časopisu (od roku 1993) a stati v plném znění (do roku 2002) jsou uveřejněny na internetu na <http://www.soc.cas.cz>. Vychází 6x ročně (4x česky, 2x anglicky). Cena jednoho výtisku je 69 Kč.

Informace o předplatném a objednávkách vyřizuje:

Sociologický časopis/Czech Sociological Review – redakce, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. +420 222 221 761, +420 221 183 217, fax +420 222 220 143, e-mail: sreview@soc.cas.cz

NAŠE POPULACE STÁRNE – UŽIVÍME SE?

FELIX KOSCHIN

Our Population Is Ageing – Are We Going to Earn a Living?

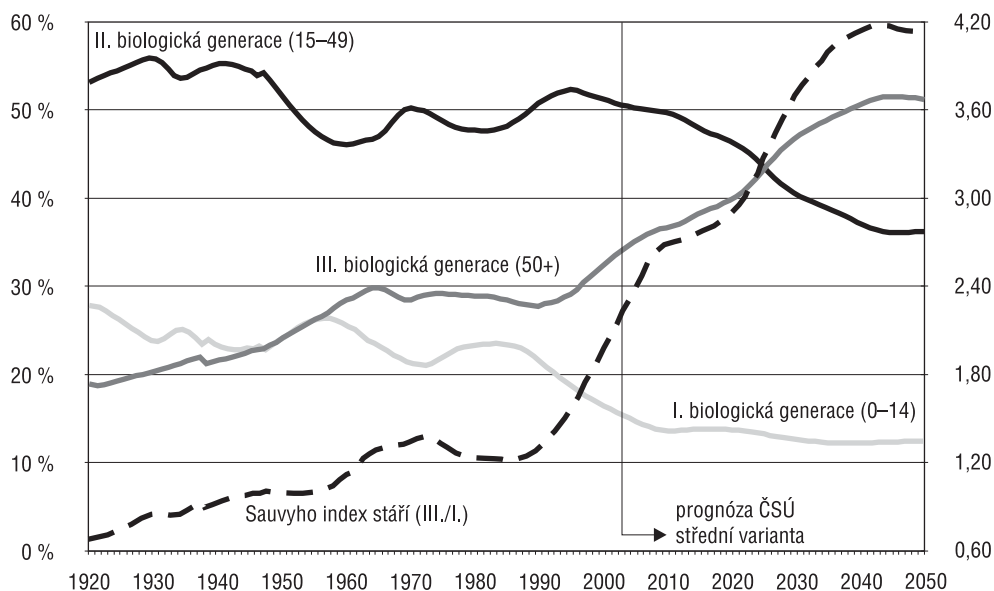
The author substitutes the traditional demographic forecast (by age and sex) with a human capital forecast and shows that the economic implications of ageing may not be as ominous as demographic forecasts suggest. To this end he builds up the so-called social burden index.

Demografie, 2005, 47: 245–250

O stárnutí populací se mezi demografy intenzivně mluví někdy od počátku 90. let minulého století, kdy se začaly výrazněji projevovat jeho ekonomické a sociální důsledky – začaly růst náklady na zajištění starých osob. Stárnutí populací ovšem není nic nového. Jak je vidět na následujícím obrázku, naše populace stárла prakticky po celé minulé století – s výjimkou období zhruba 1975–1985, ovšem takové výkyvy v dlouhodobých časových řadách nejsou žádnou výjimkou. Kdybychom měli údaje pouze za minulé století, pak bychom ani zrychlené stárnutí v 90. letech nemuseli považovat za nic mimořádného, mohli bychom se domnívat, že jde o kompenzaci předchozí stagnace. Jenomže z prognóz vyplývá (a je prakticky lhostejné, jakou prognózu vezmeme v úvahu), že výrazně rychlejší tempo stárnutí se bude udržovat i v následujících desetiletích, a to už stěží můžeme považovat za náhodný výkyv.

Na tomto místě bychom měli věnovat pár slov míře stárání populace. Stárnutí je biologický proces, proto by míra stárání populace měla vycházet z biologických charakteristik. V tomto případě se nabízí poměr třetí a první biologické generace, který se označuje jako index stárání. Jenomže v posledních letech se souslovím index stárání často označuje – poněkud nelogicky –

Graf 1 Stárnutí české populace (Ageing of the Czech population)

poměr nikoli biologických, ale ekonomických generací (například relace 65letých a starších ku 14letým a mladším). Proto raději přidávám ještě jedno adjektivum a poměr třetí a první biologické generace označuji jako Sauvyho index stáří.

Jak bylo řečeno v prvním odstavci, výrazně rychlejší tempo stárnutí stěží můžeme považovat za náhodný výkyv, spíše je to projev nové tendence – jako by populace vstupovala do jiné fáze svého vývoje. Mohli bychom ještě pochybovat o správnosti předpokladů prognóz, ale protože velmi podobné tendence se projevují i u ostatních evropských populací, správný bude spíše první závěr.

Ještě jedné výrazné změny si můžeme na předchozím obrázku všimnout: podíl druhé biologické generace, který se udržoval na úrovni okolo 50 % – a tak tomu bylo a je vlastně u všech populací, jak si už na počátku 20. století všiml švédský demograf *Axel Gustaf Sundbärg* – začne klesat někam pod 40 % a okolo roku 2025 bude už třetí biologická generace větší než druhá! Opět je to jev, který se bude týkat i ostatních evropských populací, a jen podtrhuje výše zmíněnou hypotézu, totiž že vyspělé populace se dostávají do nové fáze svého vývoje.

Logicky ovšem vzniká otázka, jak se populace, kde podíl těch, kteří se největší měrou podílejí na její produkci, výrazně klesá, dokáže uživit? Budeme za pár desetiletí živořit, jak nám často naznačují média (s poněkud naivním dodatkem, že přesouváním peněz z jedné hromádky na druhou by se situace dala zachránit)?

Abychom na takovou otázku mohli odpovědět, potřebujeme asi trochu jemnější ukazatel, než jsou tradiční míry ekonomické závislosti, které porovnávají velikost ekonomických generací bez ohledu na jejich vnitřní (věkovou) strukturu. Je totiž zřejmé, že produkce i spotřeba například 65letého a 80letého se liší a že struktura třetí (a přirozeně nejen třetí) ekonomické generace (tj. poproduktivních) se bude měnit, bude narůstat váha starších ročníků.

Začneme spotřebou. Spotřebu těch nejmladších, tj. první ekonomické generace (předproduktivních), můžeme vyjádřit ve spotřebních jednotkách a měli bychom ještě přidat náklady na jejich vzdělávání – dostaneme tak

$$\sum_{x=0}^{\rho-1} S_x \cdot (c_x + e_x);$$

ρ je horní věková hranice předproduktivních, c_x a e_x jsou pořadě specifické spotřeby a specifické vzdělávací náklady x -letých a S_x je označení počtu žijících v dokončeném věku x .

Spotřeba druhé ekonomické generace (produktivních) je prostá – spotřební jednotky jsou relativní mírou, takže můžeme předpokládat, že spotřeba produktivních je jednotková:

$$\sum_{x=\rho}^{\sigma-1} S_x;$$

σ je horní věková hranice produktivních (a zároveň dolní věková hranice poproduktivních).

Spotřebu poproduktivních můžeme odhadnout jejich příjmem, tj. výší starobního důchodu, která v průměru činí určitý podíl z čistého příjmu produktivního (označíme ho p). Spotřebu poproduktivní osoby tedy určíme jako p -násobek spotřeby osoby produktivní:

$$p \cdot \sum_{x=\sigma}^{\omega-1} S_x;$$

ω je obvyklé značení nejnižšího věku, kterého se již nikdo nedožije.

Ještě musíme započítat náklady na zdravotní péči, která se týká všech věků:

$$\sum_{x=0}^{\omega-1} S_x \cdot h_x;$$

h_x jsou přirozeně specifické míry zátěže zdravotnictví.

Takto určenou spotřebu bychom měli porovnat s produkcí a tu určíme jednoduše jako počet pracujících (produkci každého z nich považujeme za jednotkovou). Ne všichni produktivní pracují, takže jejich počty musíme násobit mírami ekonomické aktivity:

$$\sum_{x=p}^{\sigma-1} S_x \cdot a_x ;$$

a_x jsou samozřejmě specifické míry ekonomické aktivity.

Shrneme-li uvedené, můžeme zkonstruovat index podobný klasickému indexu ekonomického zatížení – nazvěme ho indexem sociálního zatížení:

$$ISZ = \frac{\sum_{x=0}^{\rho-1} S_x \cdot (c_x + e_x) + \sum_{x=p}^{\sigma-1} S_x + p \cdot \sum_{x=\sigma}^{\omega-1} S_x + \sum_{x=0}^{\omega-1} S_x \cdot h_x}{\sum_{x=p}^{\sigma-1} S_x \cdot a_x} .$$

Zajímavou složkou tohoto indexu je zatížení, které představuje třetí ekonomická generace, tedy index šedého sociálního zatížení:

$$IšSZ = \frac{p \cdot \sum_{x=\sigma}^{\omega-1} S_x + \sum_{x=\sigma}^{\omega-1} S_x \cdot h_x}{\sum_{x=p}^{\sigma-1} S_x \cdot a_x} .$$

Samozřejmě lze takovému indexu mnohé vytknout, je to určité zjednodušení (například nepočítá s nezaměstnaností či při odhadu p ztotožňuje čistý příjem se spotřební jednotkou), ale je v této podobě jednoduchý a přehledný a základní informaci, kterou nám dává, tyto nedostatky příliš neovlivní.

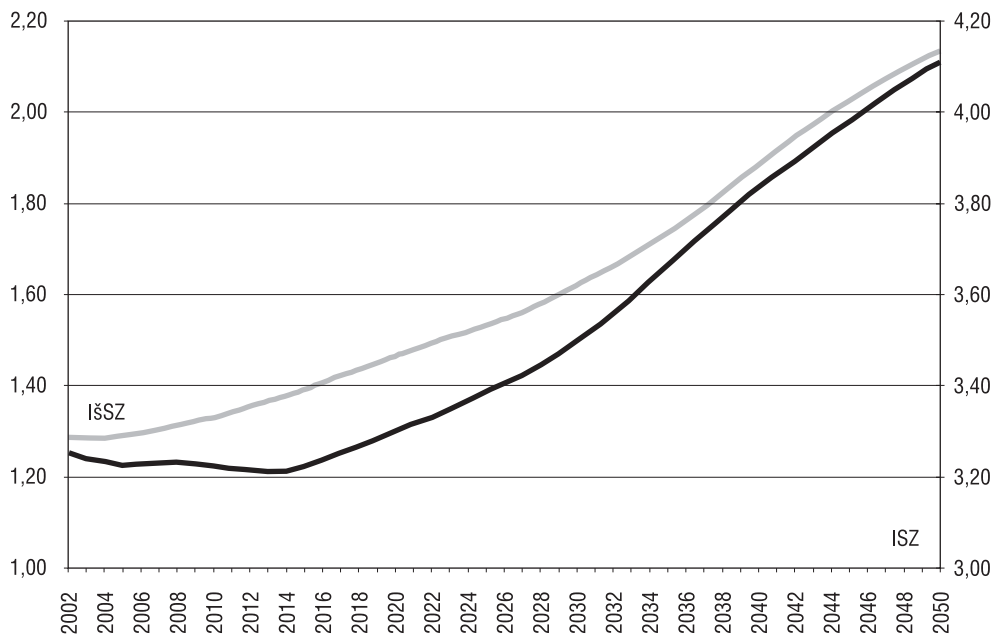
Zbývá tedy odhadnout použité parametry. Není zde místo na podrobný výklad, jak byly parametry odhadnuty (Koschin a kol., 2004), tak jen heslovitě: spotřební jednotky lze odhadnout z částek životního minima, náklady na vzdělávání z údajů ve školské ročence OECD (OECD. Education..., 2004), míry zátěže zdravotnictví ze specifických „zdravotních“ jednotek, které se ve zdravotnictví využívají při korekcích kapitačních plateb, a míry ekonomické aktivity z Výběrového šetření pracovních sil.

A jak se budou hodnoty indexu sociálního zatížení vyvíjet v následujícím půlstoletí? Odpověď dává následující obrázek. Je z něj patrné, že až zhruba do roku 2015 zatížení neporoste, ba dokonce se bude snižovat. Do té doby tedy ekonomické důsledky stárnutí zřejmě nepocítíme (snižovat se totiž budou výdaje na předproduktivní, kterých bude ubývat). Pak ovšem nastane poměrně rychlý růst zatížení, protože náklady na poproduktivní převáží. Index šedého sociálního zatížení přirozeně roste po celou dobu.

Otázka je, zda se skutečně budeme muset připravit na tak poměrně výrazné snížení životní úrovně, anebo zda někde není chyba v úvaze. Zdá se totiž, že chyba by mohla být v tom, že demografické prognózy, ze kterých se odvozují počty produktivních, počítají s každým jedincem jako s kusem (nanejvýš rozlišeným podle věku a pohlaví), jenomže do produkce se investuje kapitál, v tomto případě lidský kapitál. A lidský kapitál se s věkem i s generací mění, většinou roste, takže zatížení by nemuselo růst tak výrazně, jak naznačuje obrázek.

Lidský kapitál je relativně nový pojem (je mu zhruba 50 let), takže jeho vymezení ještě není ustálené – lze nalézt celou řadu různých definic. Jedním takovým obecně přijímaným vymezením je, že *lidský kapitál jsou znalosti a dovednosti, kterými jedinec disponuje*. To je tak zvaný *základní lidský kapitál*. Postupně se dospělo k pojmu *širší lidský kapitál*, což je vlastně potenciál rozvíjet a uplatňovat své schopnosti. Přesněji to formuluje definice, ke které dospěla

Graf 2 Index sociálního zatížení a šedého sociálního zatížení, ČR 2002–2050 – skeletová prognóza ČSÚ (hodnoty k 31. 12.) (Social burden index and grey social burden index, CR 2002–2050 – skeletal forecast of the CZSO (as at 31 December))

OECD (*OECD. Analýza ...*, 2002): *Lidský kapitál jsou znalosti, dovednosti, schopnosti a vlastnosti jedince, které usnadňují vytváření osobního, sociálního a ekonomického blaha.*

Problém ale je, jak lidský kapitál měřit. Zatím to moc dobře neumíme. Umíme jenom přibližně zjistit objem znalostí a dovedností, které do jedince vložíme, a to také jen nepřímo, pomocí délky vzdělávání, které jedinec absolvuje. Není to ale tak nesmyslná míra, jak dokazují některé studie, z nichž vyplývá, že s délkou vzdělávání roste produkce. Dokonce máme i numerické ohodnocení: každý rok vzdělání navíc přináší nárůst produkce o 3 až 6 % (rozumí se tím průměrné vzdělání a produkce celé společnosti, nikoli jedince). 3 % se týkají spíše rozvojových zemí, 6 % spíše rozvinutých (např. *Bassanini-Scarpetta*, 2001 nebo *Cohen-Soto*, 2001). Není to asi překvapivé, nejspíše se v tomto rozdílu projevuje i kvalita vzdělávání.

Informaci o délce vzdělávání můžeme sice získat ze sčítání lidu, ale to jsou průměry za celé obyvatelstvo. Pro prognózu však potřebujeme věkově specifické údaje. Tady nám mohou pomoci mezinárodní šetření gramotnosti dospělých známá pod zkratkou IALS (International Adult Literacy Survey), kterých už proběhlo několik (*OECD. Literacy ...*, 2000). Pro odhad budoucího vývoje zase mohou být užitečné údaje o tak zvané střední délce (což je obdoba střední délky života, to znamená, že to je délka vzdělávání, kterou by v průměru absolvovalo dnešní 5leté dítě, pokud by intenzita vzdělávání zůstala po dobu jeho života neměnná), která je každoročně publikována v již zmíněné školské ročence OECD (*OECD. Education ...*, 2004). Pro ilustraci je v sousední tabulce uvedena skutečná (z údajů ze sčítání) i střední délka vzdělávání pro vybrané země. (Je z ní patrné, že ve srovnání s vyspělými zeměmi na tom nejsme nijak dobře.)

Co se týče prognózy délky vzdělávání, opět jen odkážu na zprávu (*Koschín a kol.*, 2004) a zde uvedu jen stručný popis scénáře: V roce 2010 dosáhnou 30–34letí dnešní střední délky vzdělávání a pro další roky předpokládáme, že délka vzdělávání poroste zhruba o 0,5 % ročně.

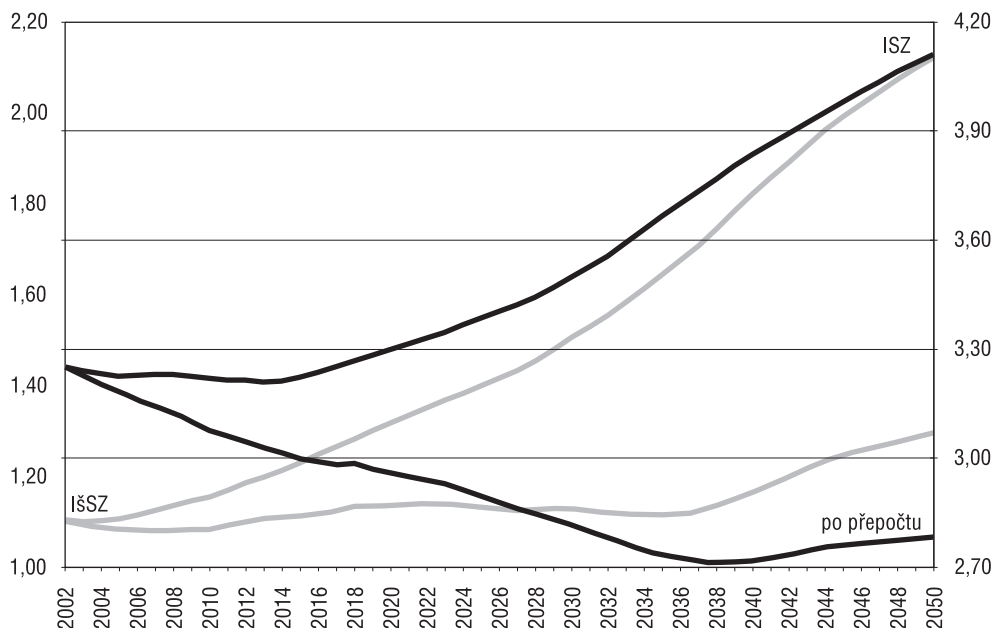
Tab. 1 Skutečná a střední délka vzdělávání ve vybraných zemích v letech 1970, 2000, 2002 (Actual length of education and educational expectancy in selected countries in 1970, 2000 and 2002)

Země	Průměrná doba vzdělávání 15-64letých		Střední délka vzdělávání
	1970	2000	
ČR	16,2
Francie	8,0	10,7	16,6
Itálie	6,8	10,3	16,7
Japonsko	10,4	12,6	...
Německo	11,1	13,0	17,1
Rakousko	9,3	11,4	16,0
Spoj. král.	10,3	13,1	20,4
Spoj. státy	11,3	12,6	16,8
Španělsko	6,5	9,5	17,3
Švédsko	10,0	11,7	20,1
prům. OECD	17,2
rozvojové z.	2,9	5,7	...
rozvinuté z.	9,8	12,1	...

Pramen: OECD. Literacy in the information age: Final report of the international adult literacy survey. Paris: OECD, 2000.

duktivních bude ubývat a postproduktivních naopak přibývat. A to jsme ještě nepočítali s dalšími zdroji – zjevně poroste ekonomická aktivita starších osob (v předchozích úvahách

Graf 3 Index sociálního zatížení a šedého sociálního zatížení, ČR 2002–2050, původní (s počtem ekonomicky aktivních) a po přepočtu na lidský kapitál - skeletová prognóza ČSÚ (hodnoty k 31. 12.) (Social burden index and grey social burden index, CR 2002–2050, original (using labour force) and after a conversion to human capital – skeletal forecast of the CZSO (as at 31 December))

ně, což je tempo nižší než současný trend. O produkci předpokládáme, že se s každým dalším rokem vzdělání zvýší o 5 %.

Předpoklady to nejsou nikterak přehnaně optimistické, uvědomíme-li si, co je dosud známo o realizaci celoživotního učení (v tomto ohledu je ovšem naše republika dost pozadu). Zdá se, že v budoucnu bude normální, že vzdělávání neskončí chozením do školy, ale že se budeme vzdělávat po celý život.

Nahradíme-li nyní ve jmenovateli indexu sociálního zatížení počet osob lidským kapitálem, pak dostaneme jiný pohled do budoucnosti. Na následujícím obrázku je vidět, že po přepočtu (zároveň byly hodnoty přepočteny tak, aby se v prvním roce nelišily od původních hodnot – absolutní hodnoty nejsou v tomto případě zajímavé) stoupá index šedého sociálního zatížení jen mírně a index sociálního zatížení klesá (ubývá nákladů na mladou generaci).

Zdá se tedy, že i stárnoucí populace se dokáže uživit, že nehrozí, že bude živořit, i když pro-

naopak bylo počítáno s tím, že ekonomická aktivita 20–24letých klesne během 15 let na desetinu současné úrovně, protože v tomto věku bude většina ještě studovat) a počty produktivních bude zvyšovat migrace.

Je třeba mít na paměti, že předchozí výpočty jsou pouze orientační. Například zda délka vzdělávání poroste o 0,5 % či o 1 % ročně, asi těžko dnes rozhodneme, takže křivky na předchozím obrázku mohou klesat výrazněji, anebo méně výrazně. Základní tendence ale zůstanou stejná. Ještě je třeba zdůraznit, že předpokládaný růst délky vzdělávání předpokládá nějakou formu školské reformy, která by umožnila rozšíření celoživotního učení – to neznamená jen rozšířit nabídku o kurzy pro dospělé, především to znamená vyvolat poptávku. Lidé musí být připraveni, že se budou po celý život učit, dokonce by se měli chtít učit a taková výchova začíná už v raném dětství. O tom ale naše školství zatím příliš neuvažuje. Zdá se tedy, že pro budoucnost naší populace bude důležitá školská reforma, důležitější než penzijní reforma, která žádné nové zdroje nepřinese, jen ty samé prostředky bude organizovat jiným způsobem (doufejme, že efektivnějším).

Na závěr zbývá dodat, že uvedené úvahy nijak neřeší problém reprodukce biologického kapitálu, tj. vymírání stárnoucí populace. Ale stárnoucí populaci zřejmě nehrozí, že by ekonomicky zkolabovala, reprodukce lidského kapitálu bude (alespoň další půlstoletí) zajištěna.

Literatura

Koschin a kol. 2004. *Co s ekonomickými důsledky stárnutí naší populace*. Výzkumná zpráva. Praha: katedra demografie VŠE, 51 s.

OECD. *Education at a Glance: OECD Indicators 2004*. 2004. Paris: OECD, 459 s. ISBN 92–64–01567–1.

OECD. *Analýza vzdělávací politiky 2001*. 2002. (Přeloženo z anglického originálu Education Policy Analysis – 2001.) Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání.

Bassanini, A. – Scarpetta, S. 2001. *Does human capital matter for growth in OECD countries? Evidence from pooled mean-group estimates*. Economics Department Working Papers No. 282. OECD: Paris, 30 s.

Cohen, D. – Soto, M. 2001. *Growth and human capital: good data, good results*. Technical Papers No. 179. Paris: OECD Development Centre, 42 s.

OECD. *Literacy in the information age: Final report of the international adult literacy survey*. 2000. Paris: OECD.

FELIX KOSCHIN je vedoucím katedry na Vysoké škole ekonomické v Praze. Věnuje se studiu úmrtnosti, demografické metodologii, demografickým prognózám a pojištnictví. Je autorem a spoluautorem řady publikací, např. **Úmrtnost v českých zemích v devadesátých letech** (1998), **Plodnost v českých zemích v devadesátých letech** (2001), **Aktuárská demografie** (2002), **Co s ekonomickými důsledky stárnutí naší populace?** (2004) či **Demografie poprvé** (2005).

Summary

At first the author shows that the considerably faster process of ageing of developed populations is hard to be considered as an accidental deviation; it is more likely an occurrence of a new tendency, as if populations ushered in a new stage of their development. In the conditions of ageing population, economic burden on the group of working people rapidly increases, which raises the question whether such a population is able to make a living. However, these considerations take individuals as units distinguished by age and sex, whereas in terms of production they are a human capital input. If a human capital forecast is made, the situation appears not doomful at all and ageing population is probably not in danger of economic collapse (to this end the author builds up the so-called social burden index). Of course, human capital cannot solve the problem of reproduction of biological capital, the problem of dying out of population.

BARIÉRY A PŘEDPOKLADY VZNIKU NOVÉ RODINY JAKO SAMOSTATNÉ JEDNOTKY U -NÁCTILETÝCH MATEK¹⁾

RENÁTA VAŠKOVÁ

Barriers to and Prerequisites of Raising a New Family as an Independent Unit by Teenage Mothers

The author discusses partnership relations of teenage mothers and their attitudes to traditional and alternative forms of family life. The analysis shows that married life represents for teenage mothers a too big commitment and a certain form of restriction and dependence. Consensual union seems to be a more acceptable choice for them. For teenage mothers, raising a family is in a large part influenced by their original family background.

Demografie, 2005, 47: 251–264

„Spolu jsme začli bydlet úplně sami až letos v březnu. Tak si zatím pomaličku dáváme dohromady svůj život, peníze, finance, zařízení bytu a všechno do kupy. A teprve potom jsme si říkali, že se vezmeme. Teď si chceme koupit byt, pak se chceme vzít a pak teprve druhé (dítě)“. (Martina, 18 let, 2letý syn²⁾.)

Demografické souvislosti změny sňatkového chování populace žen ve věku do dvaceti let

Během posledních patnácti let jsme svědky významné změny rodinného chování v české společnosti. Zatímco před pádem totalitního režimu bylo založení rodiny v časném věku většinou jedinou možnou formou seberealizace a cestou k samostatnému životu, dnes se mladým lidem otevírají další možnosti seberealizace, např. ve vzdělávání, cestování, budování kariéry či různých občanských aktivitách. Diferenciace životních stylů tak vede k obecně vyšší toleranci a rozvolnění normativních hranic, což se projevilo mimo jiné i větší akceptací osamělého rodičovství a soužití partnerů v kohabitaci. Zvýšenou toleranci k rodinným formám alternativním k manželství heterosexuálních párů prokazují také četná sociologická šetření hodnotových orientací (např. *Palonciová*, 2002; *Chaloupková*, 2004; *Hamplová*, 2003). Jelikož je příspěvek zaměřen na specifickou skupinu -náctiletých matek, které jdou realizací své reprodukce proti hlavnímu trendu odkládání narození dítěte do vyššího věku, zajímalo nás, zda jsou postoje k tradičnímu rodinnému modelu partnerů žijících v manželství u této skupiny podobné jako u zbytku mladé generace.

Lze totiž předpokládat, že z určitého uvolnění týkajícího se dodržování tradičního modelu, kdy dítě se má narodit do manželství, budou profitovat především -náctileté matky, které nebudou společností nuceny vstupovat do neuvážených a nestabilních manželství³⁾. Ještě před dvaceti lety bylo početí dítěte provázáno snahou těhotných dívek samých, a často i celé jejich rodiny, co nejdříve se provdat, i kdyby měla vstoupit do manželství s jiným mužem než biologickým otcem dítěte. Celkový pokles sňatečnosti a rozmach alternativních forem soužití naznačuje na výraznou generační změnu vnímání rodinných hodnot vedoucí k tomu, že si dívka i její okolí již uvědomují, že není třeba uzavírat vynucený nestabilní sňatek jen proto, aby se předešlo stigmatizaci ze strany veřejnosti. Podstatně k tomu přispívá i celková emancipace

¹⁾ Příspěvek vychází z připravované disertační práce autorky na katedře demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy. Finančně byl výzkum podporován Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí, Praha.

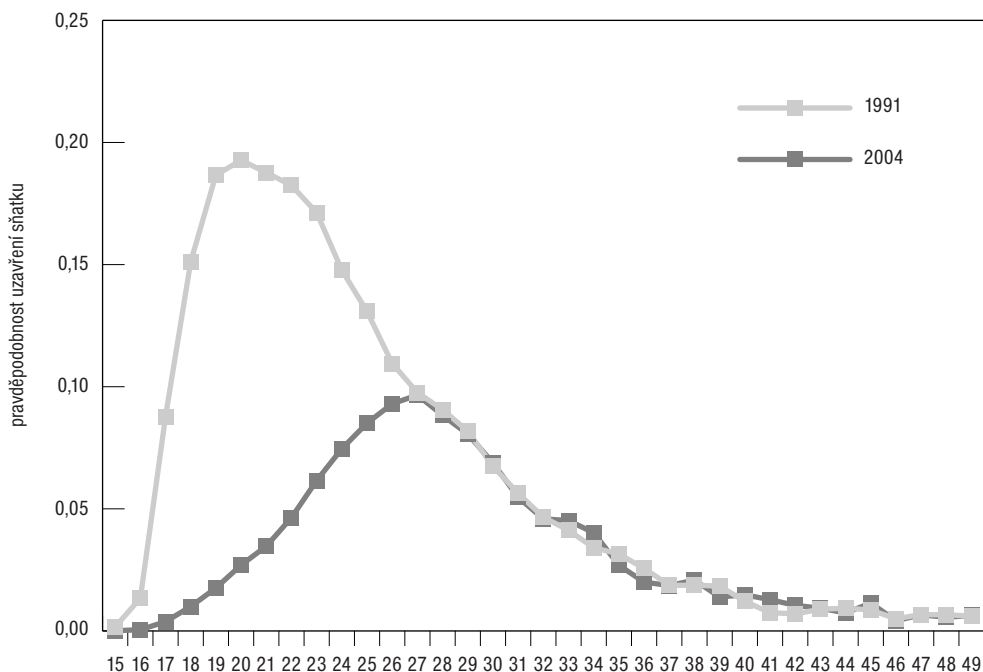
²⁾ S ohledem na anonymitu údajů byla všechna jména dívek v příspěvku změněna.

³⁾ Manželství uzavřená do dvaceti let se vyznačují vyšší pravděpodobností rozpadu. Příčinou jsou právě vynucené sňatky – partneři neměli možnost se blíže poznat a zároveň jsou nuceni se vyrovnávat s dalšími novými rolemi (rodičů, manželů, zaměstnanců apod.)

ženy a změna jejího postavení ve společnosti, která je významným předpokladem pro nezávislé rozhodování o osudu svém i o osudu svého dítěte. Fakt, že se -náctileté matky již nehrnou do neuvážených manželství s muži, které často nemilují, a kteří mají špatné postavení na trhu práce, je způsoben i současným systémem sociálních dávek, který je pro svobodné matky do jisté míry příznivější než pro ženy vdané. Rozvoj sociálního státu zajišťující svobodným matkám určitou finanční podporu a tedy i určitou nezávislost na rodičích či otci dítěte, je rovněž důležitou podmínkou pro svobodné rozhodnutí ženy o způsobu ukončení těhotenství a možnost realizovat se jako svobodná matka.

Intenzita sňatečnosti věkové kategorie -náctiletých žen během posledních dvou desetiletí prudce klesla, pravděpodobnost uzavření sňatku svobodných žen⁴⁾ kulminovala v roce 1991 ve věku 20 let. Před rokem 1990 se Česká republika řadila v mezinárodním kontextu k zemím s vysokou úrovní sňatečnosti osmnáctiletých a devatenáctiletých žen⁵⁾. Charakteristickým rysem věkové struktury sňatečnosti v českých zemích bylo prudké narůstání intenzity po osmnáctých narozeninách (Rychtaříková, 1986). Během dalších let dochází zejména ke snižování pravděpodobnosti uzavření sňatku svobodných ve věku do 27 let, v tomto věku byly v roce 2004 také zaznamenány nejvyšší hodnoty tohoto ukazatele.

Graf 1 Pravděpodobnost uzavření sňatku svobodnými ženami v letech 1991 a 2004 (Probability of marriage of unmarried women in 1991 and 2004)

Pramen: <http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/p/4007-04>

⁴⁾ Pravděpodobnost uzavření manželství svobodnými je jednou z funkcí tabulek sňatečnosti, jednoho z nejspolehlivějších nástrojů pro analýzu intenzity sňatečnosti.

⁵⁾ Na konci osmdesátých let minulého století byla v ČSR sňatečnost osmnáctiletých žen, které ještě nedosáhly věku 19 let spolu s Bulharskem nejvyšší v Evropě a počet sňatků v tomto věku dosahoval podílu 15 % ze všech uzavíraných sňatků (Wynnyczuk, 1990).

Oproti situaci na začátku devadesátých let klesá také prudce podíl vdaných žen ve věkové kategorii 16–19 let. Zatímco v roce 1991 byl podíl vdaných žen ve věku 19 let podle SLDB 27,3 % (tab. 1), při sčítání lidu v roce 2001 byla zaznamenána hodnota pouze 2,8 %.

Tab. 1 Podíl vdaných žen z celkového počtu žen ve věku 16–19 let podle SLDB 1980, 1991 a 2001, v % (Percentage of married women in the total number of women aged 16–19 as measured by population and housing censuses 1980, 1991 and 2001)

Věk	1980	1991	2001
16–17	1,5	0,9	0,0
18	12,6	11,3	0,8
19	29,1	27,3	2,8

Pramen: [http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/t/880036AD05/\\$Fi le/snatecnost.pdf](http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/t/880036AD05/$Fi le/snatecnost.pdf)

skupina adolescentních dívek v porovnání s ostatními věkovými kategoriemi vyznačuje nejvýznamnější změnou poměru legitimně narozených dětí a dětí narozených nevdaným matkám. Trendy rozhodování týkající se jak realizace plodnosti, tak vstupu do manželského života, lze sledovat z analýzy struktury ukončených těhotenství podle rodinného stavu ženy.

Preference způsobu ukončení těhotenství je diferencovaná jak podle věku tak podle jednotlivých časových období. Zatímco v polovině sedmdesátých let⁶⁾ ještě u šestnáctiletých dívek převažovalo rozhodnutí si dítě ponechat a téměř polovina z nich je rodila do manželství, o tři dekády později volí takto mladé dívky především interrupci. Pokud se dívka v současnosti rozhodne pro mateřství, dítě se rodí téměř vždy svobodné matce. U sedmnáctiletých dívek je situace velmi podobná, i když ještě v polovině devadesátých let se polovina dětí rodila do manželství, dnes se takto starým matkám rodí v manželství pouze 5 % dětí. U starších dívek (18–19 let) přetrvává až do současnosti preference volby narození dítěte, přestože se podíl živě narozených dětí z celkového úhrnu těhotenství stále snižuje. Výraznou změnou, která nastala u těchto věkových kategorií po roce 1990, je prudký pokles podílu legitimně narozených dětí. Ještě v roce 1990 činil u 18letých matek podíl živě narozených dětí v manželství 83,4 % z celkového počtu všech živě narozených dětí; u 19letých dokonce tento podíl dosahoval 90 %. V roce 2003 se podíl manželsky narozených dětí snížil až na pouhých 16 % u 18letých žen, resp. 27 % u žen devatenáctiletých.

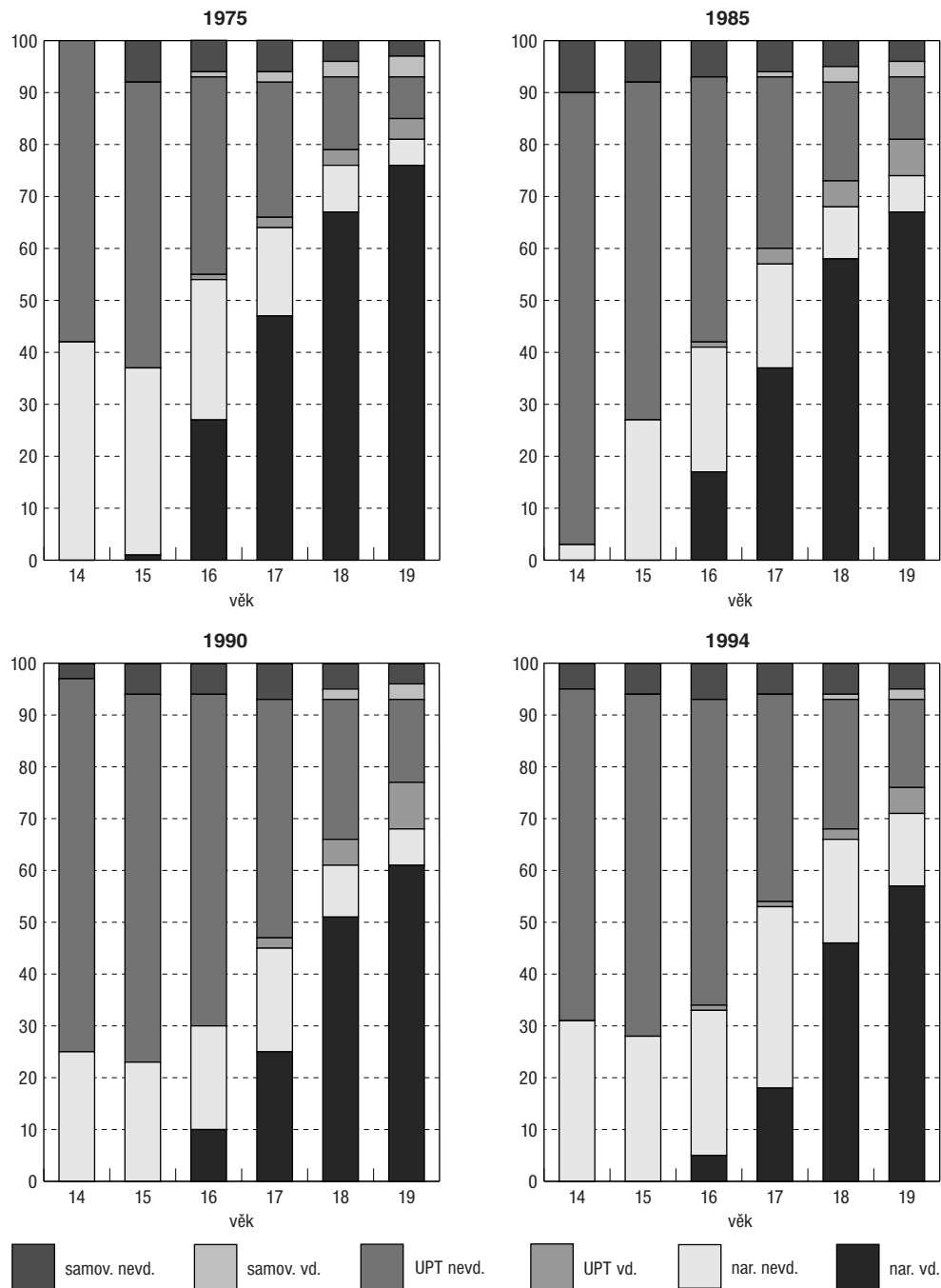
Předpokládáme tedy, že i u nejmladší věkové kategorie matek se mění postoje k manželství a partnerskému soužití. Obrat týkající se bytové situace a možnosti osamostatnění u takto mladých rodin však neočekáváme. Stejně jako v době socialistické éry, kdy alespoň dočasné bydlení mladých manželství s rodinami rodičů v jednom bytě či rodinném domě bylo téměř pravidlem, je pro mladou -náctiletou matku či mladé rodiče velmi těžké se osamostatnit a vymanit se ze závislosti na pomoci svých rodičů.

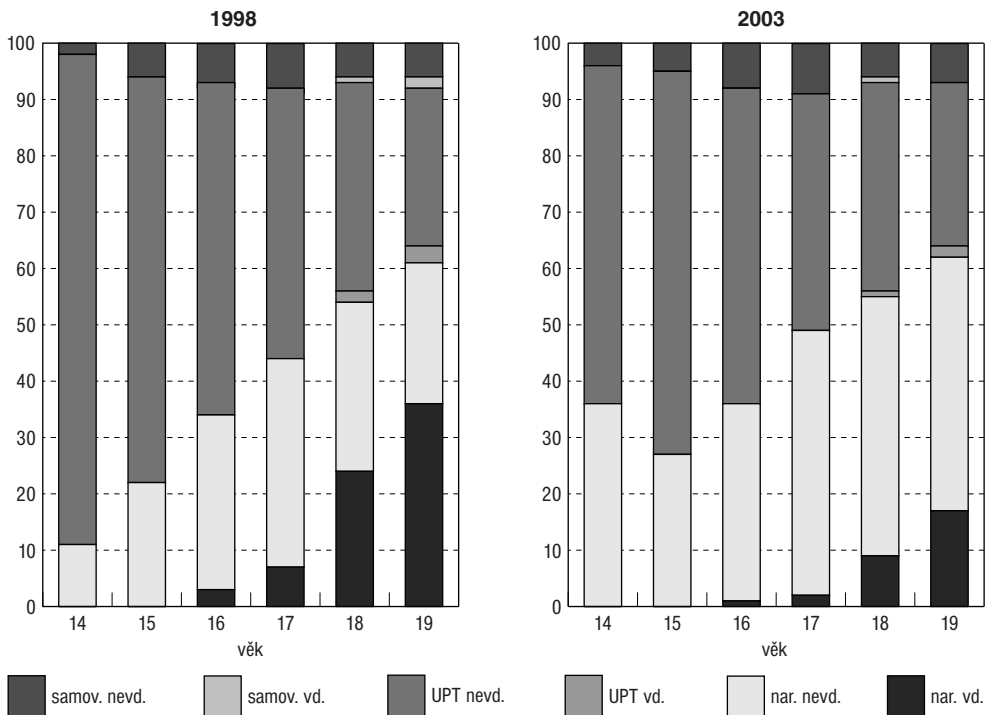
Partnerské vztahy -náctiletých matek, jejich postoj k manželství a potenciál uzavřít sňatek u mladých rodin žijících v nesezdaném soužití byl zkoumán prostřednictvím kvalitativního výzkumu na populaci těhotných žen a matek do dvaceti let. Celkem bylo v období od března do června 2004 provedeno 58 polostrukturovaných hloubkových rozhovorů s ženami, které byly těhotné nebo porodily své první dítě do přesného věku 20 let⁷⁾. Zvolená metodologie

⁶⁾ Sňatkové chování nezletilých bylo v polovině sedmdesátých let minulého století silně ovlivněno souborem přijatých opatření populační politiky na počátku sedmdesátých let. Se zvýšenou intenzitou sňatečnosti korespondovaly nízké hodnoty umělé potratovosti (Rychtaříková, 1986).

⁷⁾ Z důvodu aktuálnosti dat byla určena hranice stáří prvního dítěte 3 roky; respondentky tak neměly být starší 23 let. Screening -náctiletých těhotných dívek a matek byl prováděn oslovenými pracovníky ve zdravotnických zařízeních, pracovníky v různých sociálních centrech, občanských sdruženích a charitách. Rozhovory proběhly po celé České republice a doba trvání se pohybovala od 35 min. do 1 hod. 30 min. Výzkumný vzorek však s ohledem na svou podstatu není a ani nemůže být reprezentativní. Čtenář příspěvku si tedy musí být vědom možností určitého zkrácení pokud například v tabulkách 2, 3 a 4 uvádíme některé kvantitativní informace.

Graf 2 Struktura ukončených těhotenství v České republice u 14–19letých žen ve vybraných letech (Structure of pregnancies in the Czech Republic among women aged 14–19 in selected years)

Pramen: Pohyby obyvatelstva 1975–2003, ČSÚ; vlastní výpočty.

celého kvalitativního šetření sleduje s ohledem na danou problematiku interpretativní přístup s cílem popsat skutečnost slovy -náctiletých matek a zohlednit tak jejich vlastní perspektivu problému.

Partnerské vztahy -náctiletých matek s otci jejich dětí

Tradiční posloupnost vstupu do rodinného života, kde sňatek předchází založení vlastní domácnosti a narození dítěte, se ke konci dvacátého století boří a dochází k rozrůznění forem rodinného soužití i k individualizaci posloupnosti jednotlivých událostí při zakládání vlastní rodiny. Tyto trendy dozajista ovlivnily i chování adolescentních matek, které můžeme sledovat na změnách ve struktuře ukončených těhotenství podle rodinného stavu matky v průběhu posledních třiceti let. Podíl mimomanželsky narozených dětí matkám ve věku 15–19 let, tedy v České republice během posledního desetiletí, výrazně vzrostl. Celkově tolerantní postoj k samostatnému rodičovství a nesezdaným soužitím dal mladým matkám možnost nevázat se na často velmi nespolehlivého partnera a svobodně rozhodovat o svém životě. Předpoklady, že má být těhotná dívka co nejrychleji provdána, a o kterých by se dalo tvrdit, že byly ještě ke konci minulého století aktuální, jsou dnes již spíše raritou. S případem, kde otec nutil těhotnou dívku do sňatku s cizím člověkem, jen aby v době porodu měla při sobě manžela, který by jí i finančně zajistil a poskytl bydlení, když toho sama rodina nebyla schopna, jsme se setkali pouze jednou, a to u sedmnáctileté Vlasty.

R: [Vl.] „No já vám to řeknu takhle na rovinu, já už jsem se jednou vdávat měla, jako protože táta našel někoho, kdo by si mě eventuelně jako vzal, byl rozvedený, měl barák, měl auto, měl zaměstnání, všechno

a vlastně byl furt sám. Ale prostě my když jsme se o tom spolu tak nějak bavili, on říkal, že by mu nevadilo, že Míša není jeho, ale že má ještě starosti, že měl firmu a ta firma zkrachovala a on musí platit dluhy, tak měl strach z toho, že by to nezvládal“.

T: „To by jste si vzala jako někoho cizího?“

R: „On nebyl cizí, my se jako známe už od té doby, co máme tu chatu a to jsou nějaký ty roky. Není on není cizí, já ho беру jako strejdu“.

T: „A to by jste si vzala někoho koho berete jako strejdu?“

R: „No tak v tu dobu já jsem nad tím ani nějak nepřemýšlela. Já jsem v tu dobu, pro mě prostě hlavně vyřešit, abychom s Míšou měli kde bejt, aby jsme nezůstali na ulici nebo tak“. (Vlasta, 17 let, 7denní syn.)

Rodiče hledali Vlastě partnera, jelikož vlastní otec dítěte Vlastu opustil ještě před tím, než se dozvěděl, že je Vlasta těhotná. Stejnou zkušenost, kdy **otec dítěte nejevil o svého potomka zájem** a partnerku opustil, jsme zaznamenali u 19 respondentek, tj. zhruba u každé třetí -náctileté těhotné dívky nebo matky.

„Když jsem byla v porodnici tak to přišel a pak tady byl jednou a potom mi přinesl rodnej list, ani se nepodíval do kočárku a odešel. Od té doby se mi neozval. Nic o něm nevím a ani nemám o něj zájem“. (Kateřina, 19 let, 4týdenní dcera.)

Pokud se partnerství rozpadlo, otec se většinou přestal zajímat i o své dítě. Pouze ve dvou případech měl otec i po rozpadu partnerství zájem nadále své dítě vídat. Těhotenství dívky jako hlavní důvod rozpadu partnerství bylo zaznamenáno hned u několika případů. Partneri se nedokázali vyrovnat s rolí otce, a proto přestali být se svým dítětem i jeho matkou v jakémkoliv kontaktu. Došlo i k situacím, kdy partner zcela odmítl své otcovství s dovětkem, že dítě je někoho jiného.

„Marek ten se mě furt neozýval. Já jsem mu to volala, že jsem ve čtvrtym a zavěsil mi to. Tak holt měl smůlu. Já už jsem plánovala, že mu to teda ani připomínat nikdy nebudu“. (Kamila, 19 let, 2letý syn.)

„Bohužel ten to psychicky nezvládl a řekl mi, že na otcovství není připraven a opustil mě“. (Pavla, 19 let, 9. měsíc těhotenství.)

„Řekl, že to není jeho. Já vím své a ty víš své. Tak jsem mu řekla, že je mladej ať si užívá, že já se postarám“. (Jana, 18 let, měsíční dcera.)

Za rozpadem partnerského vztahu však nestojí vždy jen muž. Partnerský vztah se pod vlivem všech událostí vyvíjí a mění. Je nasnadě se domnívat, že dívky se s těhotenstvím a mateřstvím stávají dospělejší a jejich život se posouvá jiným směrem. Dívka je zpravidla nucena změnit dosavadní životní styl a celkově reorganizovat svůj život, aby byla schopna poskytnout kvalitní a dostatečnou péči svému dítěti. Propast mezi životním stylem -náctileté těhotné dívky a jejím partnerem se zvětšuje. Nezřídká tedy dochází k tomu, že těhotná dívka opustí svého partnera, jelikož si uvědomí, že by nebyl dobrým otcem pro její dítě.

„Já nevím, a vůbec nevím jak to bude. Myslela jsem, že mu tu šanci dám, že by měl mít právo na malého, ale nepříjde mi, že by na to byl připravený“. (Svatka, 17 let, 8měsíční syn.)

„Ze začátku mě připadal takový úplně normální kluk dokud jsem nebyla těhotná, ale potom se nějak strašně změnil a potom už to bylo takový horší, byl náladovej, chodil pryč a tak, za mnou tak ani nechočil na chtěl si pořád užívat“. (Lucie, 15 let, 8. měsíc těhotenství.)

Tři dívky ze šetřeného souboru uvedly, že jim **není známa totožnost otce** dítěte. K otěhotnění došlo ve všech třech případech na zábavě nebo na diskotéce při neplánovaném a nechráněném styku pod vlivem alkoholu. Pro čtrnáctiletou Eriku byla tato zkušenost dokonce prvním pohlavním stykem vůbec a patnáctiletá Barbora otěhotněla s neznámým mužem při svém celkově druhém pohlavním styku.

Tab. 2 Vztah -náctiletých matek s otcem dítěte (Relationship of teenage mothers to father of the child)

Partnerské uspořádání	Dokončený věk dívek v době rozhovoru					
	celkem 14–22 let		14–17 let		18–22 let	
	N	%	N	%	N	%
1 manželé	8	13,8	0	0,0	8	21,6
2 nesezdané soužití	20	34,5	7	33,3	13	35,1
mezisoučet (1+2)	28	48,3	7	33,3	21	56,8
3 odděleně/zájem otce	6	10,3	3	14,3	3	8,1
4 zánik partnerství/zájem otce	2	3,4	2	9,5	0	0,0
mezisoučet (1+2+3+4)	36	62,1	12	57,1	24	64,9
5 otec nejví zájem	19	32,8	7	33,3	12	32,4
6 otec není znám	3	5,2	2	9,5	1	2,7
mezisoučet (5+6)	22	37,9	9	42,9	13	35,1
Celkem	58	100,0	21	100,0	37	100,0

Pozn.: Do nesezdaných soužití byly zahrnuty i těhotné dívky, které plánovaly společně žít s partnerem až po porodu za podmínky, že partneri již měli zajištěné společné bydlení.

Z tabulky 2 lze konstatovat, že necelé dvě třetiny otců dětí žen do 20 let projevují o své děti či těhotné partnerky nějaký zájem a 48 % respondentek žilo a hospodařilo s partnerem ve společné domácnosti. Pokud dívka setrvává v partnerství s otcem dítěte, je jeho nejčastější formou nesezdané soužití; asi jedna třetina ze zkoumané populace. Málokdy jsou však partneri, kteří spolu zůstanou, schopni se zcela osamostatnit a vytvořit ekonomicky nezávislou domácnost. Pouze jedna třetina mladých rodičů žijících v kohabitaci měla v době rozhovoru samostatné bydlení. Ostatní kohabitující (N=13) sice žili spolu, ale sdíleli domácnost ještě s rodiči jednoho z partnerů. Tento rodinný model byl většinou vykoupen nedostatkem soukromí a významným omezením pro -náctiletou matku na její cestě k dospělosti.

T: Kde vy spíte?

R: Já spím v obýváku, a ten je udělanej tak, že tam je televize, všechno a je tam velká válenda roztahovací gauč a taková ložnicová jakoby.

T: Takže v jednom pokoji jste všichni čtyři?

R: No, a ještě je kuchyň.

T: A to vám nevadí, že takhle jste v jednom pokoji s tátou a jeho přítelkyní?

R.: Právě ten pokoj je strašně velký, že to nevadí...

(Anna, 17 let, 8. měsíc těhotenství.)

Navíc **bytové podmínky** většinou nebyly adekvátní pro soužití více rodin a bezpochyby tím **trpěla i stabilita partnerství mladých rodičů**. Mladá rodina mohla hovořit o štěstí, když pro ní byl vyčleněn samostatný pokoj. Matky se se svým dítětem i partnerem musely často spokojit pouze s provizorně vytvořeným obytným koutem v rámci kuchyně nebo společným pokojem se sourozencem.

„Hádky občas byly, když jsme bydleli na tom Břevnově, protože tam už bylo strašně moc lidí v rodině, ačkoliv sociální případy jsem vlastně nebyly (ironicky), bylo to naprosto v pořádku... tolik lidí v takovymhle bytě. Tak teda občas se Martin i nerad vracel domů, jak nás tam byla hromada, večer ani nebylo kam si sednout k televizi. Tak večer víc chodil do hospod, tak to jako to občas byly hádky“. (Katka, 19 let, syn 1 rok.)

Jelikož mladá rodina zpravidla zůstává v původní rodině dívky, je pro muže velmi obtížné si vytvořit uznávanou pozici v rodinné struktuře. Nezanedbatelným důvodem je celkově **negativní vnímání mužského elementu** v těchto rodinách, které pramení z často agresivních sklónů

otců, resp. nevlastních otců -náctiletých matek. Příčiny však nejsou pouze v agresivním či sexuálně nevhodném chování otců vůči dcerám a partnerkám, ale v celkovém rodinném modelu, ve kterém dívky vyrůstaly, a který většinou staví na matce jako jediné jistotě v rámci rodiny.

Negativní postoj k mužskému elementu ilustruje reakce osmnáctileté Marie na ztrátu partnera, který ji opustil, když otěhotněla. Je nutno poznamenat, že přítel Marie během trvání partnerského vztahu nejevila žádné známky agresivního chování a ani neměl sklony k alkoholismu.

„No ale pak jsem si řekla, co z toho budu mít, když on se mnou bude jenom kvůli děcku a kdoví co bude dělat. Jestli se někde vožere a potom mě zmlátí, a budu mít to samý, co jsem měla jako děcko, radši se na něho s odpuštěním vykašlat a radši budu sama“. (Marie, 18 let, 8. měsíc těhotenství.)

„Já jsem si říkala, že dítěti nepřeju, aby vidělo jak si něco vyčítáme, jak se o nic neumí postarat... ne to mu nepřeju“. (Tereza, 18 let, 4. měsíc těhotenství.)

Strach z navázání trvalého vztahu a z investic do nového citového života jsme sledovali i u devatenáctileté Kateřiny, matky chlapce, která šla na potrat, když otěhotněla s novým partnerem. Kateřina řekla, že interrupce byla především výsledkem obav, že jí přítel zklame a opustí.

R: *„Já jsem s ním ani nechtěla žít“.*

T: *„Jak to? On na tebe byl nějak zlej?“*

R: *„Ne to ne právě že naopak. Z toho jsem měla strach“.*

T: *„Měla jsi strach, že tě opustí?“*

R: *„No, nechtěla jsem vůbec s nikým žít. Nechtěla jsem nikoho mít, jsem si říkala, že budu sama. Mně bylo líp, jo, mě bylo dobře“.* (Katka, 19 let, 3letý syn.)

Ve společné domácnosti s rodiči setrvávají i mladé rodiny, které své partnerství potvrdili oficiálně sňatkem. Sezdaných párů bylo v našem šetření 8, z nichž 6 (75 %) stále žilo s rodinou jednoho z manželů. Dospěli jsme ale k závěru, že manželský status poskytuje partnerům přece jen více autonomie. Sezdané páry měly pro sebe vždy alespoň jednu místnost, která byla většinou zřetelně oddělena od obývacích prostor ostatních členů rodiny. Za vedení domácnosti byla zpravidla zodpovědná -náctiletá matka, která zůstávala v pokročilém těhotenství nebo s dítětem doma.

Společné bydlení s rodiči není pro mladou rodinu pouze nevýhodou, je často zárukou, že dívce bude nabídnuta pomocná ruka v počátcích péče o dítě⁸⁾, které by jinak mohly být stresující. V mnoha případech byl mladý pár bez ohledu na to, zda byli partneři sezdaní, finančně rodiči podporován.

T: *„Nebála jste se, jak vůbec zvládnete to miminko? Že nebudete vědět co s tím?“*

R: *„Nad tímhle tím jsem tolik nepřemýšlela, protože jsem věděla, že budu bydlet s rodičema, takže mi pomůžou“.* (Šárka, 17 let, 10měsíční dcera.)

Poměrně vysoký se zdá být podíl partnerství, která jsou stále živá a partneři se intimně stýkají, avšak nemají možnost soužití ve společné domácnosti (10,3 %). Většinou se jednalo o dívky z vysoce dysfunkčních rodin, které jim a jejich dětem nemohly nebo nechtěly nabídnout potřebné zázemí. Tyto dívky byly nuceny vyhledat pomoc a nalézt útočiště v azylových domech. Režim azylových domů však partnerskému životu příliš neprospívá a dá se tvrdit, že

⁸⁾ Odborná literatura se zmiňuje o případech, kdy může být přehnaná sociální opora zdrojem konfliktu a vyvolávat pocity kontroly (Nath, 1991; Coates and Wortman, 1980; Perrin, 1997). My jsme se však nesetkali s případem, kdy by dívce přišla pomoc matky s výchovou dítěte a péčí o něj nevhod.

vyžaduje od partnerů mnoho úsilí, aby si svůj vztah udrželi. Dalším důvodem odděleného partnerství je špatná bytová situace a nedostatek finančních prostředků tuto situaci změnit. **Model vikendového rodičovství** funguje již téměř rok u sedmnáctileté Šárky a dvacetiletého Michala, kteří bydlí každý zvlášť v malých bytech svých rodičů. Šárka stále studuje a živí jí rodiče. Michal však s náklady na dítě významně pomáhá. Rádi by se v budoucnu od rodiny osamostatnili.

Postoje -náctiletých těhotných dívek a matek k manželství

Postoje lidí k manželství se v české společnosti během posledních patnácti let významně změnily. Objevuje se větší tolerance k alternativním formám partnerského soužití a spolu s emancipací žen mizí základní předpoklad manželství jako svazku, kde jsou role mužů a žen diferenciovány a navzájem komplementární. *Valerie Oppenheimerová* (1988), jejíž teorie o sňatkovém chování je jednou z nejznámějších, poukazuje na souvislosti manželství a kariérních ambic. Říká, že ženy, které nehledají seberealizaci na pracovním trhu, spoléhají na sňatek jako určitý prostředek k zajištění sebe sama a je pro ně výhodné uzavřít sňatek již v nízkém věku, jelikož jejich hodnota spočívá právě v atraktivním vzhledu a orientaci na rodinu a domácnost.

Nízké profesní a edukační aspirace jsou jedním ze společných rysů námi zkoumaného souboru adolescentních matek. Podle zmíněné teorie by tedy -náctileté matky měly stát o uzavření manželství, navíc pokud je ve hře také dítě obou partnerů. Zjištění, ke kterým jsme došli v našem výzkumu, podobné tendence podporují, ale také popírají. Na základě těhotenství partnerky se při očekávání prvního dítěte či bezprostředně po jeho narození vdalo pouze sedm respondentek a jedna respondentka až při příchodu druhého dítěte. Manželství uzavřeli zejména partneři, kteří se znali delší dobu ještě před otěhotněním partnerky. Délka vztahu před otěhotněním partnerky zpravidla přesahovala 1 rok. Pouze dvě dívky si vzaly otce dítěte po známosti, která trvala 2 a 4 měsíce před otěhotněním. Více přístupnou variantou v porovnání se sňatkem se pro mladé rodiče stalo nesezdané soužití. Adolescentní matky tak ve většině případů zastávají stejné názory jako jejich vrstevníci a sice, že děti nemusí nutně vyrůstat v manželství a v úplné rodině a nesezdané soužití je tolerováno i za předpokladu, že partneři neplánují sňatek (*Palonciová*, 2002).

„Já si myslím, že v dnešní době už na tom tak lidi nestavějí, jestli jsou spolu nebo ne. Když budou šťastný a malej taky, tak nám nemůže nikdo vytknout ani slovo“. (Lydie, 19 let, syn 1 rok.)

Z tabulky 3 je patrné, že 13 párů ze sledovaného výzkumného souboru by rádo v budoucnosti uzavřelo sňatek. Sňatkový potenciál lze tedy hledat zhruba u jedné čtvrtiny -náctiletých matek, které zůstaly po narození dítěte svobodné. Ačkoliv je sňatek přáním obou partnerů, je pro mnohé páry obtížné kvůli nepříznivým podmínkám toto přání zrealizovat. O sňatku uvažuje více než polovina partnerství žijících v nesezdaném soužití. Zatím je však pro ně svatba finančně neúnosná nebo nechtějí vyplňovat složité formuláře a procházet komplikovanými procedurami za účelem zplnoletění partnerky, resp. partnera. Další nejčastější překážkou je nepříznivá bytová situace. Dívky, které by se rády vdaly, uvádějí, že je pro ně přednější investovat nejprve do vlastního bydlení než do finančně náročné svatby. Z tabulky 3 také vyplývá, že pokud o sňatek stál pouze jeden z partnerů, byl to většinou muž. Toto zjištění popírá všeobecně zakořeněný stereotypní názor, že je žena považována za tu polovičku v partnerství, která touží po sňatku a pasivně čeká, až jí muž požádá o ruku. V populaci -náctiletých matek jsou tendence spíše opačné a dívky se nechtějí vdávat za otce svých dětí, kteří často nenaplní jejich očekávání v roli celoživotního partnera a otce jejich dětí. K možnosti odmítnout otce dítěte jako celoživotního partnera přispívá i rozvinutá síť sociálních dávek, kdy mladá žena nezůstane zcela bez prostředků. Atraktivita mužů jako výhradních živitelů rodiny slábne,

a tím se snižuje i potřeba žen vstoupit do manželství. Vědomí, že se dívka neocitne bez prostředků, rovněž posiluje její rozhodnutí, nenahlásit partnera, ve kterém se zklamala, jako otce dítěte. Nezletilá matka se rozhodne k tomuto kroku, pokud chce přerhat veškeré kontakty mezi sebou a otcem dítěte většinou z důvodu, aby si otec nikdy nemohl na dítě dělat nároky. Tyto dívky většinou předpokládají, že otec kvůli svému špatnému socio-ekonomickému postavení nebude schopen platit na ně a na dítě výživné.

„Sháněla jsem ho, protože jsem potřebovala tam jeho rodný číslo, všechno jo a nedal mi nic prostě, asi ani nechce, aby tam byl uveden, takže jsem ho neudala jako otce. Tak aspoň nebude vyžadovat žádný práva. Protože stejně, peníze bych od něj asi neviděla, protože když neděla, tak asi nějaký výživný by nebylo, no nevím, asi je to zbytečný, abych ho tam psala a nahlásila jako otce, protože on se asi ani tak necítí, protože jinak by se o to aspoň trochu zajímal.“ (Jana, 16 let, 3. měsíc těhotenství.)

R: „Protože jsem věděla, že to není správný kluk na to, jak žil, tak jsem za ním ani nešla. Třeba máma říká, že je grázl, ale on se na mně ani nevykašlal, když jsem mu to přišla říct, tak byl hrozně rád, ale byl rád, protože si to neumí představit jaký to je, teď. On říkal, že budeme spolu, ale kdybych mu řekla jo, tak myslím, že by to stejně neudělal.“

T: „Napsala jste ho jako otce?“

R: „Ne“. (Svatka, 17 let, 8měsíční syn.)

Dívky, pokud zůstaly bydlet i s dítětem u rodičů, byly většinou schopné ze sociálních dávek uspokojit základní potřeby své i dítěte. Nadstandardní výdaje např. za sport, kulturu, dovolenou, vzdělávací kurzy aj. si však již dovolit nemohly⁹⁾. Ve stejné situaci však byla i většina dívek žijících v kohabitaci s partnerem, který do rodiny přinášel příjem ze zaměstnání.

Tab. 3 Přání sňatku z perspektivy každého z partnerů (The wish to marry from the perspective of either of the partners)

Přání sňatku	Dokončený věk dívek v době rozhovoru					
	celkem 14-22 let		14-17 let		18-22 let	
	N	%	N	%	N	%
manželé	8	14,0	0	0,0	8	22,2
oba	13	22,8	5	23,8	8	22,2
pouze muž	9	15,8	4	19,0	5	13,9
pouze žena	3	5,3	1	4,8	2	5,6
nikdo	24	42,1	11	52,4	13	36,1
Celkem	57	100,0	21	100,0	36	100,0

Pozn: V úvahu je brán pouze názor otců dětí, jak byl uveden partnerkami.

Sňatkové chování populace -náctiletých matek je tedy ovlivněno **třemi hlavními bariérami** vstupu do manželství, které dělíme na **institucionální, socio-ekonomické a psychologické**. Mezi **institucionální** se řadí nedostatečný věk partnerky, resp. partnera pro uzavření sňatku. Z hlediska právního systému ČR může být podle § 13 zákona (94/1963 Sb., o rodině) odst. 1 a 2 uzavřeno manželství nezletilým, pokud dosáhl 16 let. Toto manželství může být uzavřeno pouze na základě povolení soudu, je-li to v souladu se společenským účelem manželství (např. těhotenství partnerky). Návrh na uzavření manželství podává sám nezletilý, kterému není nutno ustanovit opatrovníka. To znamená, že manželství může uzavřít nezletilý, aniž by k tomu měl svolení zákonného zástupce. Během rozhovorů jsme se setkali s neznalostí legislativy ze strany partnerů toužících po sňatku, kteří se mylně domnívali, že nezískají-li souhlas matky dívky, nebudou moci své plány realizovat.

⁹⁾ Sociální exkluze -náctiletých matek je tedy alarmující, i když lze tvrdit, že na základě rozhodnutí si dítě ponechat v tak mladém věku, jde do jisté míry o dobrovolně přijatou chudobu.

T: „Pomýšlíte na svatbu?“

R: „My jsme chtěli teď udělat svatbu, jenže musí být povolení matky a matka by nepovolila. Tak musíme čekat do osmnácti“. (Anna, 17 let, 8. měsíc těhotenství.)

Často byl také uváděn důvod, že sňatek nestojí za veškeré papírování a psychologické testy partnerů před soudem. Dívky uváděly, že by sice o svatbu stály, ale počkají si raději, až budou plnoleté.

„Mohli bychom se vzít, ale sociální pracovnice řekla, že bysme se mohli zplnoletit, že mi to prostě nevyjde, že se o to může požádat, ale jelikož fetoval a byl zavřený a oni na něj vědí úplně všechno, mají všechny záznamy, tak sociální pracovnice mu řekla, že to chtít může, ale že mu to v žádném případě nevyjde“. (Markéta, 16 let, 4. měsíc těhotenství.)

„Samozřejmě prej si mě vezme až mi bude 18. Že to nechce nějak uspěchat, ale že si mě stoprocentně vezme. To mi řekl teď nedávno, a znova mi to zopakoval. Já nevím jak to bude přesně. Rozhodně si nechci dokupovat roky nebo vlastně měsíce, asi počkám až mi bude 18“. (Helena, 17 let, 8. měsíc těhotenství.)

Mezi institucionálními bariérami nesmíme opomenout ani případy, kdy partnerem dívky a otcem dítěte je cizinec bez trvalého pobytu v České republice jako v případě osmnáctileté Simony.

T: „A co svatba, to neplánujete?“

R: „Tak ono je to složité, jak je cizinec tak je to strašně moc papírů a kamarádka co si taky brala cizince, tak ty že to vyběhávali půl roku. No ono vlastně až se to miminko narodí tak on jako otec by tady mohl dostat trvalej pobyt takže pak by to mohlo být bez problémů“. (Simona, 18 let, 8. měsíc těhotenství.)

Mezi **socio-ekonomické bariéry** patří, jak již bylo zmíněno, nepříznivá bytová situace partnerů, kteří většinou žijí s rodiči a jsou na nich nezávislí ekonomicky závislí. Ačkoliv partneři žijící s -náctiletými matkami v kohabitaci byli ve většině případů zaměstnaní a byli hlavními živiteli rodiny, výdaje „navíc“, jakými by byly svatební obřad nebo samostatné bydlení bez sdílení nákladů s rodiči, si mladý pár dovolit nemohl.

„Chtěli jsme udělat svatbu, tu jsme měli naplánovanou na listopad, ještě jsem se vešla do šatů, ale žádná banka nám nepučila peníze a z výplaty to bysme nezvládli svatbu. Jenom šaty stály 5000, 4000 (Kč) to byly ty nejlavnější, jezdili jsme po bankách, ale asi že měl výplatu jenom 9000, tak se jim to zdálo málo“. (Dana, 19 let, 9. měsíc těhotenství.)

„Teďka máme hodně starostí se zařizováním a vydáváme hodně financí jako do vybavení bytu a to, a kdyby do toho měla být ještě svatba, tak to vážně nevím, jak by se to všechno zvládlo. Taková svatba taky stojí hodně peněz, to je všechno o penězích, prostě a běhví jak dlouho se z toho ještě budeme vzpamatovávat, z toho všeho“. (Stáňa, 19 let, 5. měsíc těhotenství.)

Je nutné zmínit, že partneři -náctiletých matek mají rovněž nižší dokončené vzdělání. U partnerů žijících v kohabitaci byl zaznamenán pouze jeden muž s ukončeným středoškolským vzděláním. Ostatní byli buď vyučením nebo měli pouze základní školu. Od jejich kvalifikace se odvíjelo i pracovní zařazení. Partneři -náctiletých matek zpravidla vykonávali práce s nízkou kvalifikací a zastávali méně finančně ohodnocené profese.

Některé dívky také uváděly, že je pro ně finančně výhodnější být matkou samoživitelkou kvůli sociálním dávkám, které mohou od státu požadovat.

„Já si tedy nejdřív říkala, že, než druhý (dítě), tak se nejdřív jako vdám, pak jsem od toho ale upustila. Radši bych to miminko, než tu svatbu. No tak teď taky když už vím, jak je to s těma penězma a všechno, takže jako je to z jedny strany i výhodnější (být matkou samoživitelkou)“. (Katka, 22 let, dcera 4 roky.)

„No, oni k tomu nebyly ani moc finanční prostředky, říkali jsme si, že si nejdřív postavíme barák, ono se nejdřív říkalo po maturitě, ale určitě to plánujeme. Ono je to taky tak, že když jste jako svobodná matka, tak dostanete o těch 1500 Kč víc.“ (Míša, 19 let, dcera 2 roky.)

Psychologické bariéry k uzavření manželství jsou ovlivněny především uspořádáním a partnerským chováním v původní rodině dívky. Sociologické výzkumy a demografické analýzy ukazují, že na stabilitu partnerství, resp. manželství působí negativní zkušenost z původní rodiny. Lidé, kteří zažili rozvod svých rodičů, se s větší pravděpodobností přiklání k nesezdanému soužití než k přímému sňatku.

„Za první z toho mám strach a za druhý se zase rozvádět to já nechci. Bydlet s ním to jo, ale vdávat ne, to je jenom na papíře.“ (Romana, 17 let, měsíční dítě.)

„Já si myslím, že už dneska se lidi nemusejí brát a navíc jsem spolu teprve 3 roky, tak nevím jak to bude vypadat za 7 let. Stát se může cokoliv, a myslím si, že potom je zbytečný rozvod, takže můžeme být spolu a nic s tím neztrácíme. Jestli spolu budeme za 7 let, tak není problém abychom se vzali.“ (Lydie, 19 let, syn 1 rok.)

Jelikož intenzita rozvodovosti je v České republice relativně vysoká, je častý i fenomén tzv. sociálního osíření¹⁰⁾. Je prokázáno, že rozvod rodičů ovlivňuje postoje k rozvodu i u jejich potomků; tyto postoje jsou pak liberálnější. Vzhledem k tomu, že -náctileté matky pocházejí především z rozvedených neúplných či rekonstruovaných rodin, lze předpokládat, že se u nich projeví zvýšená tendence k zakládání nesezdaných soužití, z důvodu obavy a nedůvěry ve stabilitu partnerství.

Tab. 4 Převažující rodinné uspořádání, ve kterém -náctileté matky dospívaly a přítomnost násilí, alkoholismu či sexuálního zneužívání v původní rodině (Predominating family background in which teenage mothers grew and occurrence of violence, alcoholism or sexual abuse in that family)

Převažující rodinné uspořádání v původní rodině	Jev domácího násilí/sexuálního zneužívání/alkoholismu v původní rodině					
	nepřítomen		přítomen		celkem	
	N	%	N	%	N	%
úplná rodina s oběma biologickými rodiči	11	78,6	3	21,4	14	100,0
rekonstruovaná úplná rodina od narození dívky	3	75,0	1	25,0	4	100,0
zkušenost s rozvodem rodičů do 15 let	12	41,4	17	58,6	29	100,0
matka samoživitelka od narození dívky	2	66,7	1	33,3	3	100,0
převážná část života v ústavní výchově	5	83,3	1	16,7	6	100,0
jeden z rodičů zemřel	1	50,0	1	50,0	2	100,0
Celkem	34	58,6	24	41,4	58	100,0

Rozvod rodičů zažila každá druhá dívka ze sledovaného souboru, přičemž 50 % rozvodů dané skupiny se uskutečnilo do 6 let věku dívky. Dívky z rozvedených rodin jsou také častěji vystaveny zkušenosti s domácím násilím či sexuálním obtěžováním (59 %), což ještě zesiluje jejich negativní přístup k mužskému elementu v rodině. Většinou je násilí otce důvodem k rozvodu. Vyšší pravděpodobnost násilí v rozvedené rodině je však způsobena i pozdějšími partnerskými vztahy matek, které často hledají dalšího životního partnera za každou cenu.

„...Ten chlap, kterej prostě má manželku, tak si dělá větší nároky. Prostě, jsi můj majetek a budeš se chovat podle mě. I když jsem svobodná matka se dvouma dětma radši jsem teď sama, než s nějakým

¹⁰⁾ Termín „sociální osíření“ vystihuje skutečnost, že čím dál tím více dětí dospívá v neúplných či rekonstruovaných rodinách. Sociální osíření je v současnosti mnohonásobně častější než osíření faktické, tj. osíření z důvodu úmrtí jednoho z rodičů (Štastná, 2005).

manželem. Nemůže mi nikdo říct tady z okolí, že ta holka je mlácena kvůli tomu, jakýho má tátu“.
(Monika, 22 let, 3letá dcera.)

Pouze necelá jedna třetina zkoumaného souboru vyrůstala v úplné rodině, a to buď s oběma biologickými rodiči nebo s nevlastním otcem, se kterým žila matka v jedné domácnosti od raného dětství dívky. Dospívání v úplné rodině však nezaručuje těmto dívkám harmonické dětství. V několika případech se i v úplných rodinách vyskytly problémy s alkoholismem a násilím páchaným otcem na dětech a matce. Skutečnost, že dívky vyrůstají převážně v dysfunctionálních rodinách, kde více než 40 % z nich zažilo nějakou formu fyzického násilí či sexuálního obtěžování, vede k předpokladu, že -náctileté matky spíše nebudou uzavírat unáhlená manželství. Pravděpodobnější volbou bude soužití s partnerem v kohabitaci. Vliv rozvodu rodičů na životní dráhu dětí a perspektivu uzavřít manželství můžeme sledovat prostřednictvím následujících citací -náctiletých těhotných dívek a matek.

T: „A vy se nechcete vdávat?“

R: „Zatím ne, až časem“.

T: „Jak to?“

R: „Nevím. Mám zatím z toho strach. Jak to vlastně dopadlo u našich, že? Tak mám prostě strach, abych se potom najednou nemusela rozvádět, až časem..“ (Lucie, 21 let, 2letá dcera.)

„Kdybych se vdala, tak by to dlouho trvalo, a o to dítě bychom se museli soudit, kdybych se rozváděla, a to nechci“ (Veronika, 16 let, 3. měsíc těhotenství.)

„Já jsem mu to ale i řekla, že nechci. To je takový, já si myslím, že když jako takhle jste spolu několik let, tak to jde. A já znám lidi, který spolu nebyli a pak se vzali a začalo to bejt jako špatný, protože si pak ten jeden na druhýho dělá nárok. Já si myslím, nevím, že pokud to klope i bez toho, jako nechci prostě (se vdávat)“ (Aneta, 18 let, 5. měsíc těhotenství.)

„Já se nechci vdávat. Mně se prostě do vdávání nechce. Kvůli rozvodu. Třeba bychom se pohádali, kvůli rozvodu a jako tahat se pak u soudu o dítě se mi fakt vůbec nechce. Já se prostě vdávat nechci“ (Petra, 17 let, 19denní dcera.)

Za psychologickou bariéru lze považovat i situaci, kdy si dívka není s otcem svého dítěte zcela jistá a otec dítěte nespĺňuje její **představy o celoživotním partnerovi**. Dívky si někdy pod vlivem romantických představ, někdy pod vlivem zcela objektivních skutečností, jakými jsou např. násilnické sklony partnera, představují, že mohou najít lepšího druhu pro celý život, než je otec jejich dítěte.

T: „Takže na svatbě jste se nedohodli?“

R: „Ne to ne, on chtěl, ale já jsem řekla, že ne, že nechci. On byl takovej puška“ (Marie 19 let, 3letý syn, v současné době opět těhotná.)

T: „Takže teď říkáte, že si ho nechcete brát, a v budoucnu byste nějakou svatbu chtěla?“

R: „Chtěla bych, ale možná ne s ním“ (Lucie, 15 let, 8. měsíc těhotenství.)

T: „A třeba o svatbě jste se nebavili?“

R: „Jo. Jako on si mě chce vzít, ale já nevím. Já se nechci vdát“.

T: „Proč?“

R: „No, tak nevím, třeba přijde někdo lepší. To nikdo neví, že jo?“ (Kristýna, 19 let, měsíční dcera.)

Závěr

Nezletilé matky jsou většinou svobodné. Z výzkumného souboru 58 -náctiletých těhotných žen a matek bylo pouze 7 vdaných před narozením nebo bezprostředně po narození prvního dítěte. Každá z těchto žen se vdávala kvůli tomu, že přišla do jiného stavu, který byl hlavním

impulsem pro založení rodiny. Pokud dívky setrvaly v partnerství s otcem dítěte, jeho nejčastější formou bylo nesezdané soužití. Sňatkový potenciál s biologickým otcem dítěte lze očekávat asi u jedné čtvrtiny -náctiletých matek, které zůstaly svobodné a u jedné poloviny matek žijících s partnerem v kohabitaci. Ačkoliv většina -náctiletých matek není otcem dítěte opuštěna a nezůstává tedy bez partnera, jejich sociálně-ekonomická situace není v porovnání se ženami, které partner opustil, o mnoho lepší. Partneri -náctiletých matek jsou většinou nezaměstnaní s nízkým vzděláním a nedokáží tak zajistit svému dítěti ani partnerce důstojnou životní úroveň. Dívka je pak odkázána na nízké sociální dávky, pomoc rodičů, případně pomoc neziskových organizací či občanských sdružení administrujících azylové bydlení pro matky s dětmi.

Literatura

- Coates, D. – Wortman, C.B. 1980. *Depression maintenance and interpersonal control*. In A. Baum, Singer, J. (eds.). *Advances in environmental psychology: Applications of personal control* (Vol. 2, s. 149–182). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Hamplová, D. 2003. *Preferované partnerské uspořádání: sociodemografické a hodnotové rozdíly*. Demografie, roč. 45, č. 3, s.166–176.
- Chaloupková, J.– Šalamounová, P. 2004. *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě*. Sociologické studie, SOÚ AV, č. 7.
- Nath, P.N. – Borkowski, J.G. – Whitman, T.L. – Schellenbach, C.J. 1991. *Understanding Adolescent Parenting: The Dimensions and Functions of Social Support*. Family Relations, 40, s. 411– 420.
- Oppenheimer, V.K. 1988. *A Theory of Marriage Timing*. American Journal of Sociology, Vol. 94, No 3.
- Paloncyová, J. 2002. *Změny české rodiny: mladá generace a demografický vývoj*. Praha: VÚPSV.
- Perrin, K.M. – McDermott, R.J. 1997. *Instruments to measure social support and related constructs in pregnant adolescents: A review*. Adolescence, 32, 127, s. 533–557.
- Rychtaříková, J. 1986. *Sňatečnost a plodnost nezletilých v ČSR*. Demografie, roč. 28, č. 2, s. 97–108.
- Štastná, A. 2005. *Mezigenerační přenos rozvodového chování na příkladu České republiky a v mezinárodním srovnání*. Demografie, roč. 47, č. 1, s. 21–31.
- Wynnyczuk, V. 1990. *Sexuální výchova z hlediska vybraných skupin obyvatelstva*. Demografie, roč. 32, č. 4, s. 324–331.

RENATA VAŠKOVÁ ukončila magisterské studium demografie na PřF UK (2001) diplomovou prací: **Sexuální chování adolescentů ve vybraných postkomunistických zemích** a sociologie na FF UK (2002) diplomovou prací: **Genderové rozdíly vlivu pracovních podmínek na celkové zatížení člověka (zaměřeno na psychosociální stres žen)**. Nyní pokračuje v doktorandském studiu na katedře demografie a geodemografie PřF UK a současně pracuje ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí jako vědecký pracovník v týmech sociální dialog a rodinná politika.

Summary

Attitudes of teenage mothers to the traditional family pattern are becoming liberal, like those of the rest of the youth population. This fact is proved by an analysis of demographic indicators where a significant increase in non-marital fertility of teenage mothers was found on the one hand, and by findings of a qualitative probe into the population of teenage mothers on the other hand. Minor mothers are predominantly unmarried. In the sample of 58 expecting teenage women and mothers, only 7 were married before or immediately after delivery of the first child. Each of these women got married for the reason of pregnancy, which was the main incentive for raising a family. As long as the girls maintained partnership with the father of the child, its most frequent form was consensual union. The potential of marrying the natural father of the child can roughly be expected with a quarter of teenage mothers who remained unmarried after delivery. Approximately one in two women cohabitating with partner is thinking in terms of marrying. Even though a prevailing part of teenage mothers are not abandoned by the father of the child and do not stay without a partner, their socio-economic situation is not much better in comparison to women abandoned by the partner. Partners of teenage mothers are mostly unemployed and poorly educated and cannot provide their child and woman partner with a decent standard of living. This is also one of the reasons why juvenile mothers refuse to be tied down to unreliable partners and do not marry them. The woman is then dependent on low social benefits, parents' help or, as the case may be, on help of non-profit organisations and civil associations administrating asylum homes for mothers with children.

NÁRODNOSTNÍ SLOŽENÍ OBYVATELSTVA ČESKOSLOVENSKA V LETECH 1918–1989 VE SVĚTLE PRÁVNÍCH PŘEDPISŮ

V současné době začínají probíhat přípravné práce k dalšímu sčítání lidu, které by se mělo uskutečnit kolem roku 2010. Cílem příspěvku je přiblížení způsobu zjišťování národnostního složení obyvatelstva a vymezení obsahového významu termínu národnost v příslušných právních předpisech platných a účinných při minulých sčítáních.

Ústavní zakotvení zjišťování národnosti obyvatelstva žijícího na našem území

Od vzniku samostatného Československa v roce 1918 se na našem území uskutečnilo celkem osm sčítání lidu¹⁾. Do realizace i způsobu sledování jednotlivých charakteristik obyvatelstva výrazně zasáhl politicko-spoolečenský vývoj v našem státě v době konání cenzu.

Ústavní rámec obou prvorepublikových sčítání představovala Ústava z roku 1920 (z. č. 121/1920 Sb. z. a n.). Sledované problematiky se týkala hlava šestá, která zakotvovala ochranu menšin národních, náboženských a rasových²⁾. Tato ústavně zaručená práva se pak promítla do příslušné zákonné úpravy.

Při prvním sčítání lidu uskutečněném na našem území po druhé světové válce byla již účinná Ústava 9. května z roku 1948 (úst. z. č. 150/1948 Sb.), která neobsahovala žádné záruky garantující menšinová práva. Takové záruky chyběly i v Ústavě z roku 1960 (úst. z. č. 100/1960 Sb.)³⁾, která představovala ústavní základ pro sčítání lidu realizovanou na našem území do listopadu 1989. Ústava z roku 1960 obsahovala jen drobnou zmínku týkající se menšin v podobě čl. 25⁴⁾. Významnou změnu přináší až ústavní zákon č. 144/1968 Sb., o postavení národností v ČSSR⁵⁾, který obsahoval právní úpravu postavení, ale pouze v zákoně uvedených národnostech⁶⁾, nedošlo však k zabezpečení práv etnických menšin⁷⁾.

Dnes jsou práva národnostních a etnických menšin zakotvena převážně v hlavě třetí Listiny základních práv a svobod⁸⁾, která je součástí ústavního pořádku České republiky. Hned čl. 3 Listiny základních

¹⁾ Sčítání lidu se uskutečnila v letech 1921, 1930, 1950, 1961, 1970, 1980, 1991 a zatím poslední v roce 2001.

²⁾ Ústavní úprava se odvíjela od mírové smlouvy mezi Československem a čelnými mocnostmi spojenými i sdruženými uzavřené dne 10. září 1919 v Saint-Germain en Laye (č. 508/1921 Sb. z. a n.). V této smlouvě bylo stanoveno, že všichni státní občané českoslovenští budou rovni před zákonem a budou požívatí stejných práv občanských a politických bez ohledu na svou rasu, jazyk nebo náboženství a nebude ukládáno žádné omezení, pokud jde o užívání jakéhokoliv jazyka (čl. 8). Dále zde bylo zakotveno právo menšin užívat svého jazyka ve školách, ústavech sociálních a náboženských, také právo na vyučování ve vlastní řeči menšin a poskytování finančních prostředků ze státního rozpočtu k těmto účelům (čl. 9). Více viz Zimek, J. *Ústavnost a český ústavní vývoj*. Brno: 2003; Beneš, Z. a kol. *Rozumětí dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*. Praha: 2002.

³⁾ K podstatnějším změnám Ústavy z roku 1960, která zůstala platná a účinná až do listopadu 1989, došlo v souvislosti s politicko-spoolečenským vývojem v roce 1968 – např. vydání ústavního zákona č. 143/1968 Sb., o československé federaci.

⁴⁾ Čl. 25 Ústavy z roku 1960 stanovil: „Občanům maďarské, ukrajinské a polské národnosti zabezpečuje stát všechny možnosti a prostředky ke vzdělání v mateřském jazyce a ke kulturnímu rozvoji“.

⁵⁾ Ústavním zákonem č. 144/1968 Sb. byl zrušen čl. 25 Ústavy z roku 1960.

⁶⁾ V zákoně byly uvedeny pouze 4 národnosti: národnost maďarská, německá, polská a ukrajinská (rusínská).

⁷⁾ Komunistický režim na rozdíl od první republiky nepovažoval Cikány za národnost, ale pokládal je za sociální skupinu. Např. srov. Úprava poměrů osob cikánského původu, oběžník MV, Sběrka oběžníků pro KNV, IV., 1962, č. 13. Národní výroby jako orgány státní správy byly povinny vést jmenné seznamy o tomto obyvatelstvu, na jejichž základě byly každoročně sestavovány statistiky o počtu Cikánů podle různých charakteristik. Poslední výkazy byly sestaveny za rok 1989, více viz Srb, V. *Soupis a sčítání Cikánů-Romů v Československu v letech 1947–1980 a odhady jejich počtu do roku 2000, resp. 2020*. In *Historická demografie*, 11, 1987, s. 189–206, též, *1000 let obyvatelstva českých zemí*. Praha: 2004. Ani Židé nebyli po roce 1945 uznáni za národnostní menšinu. Více viz Petráš, R. *Menšiny v Československu 1945–1989*. In *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989 (sborník příspěvků)*, s. 240–280. Praha: 2004.

⁸⁾ Lze uvést čl. 24 Listiny základních práv a svobod, který stanoví zákaz jakékoli diskriminace z důvodu příslušnosti k národnostní nebo etnické menšině. Toto ustanovení je absolutní a nevyžaduje se provedení zákonem. Vztahuje se nejenom na státní občany, ale na každého. V čl. 25 Listiny základních práv a svobod se příslušníkům národnostní nebo etnické menšiny zaručuje všestranný rozvoj. V tomto ustanovení je zakotven demonstrativní výčet zaručených práv.

práv a svobod obsahuje vymezení základního práva – práva svobodné volby národnosti: „Každý má právo svobodně se rozhodovat o své národnosti. Zakazuje se jakékoliv ovlivňování tohoto rozhodování a všechny způsoby nátlaku směřující k odnárodnování“. Listina základních práv a svobod zajišťuje práva národnostních a etnických menšin mnohem šřeji, než činil ústavní zákon č. 144/1968 Sb., neboť se neomezuje jen na menšiny uvedené přímo v ústavní normě a také nepodmiňuje realizaci práv podmínkami stanovenými v zákoně⁹⁾.

Československé sčítání lidu – 1921

Aktuální potřeba především evidence obyvatelstva, zjištění jeho struktury a jeho rozmístění se objevila po vzniku nově vytvořené Československé republiky¹⁰⁾. Sčítání se mělo podle tradice převzaté z doby Rakousko-Uherska konat již v roce 1920¹¹⁾, ale pro nedostatečnou přípravu, a hlavně nejasnost hranic státu, proběhlo až v roce následujícím. Zákon č. 256/1920 Sb. z. a n., o sčítání lidu, v § 1 stanovil, že se první sčítání lidu uskuteční v období mezi 1. listopadem 1920 a 31. březnem 1921. Zmíněný zákon v následujícím paragrafu uvádí, že další sčítání lidu budou následovat v pětiletých obdobích (rozdíl oproti dřívějším desetiletým intervalům). V § 4 pak byly vymezeny sankce za vědomé uvádění nesprávných údajů a další úmyslná jednání a opomenutí, která by mohla poškodit výsledky cenzu, ledaže by se jednalo o taková jednání, která by byla postihována trestním zákonem. Výše peněžité pokuty, kterou byly oprávněny uložit politické orgány I. stolice, byla stanovena od 20 do 10 000 Kč, vedle toho nebo místo toho mohl být uložen trest vězení do 3 měsíců. K provedení zákona č. 256/1920 Sb. z. a n. bylo vydáno vládní nařízení č. 592/1920 Sb. z. a n., které v § 1 stanovilo jako rozhodný den pro první československé sčítání lidu 15. února 1921.

Vl. nařízením č. 592/1920 Sb. z. a n. byly jako předmět sčítání vymezeny všechny osoby v místě přítomné bez ohledu na to, zda v místě bydlí trvale, přechodně či náhodou se zde zdržují (§ 6). Sčítání tedy bylo, stejně jako předešlá, provedeno za přítomné obyvatelstvo. Zjištění národnostní struktury v nově vytvořeném státě bylo pokládáno, stejně jako za Rakousko-Uherska, za politicky nejdůležitější a mělo přispět k potvrzení oprávněnosti vzniku samostatného Československa. Na rozdíl od předcházejících cenzů, kdy byla národnost v rakouské části bývalé monarchie sledována nepřímo pomocí „obcovací řeči“ (Umgangssprache)¹²⁾, se v § 8 „Návodů, jak vyplnit jednotlivé sloupce archu“ uvádělo: „Národností jest rozuměti kmenovou příslušnost, jejímž hlavním vnějším znakem jest zpravidla mateřský jazyk. Židé mohou přiznati národnost židovskou. Nepřípustno jest vyznačovati místo národnosti příslušnost k určitému území. Národnost dětí do 14 let a osob nepřičetných se určí, pokud nejsou sčítány v bytě rodičů, podle národnosti jejich rodičů; jsou-li rodiče různé národnosti, podle národnosti toho, kdo se o ně stará; jsou-li to však oba nebo není-li to žádný z nich a ve sporných případech vůbec, podle národnosti matky. U každé aspoň 14leté a přičetné osoby dlužno zapsati onu národnost, k níž se osoba ta sama svobodně přihlásí“¹³⁾. Od definování národnosti prostřednictvím „obcovací řeči“ bylo upuštěno hlavně proto, že neurčitost vymezení prospívala německému jazyku¹⁴⁾. Volba židovské národnosti nebyla ničím podmíněna, tedy ani nebyla vázána na znalost jednoho z židovských jazyků ani na členství v židovské náboženské obci. Jedním z podstatných důvodů, který přispěl k umožnění příznání

⁹⁾ Více viz Pavlíček, V. a kol. *Ústava a ústavní řád České republiky, komentář*. Díl 2. Práva a svobody, Praha: 1999.

¹⁰⁾ Podle odhadu měla Československá republika při svém vzniku 28. října 1918 asi 12 955 tis. obyvatel, z toho české země 9 987 tis. Více viz Srb, V. *Obyvatelstvo Československa v letech 1918–1978*. In *Demografie* 20, 1978, s. 289–316.

¹¹⁾ Za první moderní sčítání lidu na území rakouského soustátí se považuje sčítání lidu realizované v roce 1857. Do zániku Rakousko-Uherska se sčítání lidu uskutečnila ještě v letech 1869, 1880, 1890, 1900 a 1910. V roce 1919 byl stále ještě v platnosti pro české země rakouský zákon o sčítání lidu ze dne 29. března 1869 č. 67 ř. z., podle kterého se sčítání mělo konat k 31. prosinci 1920.

¹²⁾ Obcovací řeč byla vymezena dle publikovaného „Poučení k vyplňování sčítacího listu“, které bylo připojeno k sčítacímu archu jako „řeč, kterou užívá osoba v běžném styku“. Více viz Pitronová, B. *Otázka národnosti v rakouských statistikách (1880–1910)*. In *Slezský sborník*, 68, 1970, s. 242–257.

¹³⁾ *Sčítání lidu v Republice československé ze dne 15. února 1921*. Díl I. Praha: 1924.

¹⁴⁾ Před rokem 1880 se národnost obyvatel monarchie individuálně nezjišťovala. Ačkoliv se objevily snahy zjišťovat při sčítání lidu 1869 rodinnou řeč („Familiensprache“) tj. řeč, kterou mluví občané doma ve své rodině, z politických důvodů se k tomu nepřistoupilo. Až vlivem mezinárodního statistického kongresu konaného v roce 1872 v Petrohradě, kde byl přijat program pro příští sčítání lidu, založený na sjednocování nejen termínů konání cenzů v evropských státech, ale i okruhu zjišťovaných údajů, se situace změnila. Na tomto kongresu byla řeč uznána jako objektivní znak národnosti, který se má individuálně statisticky zjišťovat, nedošlo však k definování národnosti jako takové. I když v návrhu formuláře sčítacích archů pro cenzus 1880 byla uvedena kolonka „Familiensprache“, v definitivní verzi zásahem ministerstva vnitra byla změněna na „Umgangssprache“. Vymezení termínu „Familiensprache“ bylo oproti termínu „Umgangssprache“ pro občany jasnější a srozumitelnější, navíc pokud by byl užít, nepřipouštěla by se možnost různých výkladů. Více viz Boháč, A. *Národnost či jazyk? In Československý statistický věstník*, II, 1921, s. 40–58; Pitronová, B. *Otázka národnosti v rakouských statistikách (1880–1910)*. In *Slezský sborník*, 68, 1970, s. 242–257.

Židů k židovské národnosti bez ohledu na znalost židovského jazyka, byla snaha získat jejich hlasy na úkor jiných, hlavně pak německé, nebo na Slovensku maďarské, menšin¹⁵⁾. Vedle Židů byla přiznána svobodná volba národnosti také Cikánům. Zmíněný způsob zjišťování národnosti, vycházející z objektivního kritéria se záměrem minimalizace nátlaku na sčítané osoby ze strany vnějšího okolí¹⁶⁾, měl však za následek rozpoutání řady ostrých diskusí, často emocionálně laděných, a to nejen mezi představiteli národnostních menšin žijících v tehdejší Československu¹⁷⁾.

Československé sčítání lidu – 1930

Podle zákona č. 256/1920 Sb. z. a n. se druhé československé sčítání lidu mělo konat již v roce 1925. Hlavně vlivem hospodářské situace¹⁸⁾, ale i praxe převažující ve většině zemí světa pořádat cenzus s desetiletou periodicitou, bylo zákonem č. 47/1927 Sb. z. a n. stanoveno prodloužení délky intervalů konání sčítání lidu na deset let (§ 1). V § 1 bylo dále uvedeno, že druhé československé sčítání lidu proběhne nejspíše do konce roku 1931. § 5 zakotvoval povinnost každého uvést správně a včas všechny údaje požadované při sčítání. V § 6 odst. 1 byly opět stanoveny sankce za udání vědomě nesprávných údajů či za jiná úmyslná jednání a opomenutí, která by mohla ohrozit nebo porušit úplnost nebo správnost sčítání za předpokladu, že se nejednalo o trestnou činnost. Uvedené sankce byly opět oprávněny ukládat politické úřady I. stolice. K provedení zákona č. 47/1927 Sb. z. a n. bylo vydáno vládní nařízení č. 86/1930 Sb. z. a n., o sčítání lidu, které v § 1 stanovilo rozhodným okamžikem pro druhé československé sčítání půlnoc z 1. na 2. prosince 1930. § 11 odst. 1 vl. nařízení, jehož text byl totožný s § 6 odst. 1 zákona č. 47/1927 Sb. z. a n., navíc pouze explicitně uváděl oprávněný orgán k ukládání sankcí, kterým se stal okresní úřad. V § 11 odst. 2 vl. nařízení byl uveden demonstrativní výčet jednání, která bylo možné sankcionovat a mezi kterými bylo zmíněno i působení na jiné, aby činili údaje neodpovídající pravdě.

I druhé československé sčítání zjišťovalo národnost¹⁹⁾ prostřednictvím mateřského jazyka²⁰⁾ (§ 21 vl. nařízení č. 86/1930 Sb. z. a n.). § 21 dále stanovil, že odlišnou národnost – v porovnání s mateřským jazykem – bylo možno uvést pouze v případech, kdy respondent nemluvil mateřským jazykem ani v rodině ani v domácnosti a plně ovládal jazyk národnosti, kterou uvedl do sčítacího tiskopisu. Opět Židé mohli přiznat národnost židovskou²¹⁾. Pokud měl sčítací komisař pochybnosti o správnosti údaje o národnosti zapsané ve sčítacím archu, byl oprávněn danou osobu vyslechnout (§ 22 odst. 1 vl. nařízení), zápis národnosti ve sčítacím archu mohl změnit, ale jen se souhlasem sčítané osoby, u osob nedospělých nebo nepřítčných pak jen se souhlasem jejich zákonného zástupce²²⁾.

¹⁵⁾ Problematice uznání židovské národnosti se v poslední době věnovala Kateřina Čapková, více viz Čapková, K. *Uznání židovské národnosti v Československu 1918–1938*. In Český časopis historický, 102, 2004, s. 77–103.

¹⁶⁾ Boháč, A. *První všeobecné sčítání lidu v Československé republice*. In Československý statistický věstník, II, 1921, s. 104–120; též, *Rádliv sociologický rozbor naší národnostní statistiky*. In Československý statistický věstník, XI, 1930, s. 1–22.

¹⁷⁾ Kritikem pojetí uplatňovaného při zjišťování národnosti při cenzech v letech 1921 a 1930, kdy zjišťování národnosti vycházelo z objektivně ověřitelného znaku, kterým byl mateřský jazyk sčítaných osob (uplatňovaného tehdejšími statistiky v čele s docentem Boháčem), měl například profesor přírodní filozofie na Univerzitě Karlově v Praze Emanuel Rádl, který zastával názor, že národnost nelze vázat na žádný objektivní znak, ale je vyjádřením svobodného názoru jednotlivce. Obdobně i profesor Weyr připouštěl zjišťování subjektivní národnosti. Ve svých Pamětech uvádí: „Pro svou osobu byl jsem vždy přívržencem zjišťování národnostního složení obyvatelstva přímou otázkou po tom, které národnosti jest jednotlivec příslušníkem, pokud se týče cítí býti“.

¹⁸⁾ Hlavním důvodem prodloužení doby mezi konáním cenzů byly finanční úspory, neboť provedení prvního československého sčítání stálo republiku asi 10 mil. Korun československých. Více viz Šubrtová, A. *Antonín Boháč – statistik a demograf. Život a dílo*. SNM, řada A, sv. XXXI, č. 1–3, Praha: 1977.

¹⁹⁾ Velký význam, který byl přikládán správnému zjištění národnostního složení v Československu, dokládá rovněž znění § 20 vl. nařízení, kde se přímo uvádí: „Zvláště údaje o národnosti musí být zjištěny řádně a přesně podle pravdy a na nikoho nesmí být vykonáván nátlak“.

²⁰⁾ Při projednávání návrhu zákona č. 47/1927 Sb. z. a n. v Senátu Národního shromáždění Republiky československé zazněla ve vystoupeních senátorů z řad zástupců německých politických stran ostrá kritika na způsob zjišťování národnosti při sčítání lidu v roce 1921. Již při těchto diskusích se objevily návrhy požadující, aby byla národnost zjišťována na základě svobodného přiznání sčítaných osob prostěho jakéhokoliv vlivu. Tyto pozměňovací návrhy k zákonu však byly při hlasování zamítnuty. Více viz Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna umístěná na internetových stránkách Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR <http://www.psp.cz/eknih/192ns/se/stenprot/065schuz/s065001.htm>. Ze zaznamenaných vystoupení však nelze dovozovat, že se německá veřejnost žijící na území Československa jednoznačně přiklonila k subjektivní volbě národnosti. Pouze v nacionalisticky protizidovský zaměřených kruzích, které Židy nepovažovaly za příslušníky německého národa, bylo toto pojetí uvítáno.

²¹⁾ Během druhé světové války došlo ke zneužití těchto údajů získaných při předválečných sčítáních ze strany okupačních úřadů.

²²⁾ Odborné diskuse týkající se způsobu zjišťování národnosti, které předcházely druhému československému sčítání lidu shrnuje článek Antonína Boháče nazvaný *Národnost při druhém sčítání lidu*. In Statistický obzor, XII, 1931, s. 14–30.

Na realizaci obou československých sčítání měl významný podíl docent *Antonín Boháč*, jeden z vedoucích představitelů tehdejšího Státního úřadu statistického²³⁾.

Příští sčítání lidu se mělo uskutečnit v roce 1940²⁴⁾. Přípravy na toto sčítání byly zahájeny. Příslušná ministerstva byla ze strany Státního úřadu statistického²⁵⁾ požádána, aby provedla revizi domovních čísel za účelem následné přípravy nového seznamu míst²⁶⁾. Původně byl uvažovaným termínem sčítání lidu, které mělo být spojeno se sčítáním závodů zemědělských a živnostenských, 1. března 1940²⁷⁾. Později byl změněn na 28. května 1940²⁸⁾. Zahájení příprav k realizaci sčítací akce dokládá předložení nejen vzorů sčítacích listin a tiskopisů, ale i osnovy instrukcí pro sčítací komisaře a revizory zástupci Ústředního úřadu statistického počátkem roku 1940 MV²⁹⁾. Ačkoliv na provedení sčítání lidu existoval značný zájem ze strany úřadu Říšského protektora pro Čechy a Moravu, k uskutečnění této akce, přičiněním státního tajemníka K. H. Franka, nedošlo³⁰⁾. Mezi podstatné příčiny, které přispěly k nerealizaci sčítací akce, lze řadit hlavně finanční nákladnost celého censu v kontextu tehdejší politicko-hospodářské situace. Rovněž existovaly nejasnosti při definování některých zjišťovaných ukazatelů³¹⁾. Úřadem říšského protektora byly nařízeny přípravy na tzv. malé sčítání lidu na konec roku 1942, ale ani v tomto případě nebyla sčítací akce provedena. V listopadu 1943 došlo jen ke zpracování vyřazených lístků pro domácnosti, čímž byly získány podrobné údaje pouze o věkovém složení civilního obyvatelstva³²⁾.

Po osvobození se v obnoveném Československu uskutečnily poválečné soupisy v letech 1946 a 1947, které neměly povahu klasických censů. Na Slovensku byl Státním plánovacím a statistickým úřadem se sídlem v Bratislavě proveden Soupis obyvatelstva již ke 4. říjnu 1946, a to na základě Vyhlášky pověření pro výživu a zásobování ze dne 17. září 1946 o částečné evidenci. V českých zemích byl realizován Soupis obyvatelstva podle povolání až v roce 1947. Jedním z podstatných impulsů, který napomohl k uskutečnění tohoto soupisu byla potřeba aktuálních dat ze strany Ministerstva sociální péče pro přípravu práce na národním pojištění. Datum soupisu, které bylo vybráno s ohledem na výdej lístků na potraviny, bylo stanoveno na 22. května, rozhodným okamžikem byla půlnoc ze čtvrtka 22. na pátek 23. května 1947. Jelikož se nejednalo o klasické sčítání lidu a navíc neexistovala Statistická rada státní, jejíž souhlas s provedením sčítací akce vyžadoval tehdy platný a účinný zákon č. 47/1927 Sb. z. a n. o sčítání lidu, byla legislativním základem Vyhláška předsedy vlády ze dne 12. dubna 1947, vydaná dle § 13 vládního nařízení ze dne 28. listopadu 1919, č. 634 Sb. z. a n., o složení, kompetenci a způsobu jednání Statistické rady státní. Hlavním cílem uvedeného soupisu bylo zjistit složení obyvatelstva podle pohlaví a věku a jeho rozvrstvení podle povolání. Soupis byl proveden opět za přítomnosti obyvatelstva; po vyplnění odevzdali občané soupisové archy přímo na Místní národní výbory (vzhledem ke stručnému rozsahu soupisu nebylo na rozdíl od obvyklé praxe třeba zapojit sčítací komisaře). Odevzdané archy byly příslušnými Místními národními výbory zaslány přímo Státnímu úřadu statistickému, a to ve stanovené desetidenní lhůtě³³⁾. První sčítání lidu po osvobození proběhlo až v roce 1950.

²³⁾ Doc. Dr. Antonín Boháč (1882–1950) se významně podílel na přípravách, provedení a zpracování obou meziválečných sčítání lidu. Po zřízení Státního úřadu statistického v roce 1919 (zákonem č. 49/1919 Sb. z. a n.) zastával od roku 1921 funkci ministerského tajemníka II. oddělení pro populační statistiku, poté od roku 1934 postoupil do funkce zástupce prezidenta SÚS a v roce 1939 dosáhl postavení prezidenta SÚS, byl však předčasně penzionován v letech nacistické okupace. Více viz Šubrtová, A. *Antonín Boháč – statistik a demograf. Život a dílo*. C. d.; táž, *Z dějin československého sčítání obyvatelstva*. In AUC-Geographica, XV, 1980, s. 187–197.

²⁴⁾ V Německu, Rakousku a i na území odtrženého československého pohraničí proběhlo podle říšskoněmeckého nařízení z 21. 2. 1939 k 17. 5. 1939 sčítání lidu, povolání a podniků, ve kterém sice byla národnost zjišťována na základě subjektivní volby jednotlivce, ale získané výsledky není možné z důvodu tehdejší politické situace pokládat za věrohodné. Více viz Šubrtová, A. *Antonín Boháč – statistik a demograf. Život a dílo*. C. d.

²⁵⁾ Vládním nařízením č. 251/1939 Sb. z. a n., o změně názvu Státního úřadu statistického, se od 1. října 1939 změnil název na Ústřední statistický úřad („Statistisches Zentralamt“).

²⁶⁾ Srov. přípis Státního úřadu statistického Předsednictvu ministerské rady ze dne 25. ledna 1939. NA, PMR, sign. 736/11, kart. 3285.

²⁷⁾ Srov. návrh rozpočtu SÚS na rok 1940 z 23. června 1939. NA, SÚS I, kart. 57.

²⁸⁾ Srov. úprava rozpočtu ÚSÚ na rok 1940 z 27. února 1940. NA, SÚS I, kart. 57.

²⁹⁾ NA, MV I–SR, sign. 8/102/18, kart. 5073.

³⁰⁾ Češka, J. *Šedesáté výročí druhé světové války a Československá statistická služba*. In Zpravodaj ČSÚ, 47, 6/2005, s. 124–126.

³¹⁾ Definování ukazatele „státní příslušnost“ patřilo mezi velmi problematické, neboť nebylo snahou Německé říše zřízením Protektorátu Čechy a Morava vytvořit nový státní útvar. Více viz Beneš, Z. a kol. *Rozuměti dějinám. Vývoje česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*. Praha: 2002.

³²⁾ Sekera, V. *Soupis obyvatelstva 1947*. In Statistický obzor, XXVIII, 1948, s. 13–15.

³³⁾ Sekera, V. *Soupis obyvatelstva 1947*. C.d., s. 20–27.

Československé sčítání lidu – 1950

První sčítání po roce 1945 proběhlo k 1. březnu 1950³⁴. Pro toto sčítání bylo užíváno názvu „národní sčítání 1950“, neboť současně s cenzem proběhl soupis zemědělských, průmyslových a živnostenských závodů.

První poválečné sčítání vycházelo ze zákona č. 47/1927 Sb. z. a n. a bylo provedeno na podkladě vládního nařízení ze dne 18. října 1949 č. 224 Sb., o sčítání lidu v roce 1950 a soupisech s ním spojených³⁵. Sčítání 1950 bylo posledním našim sčítáním zpracovaným za přítomné obyvatelstvo. Oproti sčítání 1930 pak byla podstatnou změnou nová definice národnosti, podle níž se národností rozuměla příslušnost k národu, s jehož kulturním a pracovním společenstvím je sčítaný vnitřně spjat a k němuž se hlásí³⁶. Počínaje tímto sčítáním byla národnost obyvatel zjišťována podle jejich subjektivního názoru v době sčítání. Toto sčítání bylo také prvním na území Československa, které zahrnovalo v plném územním rozsahu sčítání domů a bytů.

Československé sčítání lidu – 1961

V pořadí čtvrté sčítání lidu od vzniku samostatné republiky se uskutečnilo 1. března 1961. Jeho legislativním základem se stala vyhláška vlády o provedení sčítání č. 85/1960 Sb., která vycházela ze zákona č. 108/1951 Sb. o organizaci národohospodářské evidence.

V metodických pokynech vydaných k realizaci tohoto cenzu byla národnost definována stejně jako při sčítání lidu 1950, a to jako příslušnost k národu, s jehož kulturním a pracovním společenstvím je sčítaný vnitřně spjat a k němuž se hlásí³⁷. Dále bylo uvedeno, že sčítání lidu je v této otázce odkázáno na prohlášení sčítaných osob (deklaraci), které nemůže zvlášť ověřovat.

Základní výsledky sčítání lidu byly zpracovány jen za omezený počet národností, a to za národnost českou, slovenskou, ukrajinskou a ruskou, polskou, maďarskou, německou, bulharskou a srbochorvatskou (tj. pouze za národnosti obyvatel ostatních tehdejších socialistických států ležících v Evropě)³⁸.

Československé sčítání lidu – 1970

Následující sčítání lidu proběhlo 1. prosince 1970. Sčítání bylo připravováno na základě usnesení vlády ČSSR č. 157 ze dne 14. dubna 1965; vlastní sčítání proběhlo podle usnesení vlády ČSR ze dne 18. března č. 54 ze dne 5. března 1970, které se stalo podkladem pro usnesení vlády ČR ze dne 18. března č. 54.

Ve sčítání lidu 1970 se národností rozuměla příslušnost k národu nebo národnosti, přičemž bylo ponecháno každému, aby národnost zapsal podle svého vlastního přesvědčení. Stejným způsobem byla národnost zjišťována také v následujících sčítáních 1980 a 1991.

Při sčítání lidu 1970 se zjišťoval vedle národnosti obyvatelstva také jeho mateřský jazyk³⁹, a to z důvodu získání údajů o etnické struktuře obyvatelstva (četnost shody odpovědí jednotlivců na obě otázky je vyjádřením míry etnické stability). Naprostá shoda údajů u příslušníků určité sledované národnosti nebyla při tomto, ani při sčítání v roce 1991, kdy byla do sčítacích tiskopisů rovněž zařazena otázka sledující mateřský jazyk, zjištěna. Tento nesoulad je vysvětlován tím, že část příslušníků jiných národností uvedla jako mateřskou českou řeč, ačkoliv byla jen jejich řečí hovorovou a nikoli řečí mateřskou⁴⁰.

³⁴ Rozhodným okamžikem byla stanovena půlnoc z 28. února na 1. března 1950 (§ 1 vl. nařízení č. 224/1949 Sb.).
³⁵ V důvodové zprávě k vládnímu nařízení č. 224/1949 Sb., jsou důvody, které vedly k dalšímu sčítání lidu, shrnuty takto: „Hospodářská soustava lidově demokratické republiky Československa řízená na cestě k socialismu pevným hospodářským plánem nezbytně vyžaduje, aby byla k dispozici co nejpřesnější statistika obyvatelstva a jeho sociálního rozvrstvení. Je to naléhavé zejména též vzhledem k dějinným změnám vysídlení, přesídlení a reemigrace, k nimž došlo u nás ve složení obyvatelstva po revoluci v roce 1945. Těmito změnami pozbyly totiž dřívější statistiky skoro úplně svůj praktický význam, tím spíše, že šlo o data ze sčítání lidu v roce 1930, tedy o data, sama o sobě již zastaralá a překonaná přirozenou změnou obyvatelstva před druhou světovou válkou“. Více viz *Sčítání lidu a soupis domů a bytů v Republice československé ke dni 1. března 1950*. Díl I. Nejdůležitější výsledky sčítání lidu a soupis domů a bytů za kraje, okresy a města. Praha: 1957.

³⁶ Toto vymezení pojmu „národnost“ bylo uvedeno v poznámce č. 3 Sčítacího archu, který byl při sčítání užít.

³⁷ *Sčítání lidu, domů a bytů v Československé socialistické republice k 1. březnu 1961*. Díl I. Demografické charakteristiky obyvatelstva. Praha: 1965.

³⁸ K podstatnému rozšíření okruhu zjišťovaných národností došlo až při sčítání lidu 1991, kdy bylo provedeno podrobné zpracování výsledků za 17 sledovaných národností, a rovněž došlo k rozvedení dosud unitární české národnosti na samostatné národnosti českou, moravskou a slezskou.

³⁹ Pojem „mateřský jazyk“ byl definován jako řeč, kterým se sčítaným hovořili rodiče, při jejich různé národnosti pak řeč, kterou s ním mluvila matka. Více viz Sekera, V. *Národnost a mateřský jazyk, 2. část*. Demografie, 18, 1976, s. 299–309.

⁴⁰ Sekera, V. *Národnost a mateřský jazyk (1. a 2. část)*. C. d., s. 299–317; Srb, V. *1000 let obyvatelstva českých zemí*. Praha: 2004.

Československé sčítání lidu – 1980

Čtvrté poválečné sčítání se konalo 1. listopadu 1980 a jeho legislativním základem bylo usnesení vlády č. 16 ze dne 26. ledna 1978, z něhož pak vycházelo usnesení vlády ČSR č. 73 ze dne 8. března 1978.

Příslušnost k národnosti byla při sčítání 1980 zjišťována obdobně jako při předchozích – deklaratorně. Údaj o národnosti zapsaný ve sčítacím archu nemusel být totožný s úředním záznamem v občanském průkaze.

Závěr

Při prvorepublikových sčítáních lidu, která proběhla ve státě založeném a ctícím demokratické zásady, bylo zjišťování národnosti při cenzu vázáno na objektivně ověřitelný znak, kterým byl mateřský jazyk. Uvedené pojetí bylo důsledkem soudobé geopolitické situace, která byla zásadně změněna až výsledky druhé světové války. Ačkoliv při sčítáních lidu, která se uskutečnila v letech 1950, 1961, 1970 a 1980, byla národnost zjišťována pouze na základě subjektivního osobního přesvědčení v okamžiku sčítání, důsledkem poválečných změn již určitá národnostní pestrost, kterou se vyznačovala prvorepubliková populace žijící na našem území, byla ztracena a výsledky pouze potvrzovaly národnostní homogennost s dominantním zastoupením národnosti české⁴¹⁾.

Po vstupu většiny evropských zemí do EU by se mohlo zdát zjišťování národnostní příslušnosti za téměř překonané. Není tomu tak, neboť každá z členských zemí musí uskutečňovat, z řady různých důvodů, svoji národnostní politiku. Jednou z podstatných příčin přispívajících k její realizaci je také zachovávání sociální stability v zemi.

Zjištění přesných údajů při sčítání, resp. jednoznačné a srozumitelné definování sledovaných demografických charakteristik obyvatelstva, značně zamezuje rozličným výkladům a věcně nesprávným interpretacím⁴²⁾.

Literatura

- Beneš Z. a kol. *Rozumění dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*. Praha: 2002.
- Boháč, A. *Národnost či jazyk?* In Československý statistický věstník, II, 1921, s. 40–58; týž, *První všeobecné sčítání lidu v Československé republice*. In Československý statistický věstník, II, 1921, s. 104–120; týž, *Rádlův sociologický rozbor naší národnostní statistiky*. In Československý statistický věstník, XI, 1930, s. 1–22; týž, *Národnost při druhém sčítání lidu*. In Statistický obzor, XII, 1931, s. 14–30.
- Bubeník, J.–Křestan, J. *Národnost a sčítání lidu: K historickým souvislostem polemiky mezi Antonínem Boháčem a Emanuele Rádlem*. In Historická demografie, 19, 1995, s. 119–133.
- Čapková, K. *Uznání židovské národnosti v Československu 1918–1938*. In Český časopis historický, 102, 2004, s. 77–103.
- Česka, J. *Šedesáté výročí druhé světové války a Československá statistická služby*. In Zpravodaj ČSÚ, 47, 6/2005, s. 124–126.
- Kárníková, L. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754 až 1914*. Praha: 1965.
- Kučera, M. *Poválečná sčítání lidu, domů a bytů v Československu (1946/47–1950–1961–1970–1980)*. In Historická demografie, 11, 1987, s. 207–234.
- Morávková, Š. *Národnostní složení obyvatelstva*. Praha: ČSÚ, 2003.
- Národnostní složení obyvatelstva ČSR podle výsledků sčítání 1980*. Praha: ČSÚ, 1982.
- Pavlíček, V. a kol. *Ústava a ústavní řád České republiky, komentář*. Díl 2. Práva a svobody, Praha: 1999.
- Petráš, R. *Menšiny v Československu 1945–1989*. In Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989 (sborník příspěvků), s. 240–280, Praha: 2004.
- Pitronová, B. *Otázka národnosti v rakouských statistikách (1880–1910)*. In Slezský sborník, 68, 1970, s. 242–257.
- Sekera, V. *Soupis obyvatelstva 1947*. In Statistický obzor, XXVIII, 1948, s. 12–27.
- Sekera, V. *Národnost a mateřský jazyk (1. a 2. část)*. In Demografie, 18, 1976, s. 215–225, s. 299–317.
- Srb, V. *1000 let obyvatelstva českých zemí*. Praha: 2004.
- Srb, V. *Obyvatelstvo Československa v letech 1918–1978*. In Demografie, 20, 1978, s. 289–316.
- Srb, V. *Soupisy a sčítání Cikánů-Romů v Československu v letech 1947–1980 a odhady jejich počtu do roku 2000, resp. 2020*. In Historická demografie, 11, 1987, s. 189–206.
- Šubrtová, A. *Sto let od narození Antonína Boháče – zakladatele čs. demografie*. In Demografie, 24, 1982, s. 30–33; *táž, Z dějin československého sčítání obyvatelstva*. In AUC- Geographica, XV, 1980, s. 187–197; *táž, Antonín Boháč – statistik a demograf. Život a dílo*. SNM, řada A, sv. XXXI, č. 1–3, Praha: 1977.
- Weyr, F. *Paměti 2*. Brno: 2001.
- Zímek, J. *Ústavnost a český ústavní vývoj*. Brno: 2003.

Petra Brabcová

⁴¹⁾ Prvorepubliková právní úprava stanovovala sankce za uvádění nesprávných údajů a za další úmyslná jednání a opomenutí, která by mohla poškodit výsledky cenzu na rozdíl od sčítání lidu realizovaných po roce 1948 (vyjma sčítání lidu 1950, které ještě vycházelo z prvorepublikové právní úpravy), jež byla konána v době nedemokratického režimu v našem státě, potlačujícím základní práva a svobody.

⁴²⁾ V minulosti vedly nesprávné interpretace ke zneužití výsledků sčítání. Mezi nejzávažnější zneužití patří záměrný výběr výsledků sčítání lidu z roku 1880, které se týkaly národnostního složení (neboť byly pro německou národnost nejpriznivější), pro vytvoření map předložených Německem v roce 1939 v Mnichově na konferenci určující území, které má být přičleněno k Německu odtržením od Československé republiky.

MNOHOJAZYČNÝ DEMOGRAFICKÝ SLOVNÍK (ČESKÝ SVAZEK)

Druhé vydání českého svazku **Mnohojazyčného demografického slovníku**, které připravili *Zdeněk Pavlík* a *Květa Kalibová*, vyšlo na jaře roku 2005 po čtyřicetiletém odstupu od vydání prvního a s více než dvacetiletým zpožděním za druhými edicemi francouzské a anglické verze¹⁾. To však neubírá nic na jeho významu, neboť slovník není zdaleka jen pouhou překladatelskou pomůckou, ale slouží také jako kodifikace demografických termínů respektující ve výkladu mezinárodní srovnatelnost, a zároveň i přihlížející k odlišnostem vycházejícím z národních podmínek. Tyto odlišnosti navíc zohledňují pojmy uváděné v poznámkách, které rozšiřují a obvykle dále specifikují význam termínů v příslušném jazyce, které nemají přímé ekvivalenty ve všech jazycích.

Slovník byl zpracován jako součást rozsáhlého projektu, jehož počátky sahají ke čtvrtému zasedání *Populační komise OSN*, která navrhla přípravu demografického slovníku *Generálnímu sekretariátu OSN*; ten využil nabídky *Mezinárodní unie pro vědecké studium populace* spolupracovat na jeho přípravě. Komise pro přípravu mnohojazyčného slovníku sestavená na pátém zasedání Populační komise OSN pak připravila projekt slovníku v jazycích francouzském, anglickém a španělském. Během příprav a v prvním náčrtu prozatímního vydání v roce 1954, připraveném ve francouzské verzi, se ukázala nutnost jasného vymezení pojmů a vysvětlení odlišných pojetí v různých jazycích; Komise to respektovala a nesestavovala projekt s hlavním cílem dosáhnout přesnosti a normalizace terminologie, tedy jako přehled definic, ale zejména s ohledem na pochopení významu pojmů a vysvětlení odlišných pojetí románských (zvláště francouzských) a anglosaských termínů (francouzská a anglická verze vyšly v roce 1958, španělská 1959). Také první české vydání, které připravila komise při Ekonomickém ústavu ČSAV (redaktor *Z. Pavlík*) a které vyšlo v roce 1965 jako v pořadí osmá jazyková verze, bylo zpracováno v tomto duchu, tedy jako ekvivalentní znění výkladového slovníku, nikoliv jako jeho pouhý překlad.

Na základě zkušeností s vydáváním prvních jazykových mutací slovníku bylo na 15. zasedání Populační komise OSN (1969) v Ženevě a na kongresu Mezinárodní unie pro vědecké studium populace začátkem 70. let doporučeno, aby práce na projektu slovníku pokračovala. V roce 1972 zahájila činnost obnovená Komise pro přípravu slovníku, která pod vedením *P. Paillata* (Francie) zpracovala velké množství materiálů. Na jeho základě *Louis Henry* z francouzského *Národního ústavu pro demografická studia* připravil druhé vydání francouzského svazku (1981). Z jeho znění vycházelo druhé anglické vydání slovníku v roce 1982, které zpracoval *Etienne van de Walle*; v roce 1985 následovala španělská verze (red. *Guillermo A. Macció*), v roce 1987 německá (red. *Ch. Höhn*).

Mnohojazyčný demografický slovník je založen na myšlence textového slovníku, který vychází v různých jazycích a jednotlivé termíny jsou ve všech jazykových verzích identifikovány stejnými číselnými kódy. Slovník má vždy dvě části, textovou s výkladem pojmů a abecední rejstřík. Uváděny jsou kromě odborných demografických termínů i v demografii používané termíny z jiných oborů lidské činnosti. K nalezení příslušného termínu při překladu z cizího jazyka slouží rejstříková část cizojazyčného svazku, kde jsou abecedně seřazené termíny označeny systémem číselných kódů. Číslo udávájí pozici termínu v textové části, kde je jeho výklad, a zároveň pod stejným číselným kódem lze nalézt v českém svazku příslušný termín v češtině. Při překladu do cizího jazyka se opíráme o kód uvedený u každého českého termínu, podle něj určíme odpovídající termín v cizojazyčné verzi.

Číselný kód se skládá ze dvou částí, z nichž první je vždy třímístná, druhá, oddělená od první pomlčkou, jedno- až dvojímístná, někdy ještě zakončená hvězdičkou. První číslice v třímístné části udává číslo příslušné kapitoly (1–9), druhé dvě pak číslo odstavce v kapitole. Číslice za pomlčkou jsou identifikací vlastního termínu, který je vytištěn tučně (včetně synonym) v příslušné kapitole textové části, kde je vyložen jeho význam; pokud se tento termín vyskytuje ještě na jiných místech v jiném kontextu, je tištěn kurzívou. Všechny tučně tištěné termíny v hlavním textu mají své ekvivalenty v ostatních jazycích. Kódy opatřené hvězdičkou přísluší dalším tučně tištěným pojmům uvedeným a vysvětleným v poznámkách pod tím odstavcem, kde se vyskytuje vysvětlení příslušného ekvivalentního termínu. Jsou to pojmy, které nemají adekvátní překlad v ostatních

¹⁾ Druhou edici českého svazku *Mnohojazyčného demografického slovníku* vydala *Česká demografická společnost* jako XV. svazek řady Acta demographica. Technické redakce publikace o rozsahu 184 stran se s úspěchem zhostila *Ludmila Fialová*. Slovník vyšel v Praze v roce 2005 v nákladu 1000 výtisků (ISBN 80-239-4864-4). Distribuuje jej Česká demografická společnost, Albertov 6, 128 43 Praha 2 (e-mail: teskova@natur.cuni.cz, tel.: 221 951 418, fax: 224 920 657).

jazyčích, ale v některých se přesto vyskytují. V rejstříkové části mají tyto pojmy stejný kód jako termíny ekvivalentní, navíc doplněny hvězdičkou. Také tyto termíny jsou tištěny tučně pouze jednou.

Struktura textové části druhého vydání zachovává členění slovníku z první edice. Textová část je rozdělena do devíti kapitol, postupujících od vysvětlení základních a obecných pojmů, zpracování demografických statistik, přes kapitoly týkající se stavu obyvatelstva, úmrtnosti a nemocnosti, sňatečnosti a rozvodovosti, porodnosti, populačního růstu a demografické reprodukce, migrace až po kapitoly vysvětlující pojmy týkající se ekonomických a sociálních aspektů populačního vývoje. Nemá smysl detailně rozebírat správnost výrazů a terminologickou přesnost; odborná kvalifikace a dlouholeté zkušenosti autorů jsou dostatečnou zárukou, že vzniklo dílo v současné době na kvalitní odborné úrovni.

V abecedně uspořádaném rejstříku se autoři úspěšně pokusili co nejvíce eliminovat nevýhody tištěných rejstříků spočívající pouze v jedné možnosti setřídění hesel tím, že víceslovné termíny jsou uvedeny pod všemi slovy termínu (kromě spojek).

Samozřejmě, dvacetiletý odstup od druhých vydání slovníků ve francouzské a anglické verzi dává tušit, že demografická terminologie po tak dlouhém období nezůstala zakonzervována a do jejího okruhu se dostaly i nové termíny, které začátkem 80. let neexistovaly nebo nebyly běžně používány (jde nejčastěji o pojmy z okraje zájmu demografů, např. z oblasti medicíny či práva). Protože však druhá verze českého svazku slovníku svým obsahem odpovídá druhým vydáním ostatních jazykových mutací, nebylo možné jej v tomto smyslu aktualizovat. Domnívám se však, že toto částečné „zastarání“ obsahu nesnižuje kvalitu druhého vydání slovníku. Ukazuje se, že základní demografická terminologie je z velké části ustálená a mezinárodně srovnatelná. Přesto se zdá, že určitá periodická aktualizace by byla nanejvýš účelná, neboť demografie se stává oborem, jemuž je věnována stále větší pozornost ve všech zemích světa. I když náročnost celého projektu slovníku je zřejmá, lze si jen přát, abychom se dočkali nové mezinárodní aktualizace tohoto díla. Bylo by vhodné, kdyby jako aktualizovaný doplněk vyšel druhý svazek slovníku pouze s termíny v pěti nejdůležitějších světových jazycích (angličtině, francouzštině, němčině, ruštině a španělštině).

Dagmar Bartoňová

STATISTICKÝ LEXIKON OBCÍ ČESKÉ REPUBLIKY 2005¹⁾

Mezi nezanikající dobré tradice ČSÚ patří po každém sčítání lidu, domů a bytů vydání **Statistického lexikonu obcí**. Tento nový je v poválečné době již šestým, obsahově zase bohatším než předchozí z roku 1992 (ten vyšel tehdy dříve, nyníjší „zpoždění“ nezavinil ČSÚ). Lexikon obsahuje retrospektivu počtů obyvatelstva ze sčítání 1869–2001 podle krajů, okresů a měst s 10 tis. a více obyvateli, seznam měst ČR, neuspořádaný podle okresů, seznamy obcí příslušných k obcím s rozšířenou působností, k pověřenému obecnímu úřadu, k matričnímu a stavebnímu úřadu se sídlem v jiném okrese, přehled územních změn a názvů v letech 1993–2004, seznam obcí s rozšířenou působností a přehledy počtů obcí, částí obcí a základních sídelních jednotek podle krajů a okresů se základními daty sčítání. Hlavní část Lexikonu tvoří seznam obcí, částí obcí a ZSJ podle krajů a okresů a jemu odpovídající detailní abecední seznam územních jednotek.

Ve velmi složité hierarchické struktuře našeho rozdrobeného venkovského osídlení představuje Lexikon nezastupitelného průvodce, bez něhož si nelze představit jakoukoli činnost v územní problematice. Seznam obcí obsahuje po názvech a kódech obcí, částí obcí a ZSJ charakteristiky zařazení obcí, PSČ spolu s výměrou obcí, pak následují hlavní výsledky sčítání. Jejich výběr považuji za správný, ukazují počty obyvatelů, domů a bytů v potřebné minimální struktuře.

Lexikon má podle mého názoru několik vad, jejichž „nevyskytnutí“ mohlo Lexikon obohatit nebo zestručnit. První jsou neefektivně široké sloupce pro malocíferná data (zvl. název obce s rozšířenou pravomocí), místo nichž mohly být další údaje (např. podíl osob starších 65 let či počet jednočlenných HD, obojí jako charakteristiky zestárnutí venkova). Tisk křížků místo jedničekových údajů je úsměvný.

Za druhou vadu považuji dvouřádkový tisk všech číselných údajů v případech obec = ZSJ, kterým se stránky zbytečně zahušťují, za třetí – chybějící číslování řádků na konci vpravo levých stránek a na začátku vlevo pravých stránek: uvedení čísla obce nestačí, zvláště v případech obcí s mnoha částmi a ZSJ, takže uživatel si očíslování musí provést sám. Autoři Lexikonu zřejmě podlehli tlaku programátorů, kteří si tak usnadnili práci (např. Lexikon z roku 1982 dvouřádky nemá!).

Dřívější anonymita autorů Lexikonu byla správně nahrazena seznamem autorů z kolektivu sčítání ČSÚ. Ohromující je cena Lexikonu (999 Kč), znemožňující používání soukromníky, která je ovšem na druhé straně vyvážena možností získat Lexikon na CD za 500 Kč.

Milan Kučera

¹⁾Zpracoval ČSÚ ve spolupráci s Ministerstvem vnitra ČR a vydalo Ottovo nakladatelství s.r.o., Praha: 2005, 1358 s.

ROMOVÉ – KNIHA PLNÁ MÝTŮ

K romské problematice v poslední době vychází mnoho publikací. Tato recenzovaná kniha nabízí pohled z kulturologické perspektivy¹⁾. Antropolog *Marek Jakoubek* ustavuje analytickou kategorii Roma – nositele tradiční kultury a na základě tohoto teoretického modelu třídí všechny Romy v Česku a na Slovensku na „Romy tradiční“ a na romské národní elity. Hned v úvodu zpochybňuje smysl existence oboru romistika a autory píšící o Romech zahrnuje do kategorie romologů. Sám však, ač léta o Romech píše, zdůrazňuje, že: „...za romologa se v žádném případě nepovažuji a ani za něj nemohu být legitimně považován“ (s. 36). V atmosféře potýkání se s různými diskursy zazníj občas i zajímavé myšlenky (předsudek = předporozumění, rizika multikulturalismu, rasismus mezi Romy, atd.), atmosféra publikace je však zbytečně konfrontační až agresivní a především vnitřně nekonzistentní a nelogická.

Autor knihu člení do deseti hlavních kapitol. V první se krátce vyjadřuje k předmětu zájmu, který tvoří romské osady, jakožto konkrétní sociální útvary. Ty se nacházejí především na východním Slovensku, ale v poznámce pod čarou vyjmenovává i dvě osady v Česku (Ovčáry, Neškaredice), na základě čehož uvádí: „...předkládaná studie má jako výkladový model platnost i pro české země“ (s. 11). Ve druhé kapitole se podrobněji zabývá zvolenými metodami. Vyzdvihuje přednosti kulturologie (především její interdisciplinaritu) oproti jiným oborům, které danou problematiku nahlížejí pouze dílčím způsobem. Zmiňuje osadu Chminianské Jakubovany, kde prováděl většinu výzkumů a především na základě těchto dat konstruoval obecný model Roma – nositele tradiční kultury. Mnoho romistů však poukazuje na velice nízký status Chminianských Jakubovan v meziosadní hierarchii, a proto některá zobecnění mohou být zavádějící při aplikaci na jiné osady. Ve třetí kapitole nazvané **Antická polis** se autor zabývá koncepcí občanské společnosti a vznikem společnosti osad.

Ve čtvrté až sedmé kapitole se Jakoubek zaměřuje přímo na romské osady, jejich subetnické členění, sociální organizaci, zkoumání tradičnosti osad, atd. Nejzajímavější je kapitola šestá s názvem **Romské osady**. Zde se autor podrobně zabývá jejich vnitřní organizací, analýzou základní instituce – rodiny a srovnáním rodinných a občanských (viz kap. 3) principů. Pokud bychom text chápali jako analýzu jedné konkrétní osady, dozvíme se zajímavé věci, např. o pojetí veřejného prostoru, o vztahu k soukromému vlastnictví, atd. Jakoubek však nemá ambici analyzovat jednu konkrétní osadu, ale popsat prototyp „kulturoroma“ (s. 219), kterým označuje všechny Romy vyjma příslušníků romských národních elit. Tuto koncepci autor podrobně rozpracovává v osmé kapitole. Na 70 stranách dělí Romy na příslušníky dvou kultur, kulturu romských osad (tradiční) a romskou národní kulturu. Do první kategorie řadí Romy v Česku i na Slovensku žijící v osadách, ve vesnicích i ve městech, přičemž se dopouští různých manipulací. K vymezení jasné hranice mezi oběma kulturami si vypomáhá údaji ze SLDB (s. 220, 260), ačkoli hned na s. 17 se plně ztotožňuje s výrokem *J. Šiklové*: „...zjišťování jakýchkoli dat dotazníkovou formou je pro romskou populaci zatím nevhodné, neboť je pro ně asi příliš náročná a nepovažují to za nutné“. Jinde se ztotožňuje s názorem, že romská společenství v Česku jsou tvořena shlukem nepřibuzných nukleárních rodin (s. 214), ač sám tvrdí, že základním kamenem sociální organizace v modelu „kultura romských osad“ je široce strukturované příbuzenství. Podobných protikladů nalezneme v publikaci celou řadu.

V deváté kapitole Jakoubek některé čtenáře pravděpodobně zaskočí, jelikož téměř celou knihu buduje konstrukt, ze kterého zřetelně vyplývá touha po zakonzervování romských osad do skanzenů tradiční kultury. Na konci však náhle obrací, pozastavuje se nad udržitelností tohoto stavu v kontextu lidských práv a na s. 287 s etnocentrickou pompou konstatuje, že: „...přeměna ze společnosti tradiční ve společnost moderní, občanskou, trvala v majoritní kultuře několik staletí, je to však cesta jediná (ve smyslu zdaru), neboť ty ostatní jsou buď slepé, nebo vedou do pekel“. Poté se autor zamýšlí nad volbou celkové či postupné transformace a po zvážení všech pro a proti se přiklání k postupnému sociálnímu inženýrství. Přirozený vývoj však našťábkem a v osvědčení Marka Jakoubka a transformace romské subpopulace již dávno začala stejně jako demografická revoluce. Zároveň se nedomnívám, že extrémní případy romských městských ghetta jsou její konečnou podobou, jak autor na s. 286 naznačuje. Sociálně vyloučené lokality představují mezistadium, ze kterého je třeba napomáhat vhodně zvolenou koncepcí sociální politiky.

Jaká je myšlenka celé knihy? Nejprve autor na 280 stranách kritizuje evolucionismus, etnocentrismus, kulturocidu (s. 228) a kulturní teror vůči obyvatelům osad, i snahy o integraci považuje za zvrhlé (s. 226). Jejich sociální organizaci na druhé straně přirovnává k apartheidu (s. 272) a považuje ji za diskriminační (s. 275). V závěru volá po transformaci, o které však jedním dechem tvrdí: „...žádný problém nevyřeší, ale řadu jich vytvoří“ a v kontextu multilinearity je pouze jediná lineá, ta naše, která není slepá či nevede do pekel (s. 287). Kdybych měl parafrázovat poslední větu předmluvy k této knize od *T. Hirta*, napsal bych: Máme tu zkrátka další knížku o Romech, tentokrát však opravdu špatnou.

Daniel Hůle

¹⁾ Jakoubek, M. *Romové – konec (ne)jednoho mýtu*. Praha: Socioklub, 2004; podrobnější analýza: www.demografie.info

PRŮVODCE CIZINECKÝM ŘÍZENÍM

Recenzovaná publikace *JUDr. Radka Ondruše a pplk. JUDr. Jaroslava Kejvala Průvodce cizineckým řízením se vzory procesních postupů správních úřadů a účastníků řízení*¹⁾ je pokusem o zmapování postupů policejních orgánů rozhodujících ve věci cizinecké agendy i možných postupů účastníků těchto řízení a jejich zástupců.

Text je rozčleněn ve tři oddíly. První část je zaměřena na obecnou podobu správního řízení, vymezuje subjekty tohoto typu řízení i jednotlivé fáze a pojmy, jež správnímu řízení přísluší.

Druhá část publikace vychází ze **zákona č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců na území České republiky**. Postupně jsou představeny možné typy pobytů v ČR, přičemž velmi jasné a srozumitelné jsou zde odděleny podmínky udělení, prodloužení daného typu pobytu či důvody jeho neudělení, případně zrušení. Závěr oddílu je věnován doplňujícím informacím, např. povinnosti hlášení místa pobytu na území, instituci správního vyhoštění či správním deliktům fyzických a právnických osob.

Přestože kapitola dodržuje základní strukturu zákona o cizincích, text oproti zákonu působí značně přehledněji. Autorům se podařilo udržet obsahovou linii zákona, související paragrafy seřadili do odpovídajících celků, čímž se vyhnuli vždy poněkud matoucímu odkazování na jiná místa v textu. Zároveň se pomocí zdůrazňování, pro koho daná pravidla platí (nikoli kdo z nich je výjmut), vyvarovali v zákoně místy nešťastnému negativnímu vymezování pojmů. Užitečnost textu je taktéž podpořena poctivým propojováním jednotlivých pasáží s příslušnými paragrafy souvisejících zákonů.

Třetí, závěrečný oddíl je složen z více než čtyřiceti vzorů procesních postupů. Ve velmi sympatické a oživující formě jsou zde předloženy ukázky, např. Rozhodnutí o zrušení platnosti víza nad 90 dnů, Rozhodnutí o povolení k trvalému pobytu občanu EU, Předvolání k převzetí výjezdního příkazu, Rozhodnutí o stanovení lhůty k vycestování z území ČR nebo např. Vyrozměnění diplomatické mise o zajištění cizince aj.

Vzory, mezi nimiž lze často objevit obsahovou návaznost (týkají se jednoho „případu“), jsou vždy opatřeny vysvětlujícími poznámkami zaměřujícími se jak na samotný proces, tak na výslednou podobu papírového dokumentu, resp. vzoru. Obzvláště tato kapitola umožňuje vytvořit si konkrétní představu o návaznosti jednotlivých kroků řízení, jakož i časové souslednosti dokumentů vydávaných rozličnými institucemi státní správy.

Při pohledu na publikaci čtenáře pravděpodobně napadne otázka po smysluplnosti a vlastně i oprávněnosti současné podoby zákona o cizincích, jenž se vyznačuje výše zmíněnou nepřehledností, špatnou strukturovaností či negativním vymezováním pojmů. Pokud by legislativa skutečně předkládala pravidla sociálního jednání v jasné, srozumitelné formě, obdobných průvodců by pravděpodobně nebylo zapotřebí.

Na závěr je rovněž nutno budoucí čtenáře upozornit na skutečnost, že v současné době je připravována novela v publikaci představovaného zákona, jež předpokládá zásadní změny především u povolení k trvalému pobytu v ČR, u povolení k pobytu občanů EU a jejich rodinných příslušníků nebo např. u víz nad 90 dnů za účelem podnikání, kdy řízení o udělení tohoto typu víza by mělo být realizováno současně s řízením o získání živnostenského oprávnění.

Jaroslava Steinbauerová

JAK EVROPSKÁ KOMISE ZAOSTŘILA NA DEMOGRAFICKÉ OTÁZKY

V době kdy u nás v zimě a v předjaří vydatně sněžilo, přišly z Bruselu – ze sídla Evropské komise dva „zelené“ signály, které se bezprostředně dotýkají populační reprodukce a tím i demografie. V lednu to byla zelená kniha o přístupu EU k řízení ekonomické migrace a v polovině března pak obdobný dokument nazvaný **Nová mezigenerační solidarita jako odpověď na demografické změny**²⁾.

Zelené knihy *Komise evropských společenství* představují souhrnné pozičně programové dokumenty, které na základě souhrnných analýz a prognóz vývoje určitého jevu či procesu a jeho souvislostí nastiňují hlavní otázky a směry praktického řešení vzniklých nebo očekávaných problémů a prezentují oficiální postoj tohoto vrcholného orgánu Unie k dané problematice. Rozsahem se většinou jedná o kratší texty, takže spíše než český termín „kniha“ se k nim hodí anglické označení „paper“.

Materiál věnovaný nutné odezvě na probíhající a očekávané demografické změny v Evropě je ve srovnání s obdobnými dokumenty v určitých ohledech specifický. V politické praxi je totiž stále ještě

¹⁾ Ondruš, R. – Kejval, J. *Průvodce cizineckým řízením se vzory procesních postupů správních úřadů a účastníků řízení*. Praha: Linde, 2005, 360 s.

²⁾ *Zelená kniha „Nová mezigenerační solidarita jako odpověď na demografické změny“*. Komise evropských společenství, Brusel: 2005. KOM (2005) 94. 26 s.

výjimkou, když výchozí popis situace a základní analýza aktuálního stavu, stejně jako prezentace dílčích výsledků prognóz jsou korektní, bez účelových interpretací a vážnějších chyb. Autorům našeho textu posloužily jako podklad demografické statistiky a předběžné výsledky nejnovějších prognostických snah Eurostatu a analogické výstupy OSN. Způsob hodnocení těchto vstupních informací přitom naznačuje, že ke spolupráci na některých částech dokumentu byli přizváni také odborníci s dobrou orientací v demografii, což je při práci na politických dokumentech stále ještě spíše výjimkou než pravidlem.

V úvodu k zelené knize o demografii, jak je někdy tento materiál zkráceně nazýván, její autoři konstatují, že přirozená měna na území členských zemí sice stále ještě zajišťuje prostou reprodukci obyvatelstva, nicméně dlouhodobě nízká úroveň plodnosti a především připojení některých zemí bývalého východního bloku s vesměs neutěšenou demografickou situací (krajně nízká plodnost a horší až špatné úmrtnostní podmínky) záhy přivede k dlouhodobé „nedostatečnosti“ přirozené měny unijní populace. Pozornost je v úvodu dokumentu dále věnována ilustraci hlavních rysů a strukturálním rozdílům procesu stárnutí obyvatelstva, a především pak pojmenování hlavních příčin a potenciálních důsledků pozorovaných změn.

Výzvy evropské demografie, které v politické terminologii znamenají nikoli výzvy evropské populační vědy, ale výzvy vyplývající z demografické situace, představují slovní spojení použité k označení prvního oddílu dokumentu. Pod ním se skrývá pokus o detailnější popis demografické situace v Evropě a o identifikaci hlavních demografických problémů, příčin stárnutí unijní populace a možných opatření, která by mohla populačnímu vývoji vrátit, resp. dát požadovaný směr. Bohužel právě v této nutně odborné a nejméně politické části celého dokumentu však odborný přístup chybí snad nejcitelněji. Její text je totiž věcně i významově značně neuspořádaný a místy až zmatený. Také díky použítu na několika místech textu je nepřiměřená povaze dokumentu. Například nadpis Unie již nemá „demografický motor“ nebo tvrzení, že „nízká porodnost představuje úkol pro politické orgány“ případně že v historii nikdy nedošlo k „růstu bez kolébek“ pak přímo vybízí k nadpisům typu „Vlády si lámou hlavu: Jak se dělají děti?“, kterými jsou uváděny i komentáře v seriózním tisku (Ekonom, č. 16/2005). Nejzávažnější však v této souvislosti je, že se v demografické části materiálu nepodařilo autorům přehledně identifikovat příčiny demografického stárnutí v Evropě. V jejích analýze chybí především jakákoli zmínka o nepravdivostech aktuální věkové struktury jako o určujícím faktoru nadcházející etapy stárnutí populace. Problém nízké porodnosti, která je delegována do hlavní role, spatřují v sociální situaci mladých lidí a v nedostatku reprodukčních pobídek, přičemž opět chybí alespoň konstatování skutečnosti, že společnost se vyvíjí a že spolu s tím se mění i postavení dětí a rodiny v systému hodnot, které nové generace vyznávají. Argument, že mladí lidé mají méně dětí, než kolik si ve skutečnosti přejí, neobstojí, protože jednak jsou v těchto a podobných interpretacích často porovnávány generační představy s průřezovými charakteristikami a jednak právě dynamický vývoj společenského systému hodnot a z něho vyplývající častá neuspořádanost hodnotových orientací jednotlivců vedou k neméně častému hledání zástupných důvodů, omluv a výmluv v jejich výpovědích o vlastním reprodukčním chování. Také v následující pasáži věnované přístěhovalectví se přes jisté náznaky opatření opět vytahují na světlo nerealistické představy politiků o tom, jak migrace může otočit směr současného nepříznivého vývoje a vést vedle populačního růstu Evropy také k „řešení demografického stárnutí“.

Přes silný politický náboj a značnou tendenci vyznívá poměrně zajímavě druhý oddíl dokumentu věnovaný mezigenerační solidaritě a inovacím obsahu tohoto pojmu. Demografické změny by podle Evropské komise měly vést k silnější integraci ekonomicky aktivních a seniorů. Autorům jde o větší zapojení mládeže do společenské reprodukce, aktivizaci osob ve vyšším produktivním věku a hledání nových forem uplatnění seniorů za účelem prodloužení období jejich aktivního života a v neposlední řadě také ke vzniku a vývoji nových, intenzivnějších forem sociální solidarity s velmi starými lidmi.

V závěru si autoři zelené knihy kladou otázku, jakou roli by v daném kontextu měla hrát Unie, a obratem si na ni také odpovídají. Podle nich by se měla především vrátit na cestu demografického růstu, měla by dbát na rovnováhu mezi generacemi v dělení se o statky, práva i povinnosti a vytvořit „nové přechody mezi etapami života, mezi pracovní aktivitou a nečinností“. Použitelný návod na to, jak ne vždy zcela zřetelných a dostatečně konkrétních cílů dosáhnout, však z logických důvodů chybí.

Nedílnou součástí dokumentu jsou relativně rozsáhlé přílohy. V první z nich je přehled „politik Společnosti k předjímání a řízení demografických změn“ a ve druhé pak komentované grafy srovnávající demografickou situaci a perspektivy EU, jednotlivých členských zemí a vybraných zemí a regionů světa. Odborná úroveň příloh je přitom významně vyšší než úroveň hlavní části dokumentu.

V souhrnu lze tedy konstatovat, že text „zelené knihy o demografii“ je z hlediska významového rozlišení problémů poměrně značně plochý, chybí dostatečná specifikace cílů, tedy toho, co považujeme za optimální, čeho chceme dosáhnout a jestli těchto cílů vůbec za daných podmínek dosáhnout můžeme.

Stále se zapomíná, že migrace není trvale účinným lékem na stárnutí obyvatelstva, že i imigranti stárnou a že k eliminaci věkového posunu příslušníků dané populace a v ní žijících imigrantů bude potřeba stále většího a většího počtu imigrantů nových. Porodnost, v níž vidí hlavní rezervu růstu, je spojována výhradně s plodností žen, přičemž v budoucnosti bude hlavní příčinou nízké porodnosti především nízký počet potenciálních matek. Autoři si vůbec neuvědomují, že za této situace nemusí dosažení ani poměrně značné překročení záchovené úrovně plodnosti (2,1 živě narozeného dítěte na jednu ženu) po celá desetiletí znamenat návrat k populačnímu růstu.

Obdobně jako charakteristika demografického vývoje je podán také přehled potenciálních důsledků očekávaných demografických změn v sociální a částečně i v ekonomické oblasti. Jedná se však jen o seznam, soubor prvků s pouhými náznaky vybraných vazeb mezi nimi a demografickými změnami, stejně jako mezi těmito prvky navzájem. Prezentovaný přístup tak postrádá velmi důležitý prvek – systémovost. Chce-li však Evropa „demografické výzvě“ a jejím sociálním a ekonomickým důsledkům úspěšně čelit, pak se vzhledem k věcné i vývojové složitosti daného problému bez důsledného uplatnění systémového přístupu neobejde.

Tomáš Kučera

NOVÝ DEMOGRAFICKÝ REŽIM – POPULAČNÍ VÝZVY A POLITICKÉ ODPOVĚDI¹⁾

Organizace spojených národů, konkrétně její populační fond (UNFPA) a *Ekonomická komise pro Evropu* (UN ECE), vydaly počátkem roku 2005 třisetstránkovou publikaci, jejíž název dobře vystihuje obsah. Ve třinácti kapitolách, sepsaných vesměs význačnými demografy a sociology, přináší dosti vyčerpávající přehled sociálního a demografického vývoje v Evropě v posledních letech a s tím související problematiky. Publikace vychází z Evropského populačního fóra, které zmíněné dvě organizace pořádaly za účasti 360 expertů v lednu roku 2004 v Ženevě, přičemž jeho čtyři hlavní body zněly:

- **Globální trendy populačního vývoje: evropský pohled,**
- **Porodnost a rodičovství v zemích s nízkou plodností: možnosti volby,**
- **Úmrtnost, nemocnost a reprodukční zdraví: přijímání výzev v zemích transformace,**
- **Mezinárodní migrace: podpora řízení a integrace.**

Mezi hlavními tématy chybělo demografické stárnutí, kterému se však v roce 2003 věnovala na ministerské úrovni konference UN ECE.

První příspěvek *Paula Demenyho* se věnuje přehledu populačního vývoje v 55 zemích UN ECE (mezi něž patří kromě evropských států, USA a Kanady též několik asijských zemí bývalého Sovětského svazu) v historickém kontextu 20. století. Charakteristické je, že na území UN ECE, jež zabírá 35 % pevninské rozlohy zeměkoule, žilo ještě před sto lety 34 % světové populace, nyní je to pouze necelých 18 %, tedy 1,115 miliardy.

Druhý příspěvek *Davidu Colemanu* se již zabývá výhledy do 21. století. Vychází z trendů a konceptů 90. let, ovšem teorii druhého demografického přechodu již považuje za uzavřenou kapitolu – postmoderní koncept podložený postmaterialistickou ideologií, který však již neumí uspokojivým způsobem vysvětlit tzv. *lowest-low fertility* (s úrovní úhrnné plodnosti pod 1,3) a její prevalenci ve státech střední a východní Evropy. Dále se zamýšlí nad rolí některých fenoménů v budoucím populačním vývoji, především nad stárnutím populací, změnami ve struktuře zaměstnanosti a zahraniční migrací. Podle uveřejněných projekcí by obyvatelstvo zahraničního původu mohlo okolo roku 2050 tvořit čtvrtinu až třetinu populace některých zemí UN ECE. Vždyť již podle dat z roku 2001 tvoří tento podíl okolo 9 % v Rakousku a v Německu a téměř 20 % ve Švýcarsku.

Ve třetí kapitole se *Jérôme Vignon* věnuje strategiím a odpovědím Evropské unie na problémy stárnutí, imigrační politiky, případně populačních opatření. Zmiňuje v této souvislosti Lisabonský a Stockholmský plán, a mimo jiné upozorňuje na to, že celá Evropa vykazuje homogenní dvoudětný rodinný systém, ale také na to, že všechny nově přijaté země EU (kromě Kypru) mají úroveň úhrnné plodnosti nižší, než je průměrná hodnota zemí EU–15.

V další části představuje *Ursula Haubner* rakouský přístup k novým populačním výzvám pro ekonomiku a pracovní trh, jako je nerovnost příjmů, odstraňování chudoby, mezigenerační solidarita, specifická situace

¹⁾ Miroslav Macura – Alphonse L. MacDonald – Werner Haug (eds.). *The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses*. United Nations, New York and Geneva, 2005. Jednotlivé kapitoly publikace jsou k dispozici k volnému stažení na internetové adrese http://www.unecp.org/ead/pau/epf/epf_ndr.htm

žen. Dochází k závěru, že poměrně vysoké příspěvky matkám a rodinám v Rakousku, společně s opatřeními ke sladění nároků v zaměstnání a zájmů rodiny (*family-friendly* pracovní prostředí) a státem garantovanou sociální péčí o děti přispěly ke stabilizaci měř plodnosti na vyšší úrovni.

Velmi hodnotný příspěvek *Francesca Billariho* mapuje oblast partnerství, mateřství a rodičovství v 90. letech, které pro jinak heterogenní oblast UN ECE charakterizuje společným termínem *postponement*, neboli odkládání opuštění rodičovského domu, formování partnerství, sňatku a narození dítěte do vyššího věku. Také v odkládání je vidět jistá různorodost v rámci zkoumaného území – nejdále bylo dovedeno v oblasti jižní Evropy, kde mimo jiné dochází k „*latest-late transition to adulthood*“, neboli nejpozdějšímu přechodu z dětství do dospělosti. Odkládání bylo předpovězeno již teoretiky druhého demografického přechodu, a v důsledku vedlo k současným velmi nízkým transverzálním hodnotám plodnosti. Role kohabitací je v různých zemích odlišná, avšak všude je jasně patrný trend k nižší stabilitě manželství. Zajímavá je klasifikace typů kohabitace, převzatá od Heuveline a Timberlake – role kohabitace je doposud marginálním jevem například v Belgii, Maďarsku, Itálii a Polsku. Jakožto předehra k manželství je nejčastěji brána v České republice a Švýcarsku. Tyto vztahy mají krátké trvání a brzy se transformují v manželství, ještě před narozením dítěte. Jakožto stupeň v procesu manželství a rodičovství je chápána například v Rakousku, Slovinsku, Lotyšsku, Finsku a Německu. Zde mají kohabitace delší trvání a častěji se do nich rodí děti. Jako alternativa k tomu být sám, je nesezdané soužití bráno ve Spojených státech. Rozdíl je ten, že partneři se častěji nakonec rozejdou, než by uzavřeli sňatek a nerodí se jim děti. V Kanadě a ve Francii je kohabitace alternativou k manželství, zatímco ve Švédsku již mezi manželstvím a kohabitací není patrný žádný rozdíl (ve druhém případě děti častěji zažijí sňatek rodičů nežli v případě prvním). Příspěvek dále obsahuje řadu názorných tabulek a zajímavých grafů ilustrujících odkládání sňatku a narození dítěte do vyššího věku, výskyt nesezdaného soužití a soužití typu LAT (bez společného bydlení), srovnání rozvodovosti manželství s intenzitou rozpadu kohabitací či některé kohortní ukazatele (zajímavý je např. údaj o konečné bezdětnosti anglických žen z generace 1960 – 20,5 %).

Šestá kapitola od *Anne H. Gauthier* je věnována trendům ve vytváření rodinné politiky. Autorka si všímá toho, že zatímco v dřívějších dobách byla rodinná politika pěstována pouze v socialistických státech a ve Francii, nyní je tomu naopak – mezi *family-friendly* společnostmi řadíme spíše západoevropské než postkomunistické země.

Šedmá kapitola trojice autorů *Thomas K. Bauer, John P. Haisken-DeNew, Christoph M. Schmidt* si všímá změn ve světové migraci, kdy se těžiště emigrace přesunulo z Evropy do Latinské Ameriky a Asie, naopak ze západní Evropy se stalo teritorium imigrační, ze středoevropských zemí oblast tranzitní. Došlo též k dalším změnám mezi obdobími 1960–90 a posledním desetiletím – značně poklesla čistá migrace do Francie a Švýcarska a předešlým se změnil charakter jihoevropských států (Itálie, Španělska a Portugalska) z emigračních na imigrační. Vždyť Itálie patřila v 90. letech k druhé migračně nejpřitažlivější zemi po Německu, které ovšem co do počtu imigrantů (včetně návratu 2,5 milionů etnických Němců) v evropském měřítku jasně vede. Zajímavá je typologie migrantů, založená na třech dimenzích: Kdo o migraci rozhoduje (migrant/celá rodina/rodinný klan), jaký je motiv pro migraci (ekonomický/studijní apod./politický, etnický či náboženský) a jaký je regulační rámec migrace (legální trvalá/přechodná/nelegální). V článku je zmíněna též přeshraniční migrace Čechů a Poláků do Německa. Autoři zajímavě načrtávají možnosti migrace v nejbližší době ve stínu změn jejího charakteru po 11. září 2001. Na jejich příspěvek navazuje článek od *Rinuse Penninx*e, zahrnující ekonomické, sociální, kulturní a politické rozměry integrace migrantů.

V deváté stati autorské trojice *Ellen Nolte, Martin McKee a Anna Gilmore* je rozebírána nemocnost a úmrtnost v postkomunistických zemích. Autoři srovnávají rozdílný vývoj úmrtnosti v původní západoevropské EU, v zemích střední a východní Evropy, v Pobaltských státech, v dalších evropských republikách Společenství nezávislých států (CIS) a v postsovětských zemích střední Asie a Zakavkazska. Ekonomické změny 90. let se podepsaly na poklesu střední délky života při narození v severozápadních státech CIS (Ruská federace, Ukrajina, Bělorusko, Moldavsko) prostřednictvím ekonomické stagnace, růstu alkoholismu (který byl částečně v 80. letech Gorbačovem potlačen) a též prostřednictvím růstu incidence nejnějších příčin smrti (násilí, vraždy, ozbrojené konflikty, sebevraždy zde činí ve věkové skupině 25–64 druhou nejčastější příčinu smrti). Pobaltské státy zažívaly pokles naděje dožití v první polovině 90. let, poté přišlo ovšem oživení jejího růstu. Další země střední a východní Evropy prožívají zlepšování úmrtnostních podmínek již od pádu komunismu a totéž lze říci o zakavkazských zemích. Oblast střední Asie zažívá v tomto směru spíše stagnaci, Kazachstán dokonce pokles. Zatímco normální rozdíl mezi nadějí dožití u žen a u mužů činí v Evropě 7–8 let, v postsovětských zemích je tento rozdíl vlivem vyšší úmrtnosti mužů na vnější příčiny a následky alkoholismu přes deset let. Rozdíl je nejmenší v západoevropských zemích také vlivem častějšího kouření žen. Úmrtnost malých dětí v 90. letech klesala ve všech regionech kromě Ruska, kde stagnovala. Autoři klasifikují země analyzovaného regionu do tří kategorií podle úrovně úmrtnosti v dětském a dospělém věku: A – velmi nízká dětská úmrtnost, velmi nízká úmrtnost v dospělém věku (EU–15, ČR, Slovinsko); B – nízká dětská

úmrtnost, nízká úmrtnost v dospělém věku (střední a jihovýchodní Evropa, střední Asie); C – nízká dětská úmrtnost, vysoká úmrtnost v dospělém věku (Rusko, Ukrajina, Bělorusko, Moldavsko, Pobaltí).

Desátá kapitola je věnována reprodukčnímu zdraví v Evropě. Autoři (*Florina Serbanescu, Howard Goldberg, Leo Morris*) nepoužívají pouze oficiální data, ale též z různých průzkumů odhadnuté ukazatele potratovosti a kojenecké a mateřské úmrtnosti. Zkoumají vztah mezi užíváním antikoncepce a potratovostí, který má v postsocialistických zemích výrazně jiný charakter než v zemích západní Evropy. Zajímavé je srovnání užívání antikoncepce v různých regionech – zatímco hormonální antikoncepce je kromě západní Evropy nejmíce využívána v České republice, v Maďarsku a ve Slovinsku (data za Slovensko chybí), v dalších zemích bývalého východní bloku je převažujícím typem moderní antikoncepce IUD (nitroděložní tělísko), a to hlavně v Pobaltí, evropských postsovětských státech a ve střední Asii. Naopak v Bulharsku, Rumunsku, Albánii a Zakavkazsku jsou moderní metody využívány zřídka a jako převažující metoda tradiční antikoncepce je uváděna přerušovaná soulož. Článek se dále věnuje problematice pohlavních nemocí; v roce 2002 WHO odhadovala počet nakažených HIV ve zkoumaných státech východní Evropy a střední Asie na 1,2 miliónu, zatímco v západní Evropě činil tento počet 570 tisíc. Dále je zmíněna epidemie syfilis počátkem 90. let v Rusku, Kazachstánu, Kyrgyzstánu a Bělorusku. Okrajově je ve článku zmíněna problematika gender a statusu žen a fyzické zneužívání žen (například celých 29 % rumunských žen zažilo fyzické zneužití manželem nebo partnerem).

Další tři příspěvky se již věnují praktické implementaci získaných poznatků – mezinárodní spolupráce a pomoc při odstraňování chudoby ve třetích zemích a podpora sexuálního a reprodukčního zdraví je tématem článku *Vicky Claeys* a *Eef Wuytse*. Podle dohod mezi státy OECD by měly vyspělé země věnovat 0,7 % hrubého národního důchodu na fond Official Development Assistance, článek srovnává toto číslo se skutečností a ukazuje, do kterých zemí třetího světa bohaté státy nejmíce přispívají (cílenost zřetelně ukazuje na historické vztahy k bývalým koloniím a na současné geopolitické zájmy). Nejmíce přispívají severské státy, relativní částky klesají směrem k jihoevropským zemím. USA přispívá relativně nejméně, ale nejmíce v absolutních číslech.

Aplikace a tvorba populačních opatření pro regulaci demografického stárnutí, mezinárodní migrace a kontrola šíření HIV jsou tématem příspěvku *Jörga F. Maase* a *Christiana Resche*. Zvláštní je, jak původně extenzivně diskutované téma přelidnění v 80. letech je v současných demografických diskusích odsunuto do pozadí a nahrazeno tématy takřka inverzními. Vysoká plodnost přetrvává nyní již pouze v subsaharské Africe, na území blízkém Evropě je to na palestinských teritoriích pod správou Izraele.

Třináctá kapitola od *Tomáše Frejky* shrnuje deset let platnosti Akčního plánu z populační konference v Káhiře 1994. Následuje závěrečný dokument fóra, oslovující vládní a nevládní organizace a zdůrazňující nutnost posilovat implementaci káhirského Akčního plánu. Celkově lze hodnotit publikaci jako vysoce kvalitní a hodnou doporučení každému, kdo se chce orientovat ve složité problematice současného populačního vývoje a s tím souvisejících témat.

Kryštof Zeman

Mnohojazyčný demografický slovník (český svazek)

Česká demografická společnost připravila druhé aktualizované vydání mnohojazyčného výkladového slovníku (první vydání vyšlo v roce 1965). Jde o českou verzi mezinárodního slovníku, k jehož sestavení dala podnět Populační komise OSN. Čtenář je v devíti kapitolách: **Základní pojmy, Zpracování demografických statistik, Stav obyvatelstva, Úmrtnost a nemocnost, Sňatečnost a rozvodovost, Porodnost, Populační růst a demografická reprodukce, Migrace, Ekonomické a sociální aspekty populačního vývoje** seznámen se základními demografickými pojmy, jejich definicemi a výkladem. Druhou část slovníku tvoří abecední rejstřík.

Distribuci provádí Česká demografická společnost, Albertov 6, 128 43 Praha 2, tel.: 221 851 418, fax: 224 920 657, e-mail: teskova@natur.cuni.cz

Životní jubileum profesora Lumíra Dokoupila

Dne 25. srpna 2005 oslavil v plné svěžesti a pracovním nasazení své sedmdesáté narozeniny historik a historický demograf *prof. PhDr. Lumír Dokoupil, CSc.*, jeden ze zakládajících členů katedry dějepisu na tehdejší *Pedagogickém institutu v Ostravě*. Jubilant je celoživotně svým rodištěm, působištem i odborným zájmem spjat s Ostravou a širším Ostravskem. Od roku 1962, kdy nastoupil jako odborný asistent na Pedagogický institut v Ostravě, se datuje cílený a systematický zájem o demografické otázky ve spojitosti se studiem Ostravska jako jednoho z center kapitalistické industrializace.

Tento nový směr jeho odborné práce našel svůj první konkrétní výstup ve studii, která vyšla v roce 1966 ve Sborníku prací Pedagogické fakulty v Ostravě a nesla název **Změny v demografickém vývoji Moravské Ostravy za průmyslové revoluce**. Výsledky svého úsilí na tomto poli publikoval ve dvou monografiích (**Demografický vývoj ostravské aglomerace za průmyslové revoluce**. Ostrava: 1967 a **Obyvatelstvo ostravské průmyslové oblasti do sčítání 1869**. Ostrava: 1986).

V 90. letech se v plynulé kontinuitě účastnil intenzivních řešitelských aktivit směřujících k rekonstrukci přirozené měny obyvatelstva českých zemí v protostatistickém období, garantoval tento projekt pro Moravu a Slezsko. Završením tohoto směru

bádání se stalo zpracování práce, kterou je možno považovat za ukončení jedné významné etapy historicko-demografického výzkumu u nás vůbec: je kolektivním dílem, na němž se vedle jubilanta podílela řada historiků, historických demografů a archivářů (**Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století**. Praha: 1999).

Od počátku 90. let v souvislosti se vznikem *Ostravské univerzity a katedry historie na Filozofické fakultě* tamtéž se odborné zaměření jubilanta dále rozšiřovalo a diferencovalo. Především se zapojil do nových projektů organizovaných mateřskou katedrou, kde novým, resp. staronovým, tvůrčím motorem pracovního týmu se stal *profesor Milan Myška*. Vedle **Biografického slovníku Slezska a severní Moravy**, při jehož realizaci se posléze stal výkonným redaktorem a autorem řady biogramů, se účastní zpracovávání **Encyklopedie Slezska** – opět v roli výkonného redaktora a autora hesel. V současnosti se připravuje pod jeho vedením nová řada **Biografického slovníku Slezska a severní Moravy**.

Našemu jubilantovi přejeme do budoucna hodně zdraví, elánu do realizace dosud rozpracovaných pracovních projektů, trvalý zájem o výchovu mladých učitelů i adeptů historie a historické demografie a spokojenost a pohodu v rodinném životě.

Ludmila Nesládková

Životní jubileum Elišky Čáňové

Koncem roku 2005 se dožívá historička a archivářka *Eliška Čáňová* osmdesátí let. Její kolegové ze Státního ústředního archivu v Praze vydali v roce 2003 sborník **Pocita Elišce Čáňové**, v němž byla uveřejněna i bibliografie jejich prací. Pro archiváře je tato bibliografie svědectvím o mnoha desítkách péče o popis archivních fondů na vysoké odborné úrovni. Má však specifický význam i pro demografy, zejména ty, kteří se zabývají historickým vývojem demografické statistiky a populačními teoriemi. Eliška Čáňová totiž patří k okruhu zakladatelů české historické demografie směru *Louise Henryho*. Osobní setkání a navazující spolupráce několika českých historiků a archivářů s ním na konci šedesátých let 20. století přivedlo do Čech jeho metodu kohortní analýzy evropských historických plodností. Číselné podklady pro Hen-

ryho rekonstrukce raně novověkých rodin mu opatrovali přední francouzští archiváři. Dokonce se říká, že to byli právě oni, kdo Henryho upozornili na bohatství rozmanitých údajů v církevních matrikách ze 17. století, zatím co francouzští demografové byli zvyklí pracovat spíše až s porevolučními civilními matrikami.

Shodou okolností je to u nás právě Eliška Čáňová, která navázala na vědecké tradice českého archivnictví z meziválečného období a po vzoru edic archivních dokumentů k českým dějinám 16., 17. a 18. století se věnovala vyhledávání dosud zanedbávaných církevních i světských seznamů obyvatelstva, použitelných pro historicko-demografická bádání. Nezůstala však jen u edic např. nejstarších zpovědních seznamů z let 1628–1670, nýbrž věnovala se i rekonstrukci historických rodin a kri-

tickému bádání o vývoji obyvatelstva v 17. a 18. století zejména na panství klášterů břevnovského a broumovského s výborně zachovanou dokumentací. Zájem o dějiny populace českých zemí ovšem zdaleka nebyl jediným tématem ve vědeckých publikacích Elišky Čáňové. Přinesl však výsledky, které slouží nejen historikům, nýbrž zakládají

i velmi solidní budoucí bádání v oblasti kulturní či historické antropologie, historické demografie a sociologie v českých zemích. Proto se k nám, starším kolegům, s blahopřáním k osmdesátinám Elišky Čáňové jistě připojí i mladší generace badatelů, která na její odborné studii nepřestává odkazovat.

Pavla Horská

Významné jubileum doc. Ing. Eduarda Součka, CSc.

Když před deseti lety na stránkách tohoto časopisu k jubilentovým šedesátinám prof. Roubíček napsal „je to těžké k uvěření“, pak tím méně k uvěření je, že *Doc. Ing. Eduard Souček, CSc.* se dožívá sedmdesáti let. Jeho život převážně mezi mladými lidmi – studenty, jakoby na něm zanechal výraznou stopu, a to nejen na jeho tváři. Tento „mladý“ sedmdesátník se narodil 18. prosince 1935 v Užhorodě. Je těžké ve zkratce popsat jeho životní a profesní cestu, připomeňme proto alespoň ty nejdůležitější mezníky, tak jak jsem se s nimi mohla seznámit.

Po dokončení studia na náhodském gymnáziu absolvoval studium oboru statistiky na *Vysoké škole ekonomické*, kterou ukončil v roce 1959. Svoji profesionální dráhu zahájil nástupem na Městské oddělení statistiky v Praze, poté v roce 1964 vyhrál konkurs na místo odborného asistenta na katedře statistiky Vysoké školy ekonomické. Tím byla započata jeho pedagogická činnost, která s menšími přestávkami trvá téměř 40 let. Skloubení pedagogické činnosti s potřebami praxe – to je jeden z charakteristických rysů jeho záslužné praxe.

Jeho hlavním profesním zájmem je kromě demografické statistiky celá oblast související se sociální problematikou, statistikou zaměstnanosti, metodologické otázky různých šetření u obyvatelstva a mnohé další oblasti, což má i svůj odraz v jeho činnosti výzkumné a publikační. V oblasti výzkumu se zabývá především otázkami aplikace statistických metod v ekonomické praxi a problematikou informačních systémů na makro i regionální úrovni.

V jeho životě má své důležité místo období koncem šedesátých let. Tehdy se začal převážně a mnohem intenzivněji zabývat demografickou problematikou, k čemuž napomohlo jeho působení na novém pracovišti VŠE – v Laboratoři demografie. V roce 1969 úspěšně obhájil svoji kandidátskou disertační práci, zaměřenou na závažnou oblast demografické statistiky, a to na problematiku migrace.

Sedmdesátá a osmdesátá léta byla v jeho profesním životě provázena činorodou pedagogickou

a publikační prací i podílem na řešení praktických otázek státní statistiky a spoluprací s různými dalšími institucemi. Bohužel tomuto uznávanému pedagogovi nebyl z důvodů politických umožněn další kvalifikační postup.

Uznání se mu v tomto směru dostalo až po roce 1989. V roce 1990 se stal docentem, proděkanem *národohospodářské fakulty Vysoké školy ekonomické* v Praze a vedoucím katedry statistiky. Krátce na to však vyhověl přání statistiků a po přihlášení se do výběrového řízení byl vládou České republiky jmenován předsedou *Českého statistického úřadu*. Tuto práci přijal, vědom si, do jak složité situace přichází. V podmínkách nejrůznějších změn souvisejících s reformou státní správy, ale i v podmínkách provázených mnohými problémy a těžkostmi napomáhal realizovat transformaci české státní statistiky a její postavení jako nezávislého a objektivního orgánu. Po třech letech tohoto velkého úsilí se vrátil k činnosti pedagogické na *Vysoké škole ekonomické v Praze* a na *Univerzitě Pardubice*. Kromě toho se stal vedoucím katedry aplikovaných metod při *Vysoké škole ekonomie a managementu* a členem *Akademického kolegia*.

Je také členem *České statistické rady* – poradního orgánu předsedy Českého statistického úřadu, členem *České demografické společnosti*, *České statistické společnosti* a dále dlouholetým členem redakční rady časopisu *Demografie*.

Připomeňme si při příležitosti životního jubilea Eduarda Součka i jako významného autora řady statí, studií, učebnic a skript, které jsou dodnes využívány.

Pro mnohé z nás, kteří máme to potěšení se s Doc. Ing. Eduardem Součkem dlouhá léta potkávat, je nejen uznávaným pedagogem, statistikem, ale především skromným, nevdaně laskavým člověkem, přítelem, který dokáže i velmi kritická slova povědět s nesmírnou vlídností a pochopením.

Do dalších let milému jubilentovi přejeme hodně zdraví, sil a také pohody v jeho osobním životě i v práci.

Jiřina Růžková

Konference Romové v sociálních změnách

Dne 20. května 2005 se uskutečnila v Poslanecké sněmovně P ČR v Praze jednodenní konference **Romové v sociálních změnách**. Pořádalo ji sdružení *Dženo* pod záštitou *Svatopluka Karáska*, zmocněnce vlády ČR pro lidská práva a poslance PS P ČR. Hlavní snahou pořadatelů konference bylo zapojení představitelů romské komunity do diskuse související s připravovanými změnami v sociální oblasti, které by měla na podzim letošního roku začít projednávat Poslanecká sněmovna P ČR.

Příspěvky, jež zazněly v dopolední části konference, přiblížily hlavní cíle a záměry připravovaných změn sociálního systému v ČR, jejichž tvůrci se inspirovali již přijatými a realizovanými právními předpisy v sousední SR. Odpolední blok byl zaměřen na vystoupení představitelů romských komunit.

Po krátkém úvodní slově *Svatopluka Karáska* vystoupil *Marián Hošek*, náměstek ministra práce a sociálních věcí ČR, a stručně charakterizoval návrhy zákonů provádějící změny stávající právní úpravy sociálního zabezpečení, které již byly ze strany Ministerstva práce a sociálních věcí ČR odeslány do vnějšího připomínkového řízení a do konce června t. r. by měly být tyto návrhy zákonů předloženy vládě. Jedná se o několik zákonů, přičemž část, pokud proběhne legislativní proces řádně a včas, bude účinná již od 1. 1. 2006, zbývající část pak od 1. 1. 2007. Cílem této právní úpravy je motivace občanů k aktivnímu hledání zaměstnání a jejich zvýhodnění, v případě přijetí i méně placené práce, při čerpání sociálních dávek. Rovněž je cílem snížení nezaměstnanosti, resp. omezení demotivujícího vlivu vysokých sociálních dávek na aktivní hledání zaměstnání a v neposlední řadě také zabraňování zneužívání sociálních dávek. Změny se týkají oblasti životního minima a dále úpravy celého systému ochrany před hmotnou nouzí. V současné době dvousložkové minimum by mělo v budoucnu být pouze jednosložkové a nebude pokrývat výdaje na bydlení. Současně bude zavedeno tzv. existenční minimum, které je koncipováno jako dávka sloužící k pokrytí výživy osoby a bude vypláceno těm, kteří nebudou aktivně vyhledávat zaměstnání. Část životního minima vyjadřující náklady na bydlení se bude řešit jako dávka státní sociální podpory – příspěvek na bydlení, který existuje již dnes. Dojde však k rekonstrukci této dávky, která by měla zohledňovat rozdílnost nákladů na bydlení v různých regionech ČR. Vedle tohoto příspěvku na bydlení bude osobám, které se ocitnou v hmotné nouzi na základě dalšího (nového) zákona o hmotné nouzi vyplácena dávka formou doplatku na bydlení. Poskytování tohoto doplatku na bydlení bude plně v kompetenci obcí. Dalším novým právním předpisem, který připravilo MPSV,

je zákon o pomoci v hmotné nouzi, jehož cílem je motivovat příjemce sociálních dávek k hledání a přijetí i méně honorovaných zaměstnání. Osoby, které zvolí aktivní přístup při hledání zaměstnání budou finančně zvýhodněny, a to v podobě navýšení částky existenčního minima o určitou procentuální sazbu. Pokud osoba splní všechny stanovené podmínky, může jí vyplácená dávka dosáhnout výše nově stanoveného životního minima. Cílem předkládaných změn je rovněž potírání práce „na černo“, která je pro občany nejen z dlouhodobého hlediska velmi negativní. Závěrem příspěvku bylo konstatováno, že nezaměstnanost, zejména dlouhodobá, je z pohledu státních výdajů značně nákladná a z pohledu postavení občana významně přispívá k jeho sociálnímu vyloučení. Právě jednou ze snah tvůrců připravovaných změn v oblasti sociálního zabezpečení je ochrana před chudobou a sociálním vyloučením.

Primátor města Ústí nad Labem *Petr Gandalovič* ve svém vystoupení zmínil snahy vyvíjené zdejším městem o překonávání sociálního vyloučení. Hned v úvodu konstatoval, že podle výsledků posledního sčítání lidu, by mělo v Ústí nad Labem žít pouze 300 občanů romské národnosti, a tudíž by nebylo třeba vlastně řešit problematiku romské komunity. Podle odhadů magistrátu zde však žije okolo 10 tis. spoluobčanů romského původu. Velkým problémem této komunity je nezaměstnanost, která v Ústí nad Labem dosahuje hodnoty 13 %, přičemž zhruba 90 % z tohoto počtu tvoří právě Romové. Dalším problémem, se kterým se město potýká je vysoká kriminalita (převážně drobná majetková trestná činnost) Romů. Primátor zmínil projekty, které město v nedávné době realizovalo v součinnosti s romskými sdruženími. Vystoupení *Iulia Rostase z Open Society Institute* představilo program nazvaný **Dekáda romské inkluze**, do kterého se zapojilo 9 evropských vlád včetně ČR. Poslední příspěvek dopolední části konference, která byla zakončena diskusí, bylo vystoupení *Klary Orgovánové*, zmocněnkyně vlády SR pro záležitosti romských komunit, která přiblížila hlavní zásady slovenské sociální reformy ve vztahu k Romům. Výstižným mottem slovenské reformy sociálního systému bylo: *Pracovať sa oplatí*. Mezi hlavní snahy tvůrců patřila změna v chápání pojetí, dosud jediné, sociální dávky jako náhrady příjmu, a dále její rozdělení na několik částí. V příspěvku zaznělo, že sociální nepokoje, které na Slovensku s přijetím těchto nových zákonů proběhly, byly způsobeny nejen snížením vyplácených dávek, resp. neinformovaností příjemců sociálních dávek, ale i nepřipraveností státní správy a samosprávy na tyto změny.

Odpolední blok konference zahájil *Milan Ščuka*, předseda sdružení *Parlament Romů v ČR*, který se věnoval romské nezaměstnanosti. Upozornil na skutečnost, že demokracie paradoxně přispěla k větší nezaměstnanosti Romů, neboť nekvalifikované práce, které před rokem 1989 vykonávali převážně Romové, dnes provádí většinou Ukrajinci. Negativní postoj zaujal k problematice postupné migrace slovenských Romů na naše území. Poslední vystoupení před panelovou diskusí přednesl *Karel Holomek*, předseda *Společenství Romů na Moravě*, ve kterém se věnoval otázkám role státní správy a samosprávy v aktivní politice zaměstnanosti. Uvedl, že v případě Romů plně neplatí zásada rovných šancí pro

všechny na trhu práce. Poukázal na skutečnost, že řada problémů souvisí ani ne tak s nedostatkem vzdělání na straně Romů, ale s předsudky, které existují jak na straně romské komunity, tak mezi majoritní společností. Podotkl, že odstranění nezaměstnanosti Romů povede k jejich začlenění do společnosti, a rovněž přispěje ke zlepšení jejich ekonomické situace. V závěrečné panelové diskusi několikrát zaznělo, že je třeba se při posuzování problémů romského etnika na našem území vyvarovat generalizací a vždy při řešení nejen sociálních otázek Romů je nutná snaha po komunikaci jak na straně majoritní společnosti, tak na straně Romů.

Petra Brabcová

Mezinárodní kongres: Důstojnost člověka ve stáří, nemoci a umírání

Ve dnech 14. a 15. září 2005 proběhl v Brně v rámci zdravotnického veletrhu HOSPIMedica **12. kongres České lékařské společnosti J. E. Purkyně** s mezinárodní účastí. Hlavní téma kongresu bylo zaměřeno na **Důstojnost člověka ve stáří, nemoci a umírání**. Zúčastnila se jej řada odborných společností a vynikajících specialistů z různých oborů, neboť stárnutí a stáří není jen zdravotnickou problematikou – zahrnuje také problémy etické a sociální, k jejichž řešení mohou zdravotníci přispět.

Hlavní pozornost renomovaných odborníků byla zaměřena na téma: **Stáří není nemoc, Paliativní péče jako téma zdravotní politiky, Paliativní a hospicová péče – domácí a zahraniční zkušenosti, Euthanasie – filozofické pojetí, vývoj názorů, trendy v péči o umírající**.

Nepřehlédnutelnou skutečností současné společnosti je růst počtu starých lidí a pokles počtu narozených dětí. S tím souvisí celá řada problémů, se kterými je třeba počítat a na jejichž řešení se zaměřuje např. Světová zdravotnická organizace. Aktuálním problémem se stává udržení životní úrovně zvyšujícího se počtu starých lidí a zvládnutí mezigeneračních vztahů.

Příspěvky přednášejících budou uveřejněny ve sbornících, které se následně vydávají, a proto chci upozornit jen na některá významná vystoupení. *Prof. MUDr. Marta Munzarová, CSc.* (Ústav lékařské etiky LF MU, Brno) se zabývala důstojností člověka v umírání a nastínila zásadní problém, tj., zda přistoupit k paliativní péči nebo volit euthanasii. Po mnohá staletí byla hodnota lidského života ceněna tak vysoko, že nebyl shledán žádný dost závažný důvod, aby ospravedlnil zabití nevinné osoby. Úvahy o euthanasii v dnešním slova smyslu se objevily až v 19. století a vystoupil proti nim jeden z nejslavnějších lékařů té doby, profesor berlínské univerzity *Christopher Hufeland*.

V sekci **Stáří není nemoc** (geriatrie, gerontologie) se *prof. MUDr. Eva Topinková, CSc.* (1. LF

UK, Praha) zabývala otázkou: **Nemoci stáří nebo nemoci ve stáří**. Zlepšením sociálních a zdravotních podmínek se dožíváme vyššího věku o 3 měs. za každý rok (30 měs. za 10 let). V České republice se v posledních 10–15 letech stále více lidí dožívá vyššího věku, např. 70 let 80 % populace, 80 let – 60 % populace a 90 let 15 % populace (podle Českého statistického úřadu). Dobrou zprávou je zjištění, že mýty o stáří jsou nepravdivé. Demence, imobilita, inkontinence, shrbené osoby s holí nejsou příznakem stáří, neboť více než 95 % seniorů nemá demenci, 80 % nejsou inkontinentní a 70 % seniorů dobře chodí. V závěru přednášející zdůraznila prevenci jako jednu z cest k udržení zdraví a zpomalení procesu stárnutí.

Prof. MUDr. Igor Riečanský, CSc. (Kardiologické odd. SÚSCH, Bratislava), se zabýval stárnutím a jeho vlivem na kardiovaskulární systém ve zdraví a nemoci.

MUDr. Zdeněk Kalvach, CSc. (1. LF UK, Praha) se zaměřil na **Funkční chápání zdraví ve stáří**. Uvedl, že stárnutí populace, tj. přibývání starých lidí, by se mělo stát předmětem profesní výchovy lékařů. Z neschopného, nesoběstačného člověka, aniž by trpěl chorobou, by neměl být dělán sociální případ. Jde o to pochopit fenomén důstojnosti, aby starý člověk nebyl se svými potřebami ve zdraví ani v nemoci, v osamělosti ani ve společenství obtěžující přítěží. Zamyšlení se nad posilováním či zraňováním důstojnosti starého člověka může přispět ke kultivaci rodinných vztahů a soudobé společnosti. Přestože se jedná se o jedno věkové období, svou podstatou je univerzální a bezprostředně souvisí s humanizací či dehumanizací zdravotní a sociální péče i společenských služeb.

Závěr kongresu byl veden společnou myšlenkou: nedopustit, aby stáří dostalo obraz negativního a nežádoucího jevu, který je v rozporu s představami mladší generace.

Hana Vavrušová

Deset let Socioklubu

V září 1995 vzniklo občanské sdružení *Socioklub*, které si předsevzalo vytvářet podmínky pro diskusi o sociální politice na neutrální půdě, podporovat a provádět vlastní výzkumnou a poradenskou činnost, šířit informace o sociální politice a další cíle. Socioklub vytváří k jednotlivým aktivitám ad hoc odborné týmy a zabezpečuje jejich činnost. Jak podrobně informuje jeho domovská stránka (www.socioklub.cz) v posledních letech se tematicky zaměřoval na komplexní makrosociální témata, na problematiku romskou a na regionální sociální politiku. Významná je jeho činnost publikační.

Za zmínku také stojí jeho garanční role při tvorbě **Sociální doktríny České republiky**. Tento dokument byl projednán až v orgánech tripartity. Zároveň projednal Sociální doktrínu České republiky jako dlouhodobě orientující vodítko tvorby a realizace sociální politiky přijaly vládní politické strany v tzv. Koaliční smlouvě, která vedla k vytvoření vlády ČR v červenci 2002. K tomuto projednání ovšem nedošlo.

Rozsáhlá je činnost v oblasti výzkumu. Socioklub realizoval komplexní studie o sociálně ekonomických podmínkách života seniorů a osob se zdravotním postižením, některé výzkumy byly věnovány problematice sociálních dávek. V letech 2002 a 2003 byl proveden dvouletý výzkum **Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v ČR s návrhy na opatření**. Závěrečná zpráva obsahuje závěry a doporučení vycházející z 28 monotematických studií. V rámci výzkumu byla provedena také řada anket, analýz a terénních šetření. Výzkum ukazuje na nutnost redefinovat cíle politiky státu v této oblasti a dokládá to širokým spektrem informací. Zpracovány byly také demografické aspekty přítomnosti a budoucnosti romské populace. Závěry ukazují na nízkou účinnost financování projektů v této oblasti, nevyjasněné určení cílové skupiny, na problematické postupy

měst a další závažné skutečnosti. Závěrečná zpráva je publikována na domovské stránce. Všechny výzkumy jsou k dispozici v elektronické podobě.

Socioklub realizoval také výzkum problematiky holobytů ve vztahu k romské komunitě a výzkum názorů samospráv na aktuální přítomnost Romů ze Slovenské republiky a možnou zatíženost a problémovost z důvodů případné imigrace a usazování slovenských Romů v obcích a městech ČR. Zprávy o těchto výzkumech byly publikovány ve vládních dokumentech.

Významnou součástí aktivit byly v posledních letech sociálně demografické analýzy zpracovávající pro potřebu plánování sociálních služeb na místní a regionální úrovni. Takové studie byly zpracovávány pro kraje Vysočina, Olomoucký a Středočeský a pro města jako Litoměřice, Jihlava, Bystřice nad Pernštejnem, Třebíč, Havířov, Roudnice nad Labem. Jejich cílem bylo analyzovat očekávanou potřebu sociálních služeb na základě demografických východisek a údajů o potřebě sociálních služeb. Poslední prací na regionální úrovni je **Analýza sociálně ekonomických podmínek života rodin ve Středočeském kraji** jako podklad pro tvorbu rodinné politiky kraje.

Socioklub vydal za dobu své existence 14 publikací v ediční řadě „Sešity pro sociální politiku“. Připomenout je třeba zejména dvě. Práci *Igora Tomeše Sociální politika, teorie a zahraniční zkušenost*, která byla vydána nově v přepracovaném znění a stala se prakticky učebnicí sociální politiky a publikaci **Romové, konec (ne)jednoho mýtu**. Jejím autorem je kulturní antropolog *Marek Jakoubek*. Kniha analyzuje tradiční romskou kulturu, způsob života a uspořádání sociálních vztahů, polemizuje s dosavadními přístupy a ukazuje na faktory, které mohly způsobit, že se v této oblasti nedaří dosáhnout větších úspěchů. Publikace velmi oživila diskuse v této oblasti. pev

Migration und Bevölkerung v novém

Migration und Bevölkerung, revue pro studium migrací, má od 3. čísla 2005 nového vydavatele *Das Hamburgische WeltWirtschaftsinstitut* (HWWI). Při té příležitosti se částečně změnil i vzhled časopisu, avšak zaběhnutá skládáčka 6 stran zůstala zachována. Rovněž tak náplň periodika, kde dalšími spolupracujícími organizacemi se staly např. Univerzita Hamburg, Handelskammer Hamburg, ale také několik soukromých firem, které dohromady představují sponzorské zázemí.

Hamburgský světový ekonomický institut byl za-

ložen teprve v březnu 2005 a převzetí časopisu Migration und Bevölkerung patřilo k jeho prvním aktivním počínům. Náplň činnosti institutu je charakterizována čtyřmi souhrnnými oblastmi:

- **Ekonomické trendy a Hamburg**
- **Obchod a rozvoj**
- **Výzkum migrací**
- **Mezinárodní politika ekonomického klimatu.**

Články dubnového čísla Migration und Bevölkerung jsou zaměřeny na následující témata:

Dvě zprávy o chudobě migrantů přicházejících

do Německa. Za chudého je považován ten, jehož příjem je nižší než 60 % průměrného čistého příjmu dosahovaného v zemi. Tak je definována Evropskou unií. V Německu jde o měsíční příjem 938 euro na osobu měsíčně. Od roku 1998 do roku 2003 se podíl osob „v chudobě“ zvýšil z 12,2 % na 13,5 %. Příčinou chudoby je hlavně vysoká nezaměstnanost. Druhá zpráva konstatuje, že riziko stát se „chudým“ trvale roste, mj. proto, že nezaměstnanost cizinců je značně vyšší (20,4 %) než u domácího obyvatelstva (17,4 % – data z roku 2001).

Další příspěvek je věnován obnově debat o integraci cizinců do německé společnosti. Nový impuls byl vyvolán vraždou 23leté turecko-kurdské ženy, jejími čtyřmi bratry z důvodu zprznění rodiny. Žena opustila svého manžela a žila se svým dítětem v azylovém domě. Zástupci muslimů se brání, že vražda nemá s islámem nic společného.

Diskriminaci a jejímu vývoji v Německu je věnován další článek. Týká se všech typů diskriminace sociálních vrstev. Diskuse se točí kolem formulace nového antidiskriminačního zákona, který je připravován již delší dobu a je podrobován kritice z různých úhlů pohledu.

Aféra kolem vydání vstupních víz do Německa je předmětem další politicko-sociální studie. Prokázaná korupce zvyšuje obavy z nekontrolovatelného přílivu do Německa z východních zemí, počínaje Ukrajinou směrem dále na východ ev. jih Evropy.

Novým demografickým prognózám (2005) světové populace podle světadílů, kontinentů a zemí je věnován přehled poměrně málo dokládány číselnými údaji. Spíše se věnuje zdůvodnění změn dat za některé africké země, pro něž byly nové údaje zvýšeny se zdůvodněním, že patrně dříve uváděné důvody nízkých přírůstků v důsledku vysoké úmrtnosti na HIV/AIDS nebudou tak vysoké, jak byly původní předpoklady.

Novinkou v koncepci obsahu časopisu jsou rozšířené drobné zprávy z různých oblastí vývoje obyvatelstva, migrací a politiky. V čísle 3/2005 jsou uvedeny krátké zprávy: Hrozící ukamenování v Afghánistánu zabránilo vyhoštění Afghánky z Německa; Nizozemci se stále častěji zabydlují v německém pohraničí, kde se jim žije levněji než doma; Pověřenec pro integraci cizinců v Německu žádá mírnější předpisy o pobytu „ilegálů“ v zemi; Islámské společnosti v Německu se mohou stát střešními organizacemi islamistů pro jednání s úřady; Jednotlivé islámské organizace se domlouvají na vytvoření vrcholné organizace muslimů v Německu, jak je tomu již v některých spolkových zemích státu; Londýnský pracovní soud rozhodl v březnu 2005 ve prospěch 15leté muslimské žačky, že může chodit do školy se zahalenou hlavou a muslimským oděvu za podmínky, že její tvář nebude zahalena; V Nizozemsku pokračuje napadání muslimských organizací, zapalování jejich budov apod. jako doznávající následky vraždy Theo van Gogha v listopadu 2004, zastávce protiislámských opatření, muslimským vrahem; Demokratické Kongo volá o pomoc při řešení dlouhodobé občanské války mezi zhruba dvaceti ozbrojenými skupinami, které si vyžadovaly už 1 mil. přímých a celkem 3 mil. válečných obětí.

Číslo je doplněno seznamem literatury týkající se islámského problému v zemi, etnické nerovnosti na německém pracovním trhu, porovnání Německa a Dánska z hlediska imigrace a pracovních pobytů migrantů.

Kladně lze hodnotit nový „layout“ z hlediska obohacení o nové zprávy. Záporům zůstává skládací forma uspořádání tiskových stran, kde čtenář musí složitě hledat navazující texty překračující jednotlivé strany časopisu.

Vladimír Srb

25. mezinárodní populační konference v Tours

Ve dnech 18.–23. července 2005 proběhla v Tours (Francie) 25. *mezinárodní populační konference*, kterou organizovala *Mezinárodní unie pro vědecké studium populace* (IUSSP). Konference se zúčastnilo na 2000 odborníků z celého světa.

Základními tematickými okruhy týdenní konference byly: 1/ reprodukční zdraví, HIV/AIDS a pohlavní nemoci; 2/ zdraví a úmrtnost; 3/ plodnost, rodiny a domácnosti; 4/ migrace a urbanizace; 5/ mezinárodní migrace; 6/ stárnutí a věková struktura populace; 7/ děti a mladí lidé; 8/ gender, etnicita, identita a kultura; 9/ životní prostředí, biologie a genetiky; 10/ chudoba, zranitelnost a lidská práva; 11/ regionální studie; 12/ kvalitativní a kvantitativní metody, data a teorie. V rámci těchto okru-

hů se uskutečnily tematicky zaměřené bloky přednášek. Čtvrtý kongresový den byl věnován evropské populaci. Hlavními tématy **Dne evropské populace**, která jsou z hlediska evropských zemí klíčová, byly: 1/ reprodukce a rodinná struktura; 2/ stárnutí obyvatelstva; 3/ mezinárodní migrace a 4/ obyvatelstvo a urbanizace. Úvod první sekce byl věnován **změnám v plodnosti, v rodinných strukturách a různým typům rodinných politik v Evropě**. V rámci několika bloků byly řešeny otázky: *Chtěná a nechťená bezdětnost, těhotenství velmi mladých matek, asistovaná reprodukce či adopce, péče o malé děti, harmonizace rodinného a právního života v evropských společnostech, problematika sociálních a ekonomických dopadů roz-*

padu rodiny, místo rodiny v evropské sociální politice, jaké jsou v praxi modely ochrany dětí v rodině, jak politici a společnost nahlízejí atypické či v rámci Evropy ne příliš časté chování, za jaké mohou být považována těhotenství dospívajících dívek. V druhé sekci, jejíž tématem bylo **stárnutí populace**, se řešily otázky pracovní aktivity starších osob (zaměstnání starších osob a zlepšování jejich pracovních podmínek), životní podmínky seniorů (postavení v rodinném systému, sociální integrace strašších osob a péče o zdravotně handicapované seniory) a zdravotní problémy spojené se stárnutím (systém péče a náklady na tuto péči). Ve třetí sekci – **mezinárodní migrace**, se řešily otázky evropských migračních politik, budoucího vývoje migrace, např. zda lze očekávat kvalifikovanější imigranty, dále problémy integrace migrantů a

migrace, která je motivována jinými než ekonomickými faktory. V poslední, čtvrté sekci, nazvané **evropská urbanizace**, se přednášející zaměřili na nové trendy, které ovlivňují rozvoj měst, příčiny změn ve vzorcích osídlování a migračních proudů či na to, jaké lze v budoucnosti očekávat stěhování obyvatelstva mezi západní, střední a východní Evropou. Den evropské populace uzavřela diskuse na téma **Je třeba se obávat o budoucnost obyvatelstva Evropy?** Podrobnější informace o programu a průběhu konference naleznete na adrese: <http://www.iussp.org>.

red

Pramen: Demografický informační portál, <http://www.demografie.info>, Reportáže (Anna Štátná), kráceno.

Cizí rodáci v USA 2002

Spojené státy americké jsou jednou ze tří „historicky imigračních zemí“ vedle Kanady a Austrálie. Až do poloviny 60. let minulého století sem směřovali především Evropané. Od té doby začíná růst počet imigrantů z Latinské Ameriky a Asie. Po 11. září 2001 se přistěhovalecká politika Spojených států změnila zpřísněním podmínek pro přistěhovalce.

Přistěhovalecká praxe USA rozeznává tři druhy imigrantů. Předně to jsou „nepřistěhovalci“ (non-immigrants), pak dlouhodobě žijící cizinci v USA (legal permanent residents) a konečně neidentifikovaní přistěhovalci. Kategorie non-immigrants zahrnuje mj. turisty, studenty a osoby, které přišly do USA v rámci kulturních nebo vědeckých výměnných programů. Kromě toho sem jsou počítány i vysoce kvalifikované pracovní síly (IT-odvětví). Do druhé skupiny přistěhovalců (legal permanent residents) se počítají osoby přišlé do USA v rámci programu sjednocení rodin a pracovní migranti. Zvláštní skupinu patří sem tvoří i uprchlíci a žadatelé o azyl.

Statistika cizích rodáků (foreign Born) zahrnuje do kategorie „cizorodáků“ všechny obyvatele, kteří se narodili mimo Spojené státy, a to i ty, kteří zde žijí nelegálně. Od poloviny 60. let začal počet imigrantů kontinuálně růst. Absolutní počet amerických „nerodáků“ z roku na rok roste. V roce 2002 dosáhl jejich počet podle Migration Information Source 32,5 mil. jedinců. To odpovídá 11 % úhrnu obyvatel USA (v roce 1890 a 1910 to bylo 15 %).

Jak vyplývá z tabulky, víc než polovina přistěhovalců (nerodáků) pochází z Latinské Ameriky, kolem čtvrtiny z Asie a 14 % z Evropy. Tyto podíly jsou výsledkem přistěhovalectví a jeho struktury především od 2. poloviny minulého století. Za jednu z nejvýznamnějších změn se považuje silný přírůstek imigrantů z Mexika, který vedl k tomu,

Tab. 1 Cizí rodáci v USA 2002 (Foreign born in USA, 2002)

Země narození	V tis.	V %
Afrika	788	2,4
Amerika - celkem	17 752	54,7
Karibik	3 102	9,6
Střední Amerika	11 819	36,4
z toho Mexiko	9 659	29,8
Severní Amerika	809	2,5
Jižní Amerika	2 022	6,2
Asie	8 352	25,7
Evropa	4 477	13,8
Oceánie	160	0,5
ostatní země	924	2,8
Celkem	32 453	100

Pramen: Migration Information Source.

že na počátku roku 2002 představují téměř 30 % nerodáků. Mohutný příliv obyvatel ze zemí Latinské Ameriky vedl k tomu, že Hispánci (hispanics) se stali největší etnickou menšinou v USA podílem 12,5 % z úhrnu obyvatelstva USA.

Ve 2. polovině minulého století se začal měnit u Evropanů podíl osob přicházejících z tohoto kontinentu ve prospěch Východoevropanů a Jihoevropanů. Zvyšoval se plynule také podíl osob přicházejících z Číny, Japonska, ale i dalších asijských zemí. To narušovalo i imigrační kvóty přistěhovalectví z roku 1924, ale změna kvótního systému byla uzákoněna až v roce 1965. Kvótní systém z 20. let minulého století neplatil pro americké země, takže struktura imigrantů se měnila jen ve vztahu k Evropě a Asii.

Změna kvótního systému přijatá v roce 1965 byla provedena na nátlak občanských sdružení mj. v rámci akcí ve prospěch procesu sjednocování rodin. Liberální imigrační politika měla v posledních

letech minulého století za následek, že v 80. a 90. letech se podíl Evropanů mezi přistěhovanci snížil na 10–15 %, Latinoameričané však představovali kolem 50 % přistěhovalců a Asiaté kolem 30 %. Imigrační zákon z roku 1990 znovu změnil preferenční kategorie pro přistěhovače, tentokrát zejména ve prospěch vysoce kvalifikovaných přistěhovalců a osob s vyšším stupněm vzdělání.

Pokud šlo o ilegální imigraci, docházelo až do 60. let buď k její dodatečně legalizaci z pracovních důvodů, jako byl např. „bracero-Programme“ nebo k odsunovým akcím, jako byla v roce 1954 Operation Wetback, během níž bylo vystěhováno 1,3 mil. cizinců. Nejrozsáhlejší právní úpravou nezákonného přistěhovalectví byl Immigration Reform and Control Act (IRCA) z roku 1987, na jehož podkladě získalo povolení k legálnímu pobytu v USA 2,8 mil. nelegálních imigrantů. Týmž zákonem však byly

zpřísněny předpisy o nezákonném zaměstnávání cizinců. Pode US Census Bureau a dalších pramenů se v roce 2001 přistěhovalo do USA ilegálně 8–9 mil. cizinců. Jinak se roční odhady ilegálních imigrantů pohybují kolem 500 000 osob ročně. Hlavní zemí původu těchto osob je Mexiko následované ostatními státy Střední Ameriky.

Od poloviny 90. let byla prohloubena kontrola státních hranic pohraniční policií US Border Patrol. Pohraniční policie je od té doby posilována personálně, finančně a technicky. V důsledku toho se změnily trasy nezákonně přicházejících osob, a to do horských a pustinných pohraničních oblastí, což si však vyžaduje i lidských obětí ilegálních imigrantů.

Pramen: Migration und Bevölkerung, 2004, č. 3.
Eduard Charvát

Šedovlasí zločinci

První vězeňský blok v Británii speciálně upravený pro letité vězně byl otevřen proto, že výrazně přibývá důchodců, kteří se dávají na dráhu zločinu. Tento blok ve věznici v Portsmouthu má speciálně upravená schodiště, zvláštní vybavení tělocvičny a personál vyškolený v péči o zestárlé osoby. Jeden průzkum ukázal, že více než 100 000 důchodců se dalo na dráhu zločinu nebo o tom uvažovalo, aby si přilepšili k důchodu. Někteří se zapojili do obchodu s drogami, jiní kradli v obchodech, pašovali do Británie cigarety a alkohol

a někteří dokonce přepadli banku. V roce 1990 bylo uvězněno 355 důchodců, ale v roce 2000 jich bylo 1138. Mnozí z nich měli až do té doby čistý trestní rejstřík, ale byli pod ohromným tlakem, aby si udrželi svůj životní standard. Nejedná se o nejchudší penzisty, ale o ty ze střední vrstvy. Po celý život pilně pracovali a byli bezúhonnými občany.

Pramen: The Sunday Times, ze 2. 12. 2004.
Miloslava Jansová

ŽENY A MUŽI V DATECH 2005

Útlá publikace v osmi kapitolách: **Obyvatelstvo, rodiny a domácnosti, Zdraví, Vzdělání, Práce a mzdy, Sociální systém, Soudnictví a kriminalita, Veřejný život a rozhodování, Věda, technologie a informační společnost** přináší základní statistická data o postavení mužů a žen v České republice. Práce vznikla ve spolupráci Českého statistického úřadu s Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR a je určena široké veřejnosti.

*Publikaci dostanete v prodejně ČSÚ,
tel.: 274052400, e-mail: prodejna@gw.czso.cz
nebo si ji můžete objednat,
tel.: 274052555, e-mail: objednavky@gw.czso.cz*

SVOBODNÁ MATKA – A CO JE POTOM?

Běžně publikovaná data *Českého statistického úřadu* o demografickém pohybu v České republice v jednotlivých letech poskytují informace o počtu narozených a složení matek podle různých kritérií, např. věku, rodinného stavu, pořadí dítěte, době od narození předchozího dítěte atd. Data jsou tedy přehledem o skupině žen rodících v daném roce, ale ani časové řady těchto ukazatelů nedávají možnost sledovat vývoj daného souboru v dalších jednotlivých letech. Základní databáze, z nichž ČSÚ výše uvedená data sestavuje, však možnost longitudinální analýzy poskytuje. V tomto příspěvku je sledován další demografický vývoj kohort svobodných matek, které porodily v daném roce dítě prvního pořadí a jednalo se o živě narozené dítě.

Tvorba sledovaných souborů

Zdrojová data ČSÚ umožňují zahrnout do sledování svobodné matky za roky 1991–2004 a sledovat u nich jednak změny jejich počtu (úbytky) úmrtím a vystěhování z ČR, jednak změny jejich demografické struktury dané následnými sňatky, rozením dalších dětí, rozvody. Jako doplňující jsou sledovány i případné podstoupené potraty. Databáze není úplná pro rok 1991, kdy nejsou k dispozici údaje o potrazech, a 2003 a 2004, kdy není potřebný identifikátor pro rozvody.

Svobodných matek s dítětem 1. pořadí bylo ve sledovaném období nejméně v prvním roce (1991) a to 7368. Ve většině dalších roků počet vzrůstal až k dosavadnímu maximu v roce 2004, kdy s počtem přes 17 tis. byl údaj více jak dvojnásobný proti roku výchozímu (nárůst o 134 %). Podíl živě narozených prvního pořadí svobodným matkám z celkového počtu živě narozených vzrostl z 5,7 % na 17,6 %.

Aby bylo možno do výchozího souboru promítat výše uvedené demografické události, bylo třeba ze souboru vyřadit záznamy s neúplným nebo chybným identifikátorem. Dále byly ze sledování vyřazeny záznamy, které měly po připojení dřívějších demografických událostí (porodů, sňatků, rozvodů) neložičnosti. Jednalo se o případy žen, u kterých v dřívějším datu než narození prvního dítěte za svobodna byl v databázi sňatek, rozvod nebo narození dítěte. Početnost těchto případů je však velmi malá, takže ovlivnění zkoumaný soubor jen nevelkou měrou. Celkový „odpad“ záznamů pro uvedené nedostatky činí v jednotlivých letech jen 5,9–7,4 %, takže soubory, které byly dále analyzovány, jsou dostatečnými reprezentanty jednotlivých let a kvalitu záznamů v databázi je možno považovat za velmi dobrou.

Z výchozích souborů jednotlivých roků byly dále vyřazeny záznamy za ženy, které ve sledovaném časovém úseku zemřely nebo se vystěhovaly z ČR. U dotyčných žen již nebyla možnost vzniku nebo podchycení všech dalších zde sledovaných událostí a tedy by určitou i když nevelkou měrou byly ovlivněny zjištěné výsledky. Dále sledované soubory tvořily v jednotlivých letech 90,9 % až 93,8 % výchozí základny.

S výjimkou tabulky 8, ve které jsou i údaje za ženy celkem, jsou v dalších tabulkách údaje za výše vymezené soubory pro další sledování (viz předchozí tabulka).

Věková struktura souborů

Z věkové struktury žen, které byly zařazeny do zkoumaných souborů vyplývá, stejně jako v celé populaci, zvyšování věku matek. Potvrzují to všechny zde uvedené střední hodnoty. Průměrný věk skupin vzrostl mezi prvním a posledním rokem zkoumané časové řady o 3,5 roku.

Do vyšších hodnot se posouval i věk největší intenzity rození prvního dítěte za svobodna. V přepočtu na 1000 žen byl největší podíl žen zařazených do sledování v roce 1991 u 18letých, v roce 2004 u 21letých, přičemž údaj činil 18,7 promile.

Ve srovnání s věkovou strukturou vdaných matek při 1. porodu jsou matky svobodné mladší, a to od 1,1 roku na počátku sledovaného časového úseku po 2,4 roků v roce 2004.

Sňatky

Základní otázkou, kterou si tato práce kladla, bylo zjistit, po jaké době vstoupí svobodné matky do manželství a jaký díl jich zůstává svobodných. Údaje v následné tabulce charakterizují skutečnost pro soubory z jednotlivých roků po uplynutí určité doby (to je do konce roku 2004). Protože v každém souboru následujícího roku je k uskutečnění sňatku o rok kratší doba, není možno soubory mezi sebou srovnávat. (Uzavření či neuzavření sňatku v některých z dalších sledováních dělila základní soubory jednotlivých roků na dvě dílčí skupiny.)

Tab. 1 Vybrané ukazatele porodnosti v České republice za roky 1991–2004 (Selected birth indicators in the Czech Republic in 1991–2004)

Porodnost	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	Celkem 1991–2004
Živé narození	129 354	121 705	121 025	106 579	96 097	90 446	90 657	90 535	89 471	90 910	90 715	92 786	93 685	97 664	1 401 629
Živé narození svobodným matkám	9 226	9 441	11 269	11 378	10 910	11 244	11 946	12 875	13 966	15 064	16 359	18 095	20 753	23 451	195 977
Podíl živě narozených svobodným matkám z živě narozených celkem	7,1	7,8	9,3	10,7	11,4	12,4	13,2	14,2	15,6	16,6	18,0	19,5	22,2	24,0	14,0
Narození 1. pořadí (živě svobodným matkám = výchozí počet matkám)	7 368	7 421	8 717	8 609	7 979	8 121	8 719	9 214	10 070	10 957	11 697	12 944	15 071	17 226	144 113
Podíl živě narozených 1. pořadí svobodným matkám z živě narozených celkem	5,7	6,1	7,2	8,1	8,3	9,0	9,6	10,2	11,3	12,1	12,9	14,0	16,1	17,6	10,3
Výrazně chybné záznamy	543	518	525	405	581	530	620	620	642	770	710	765	898	1094	9 221
Vystěhované a zemřelé	125	98	80	75	62	50	48	45	32	36	19	32	30	8	740
Soubory pro další sledování	6 700	6 805	8 112	8 129	7 336	7 941	8 051	8 549	9 396	10 151	10 968	12 147	14 143	16 124	134 152
Podíl z výchozího počtu v %	90,9	91,7	93,1	94,4	91,9	92,9	92,3	92,8	93,3	92,6	93,8	93,8	93,8	93,6	93,1

Ve sledovaném časovém úseku dochází k trvalému posunu sňatků do pozdější doby po porodu a z toho vyplývajícího nárůstu podílu těch, které zůstaly svobodné. Protože od 9. roku po porodu jsou nárůsty podílů vdáných již jen malé, dá se usuzovat, že ze skupin z počátku 90. let zůstane svobodných přibližně 40 %, ze skupin z posledních let hodnoceného období přes polovinu. Největší počet sňatků uzavírají ženy do 1 roku po narození dítěte a každým dalším rokem od porodu sňatků ubývá.

I z podrobnějšího pohledu na dobu mezi porodem a prvním sňatkem podle měsíců (v prvních dvou letech po porodu) je patrný posun sňatků na pozdější dobu po porodu. Zatímco do poloviny 90. let se např. sňatky do 4 měsíců podílely na sňatcích do 1 roku téměř 40 %, v nynější době je to asi 20 %.

Rozvody

Obdobně jako u jiných demografických událostí, také u rozvodů má každý sledovaný soubor odlišnou dobu, po kterou mohl jev nastat. Z údajů je patrné, že rozvodovost je vysoká, např. z prvních tří sledovaných skupin je po 10–12 letech rozvedena přibližně čtvrtina prvních manželství.

Ze srovnání podílu rozvedených prvních manželství žen celkem a zde sledovaných svobodných matek (to je těch, u kterých sňatku předcházelo narození alespoň jednoho dítěte) nejsou patrné významné rozdíly. V souborech nejstarších (1991–1993) je větší rozvodovost za zde sledované svobodné matky (maximum v souboru roku 1991 a to 3,0 procentních bodů za celé období do roku 2004). Rozdíl se zmenšoval a v souboru z roku 1995 již byla větší rozvodovost za ženy celkem s maximem v souboru roku 1999 a to 3,3 procentních bodů. V souborech dalších roků rozdíl klesá, ale je třeba vzít v úvahu, že doba, po kterou k rozvodu po svatbě mohlo dojít, je již nevelká (0–5 roků). Uvedené údaje naznačují, že nezanedbatelnou část svobodných matek tvoří ženy, které s partnerem (zpravidla otcem dítěte) žily a tento předmanželský společný život může mít mírný vliv na stabilitu následného manželství, ať již s tímto nebo eventuálně s jiným partnerem.

Narození dalších dětí

Pokles porodnosti a oddalování porodů na pozdější dobu, jak je to patrné v celé populaci, vyplývá i z údajů o rození dalších dětí ve zde hodnocených skupinách svobodných matek. Zatímco soubory z počátku období měly největší počet narozených dalšího pořadí za 2 roky po prvním dítěti, u souborů z druhé poloviny 90. let je to až za 4 roky. V přepočtu na 100 žen je zřetelný pokles v první polovině 90. let, pak je již možno hovořit o stagnaci.

Pokles porodnosti dalších dětí v 1. polovině 90. let a pak již setrvávání na obdobných hodnotách potvrzují za srovnatelná období i údaje podílu žen bez dalšího dítěte.

V následujících údajích o narození dalších dětí v členění na matky, které zůstaly svobodné a které se vdaly, je myšlen rodinný stav na konci zde sledovaného obdo-

bí, nikoliv v okamžiku výše specifikovaného porodu. Protože každý následný soubor má ve zdejším sledování kratší období, ve kterém může dojít k narození dalšího dítěte, jsou údaje v tabulce použitelné nikoliv pro srovnání v čase, ale pro srovnání matek podle uvedených dvou alternativ rodinného stavu. Jednoznačně vyplývá, že následný sňatek ovlivňuje rození dalších dětí, event. se projevuje i opačný vliv, to je narození dalších dětí za svobodna ovlivňuje následné uzavření sňatku. Např. u souborů z roku 1991 je zastoupení těch, které již další dítě neměly, mezi svobodnými téměř 2,5násobně oproti těm, které se vdaly.

Rozdíly v natalitním chování mezi uvedenými skupinami potvrzuje i srovnání průměrného počtu dětí připadajících na ženu vdanou a nevdanou.

Potraty

Potrat je jedinou ze zde sledovaných demografických událostí, která se týkala žen i před rokem jejich zařazení do sledovaného souboru, tedy před narozením prvního dítěte „za svobodna“. (Zároveň ale

Tab. 2 Charakteristiky věkového složení souborů (Characteristics of age structure of the sets)

Věk	Soubor z roku													
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
modus	18	19	19	19	19	19	19	20	20	20	21	22	20	25
medián	19,6	19,6	19,5	19,8	20,1	20,4	20,6	21,0	21,4	22,0	22,6	23,0	23,6	24,2
průměrný věk celkem	21,3	21,2	21,2	21,3	21,6	21,8	22,1	22,4	22,7	23,2	23,7	23,9	24,4	24,8
zůstaly svobodné	22,4	22,2	21,9	22,0	22,1	22,3	22,5	22,6	22,9	23,2	23,7	23,9	24,4	24,8
vdaly se	20,4	20,4	20,5	20,5	20,9	21,2	21,4	21,9	22,4	22,9	23,7	23,9	24,4	24,6

Tab. 3 Počet sňatků a struktura souborů podle rodinného stavu (Number of marriages and structure of the sets by marital status)

Ukazatel	Soubor z roku													
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
	Počet sňatků													
prvních	3730	3678	4120	3866	3321	3058	3047	2842	2781	2619	2286	1872	1351	456
dalších	408	338	295	235	155	131	92	46	35	12	9	-	1	-
celkem	4138	4016	4415	4101	3476	3189	3139	2888	2816	2631	2295	1872	1352	456
	Podíl v %													
vdaly se	55,7	54,0	50,8	47,6	45,3	40,6	37,8	33,2	29,6	25,6	20,8	15,4	9,6	2,8
zůstaly zatím svobodné	44,3	46,0	49,2	52,4	54,7	59,4	62,2	66,8	70,4	74,2	79,2	84,6	90,4	97,2

Tab. 4 První sňatky podle doby od porodu (First marriages by time from childbirth)

Roky	Soubor z roku												
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
0	1104	981	989	826	682	663	665	655	784	809	806	754	839
1	632	562	613	559	520	530	509	540	602	665	675	755	
2	408	441	516	466	458	404	442	470	507	486	541		
3	252	340	425	455	342	382	437	411	404	432			
4	265	264	331	354	323	326	359	321	318				
5	223	235	267	334	288	250	260	278					
6	204	223	287	263	281	213	256						
7	145	158	186	222	188	190							
8	121	143	157	169	146								
9	126	108	141	143									
10	87	95	127										
11	73	91											
12	62												

Tab. 5 Podíl žen uzavírajících první sňatek podle doby od porodu do uzavření sňatku (Share of women with first marriage by time from childbirth to marriage, in %)

Roky	Soubor z roku												
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
0	16,5	14,4	12,2	10,2	9,3	8,8	8,3	7,7	8,3	8,0	7,3	6,2	5,9
1	9,4	8,3	7,6	6,9	7,1	7,0	6,3	6,3	6,4	6,6	6,2		
2	6,1	6,5	6,4	5,7	6,2	5,4	5,5	5,5	5,4	4,8	4,9		
3	3,8	5,0	5,2	5,6	4,7	5,1	5,4	4,8	4,3	4,3			
4	4,0	3,9	4,1	4,4	4,4	4,3	4,5	3,8	3,4				
5	3,3	3,5	3,3	4,1	3,9	3,3	3,2	3,3					
6	3,0	3,3	3,5	3,2	3,8	2,8	3,2						
7	2,2	2,3	2,3	2,7	2,6	2,5							
8	1,8	2,1	1,9	2,1	2,0								
9	1,9	1,6	1,7	1,8									
10	1,3	1,4	1,6										
11	1,1	1,3											
12	0,9												
do 5 roků	39,7	38,0	35,4	32,7	31,7	30,6	30,0	28,0	27,8				
do 10 roků	51,9	50,8	48,2	46,6									

Tab. 6 První sňatky uzavřené do 2 roků po porodu podle doby v měsících (First marriages within 2 years of childbirth by time in months)

Měsíce	Soubor z roku												
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
0	43	33	29	23	17	12	24	12	14	14	17	13	8
1	115	113	103	59	54	49	55	49	61	54	45	51	49
2	147	132	124	102	73	68	68	68	74	95	67	69	47
3	113	101	100	73	75	81	67	67	88	74	79	57	66
4	105	92	99	86	68	60	57	57	76	83	88	83	54
5	102	96	75	65	69	65	63	63	74	62	88	67	62
6	86	89	80	87	62	58	66	56	68	78	71	74	66
7	102	63	81	83	58	57	60	49	73	63	69	76	93
8	79	76	84	72	53	62	63	56	66	66	64	60	91
9	60	69	85	66	52	45	42	67	63	63	72	57	104
10	76	61	63	58	54	53	60	49	64	74	71	64	106
11	76	56	66	52	47	53	40	62	63	83	75	83	93
12	67	61	58	50	47	44	55	61	64	96	82	70	
13	52	58	52	44	46	45	49	45	46	59	57	69	
14	57	53	61	47	38	48	44	34	57	57	59	61	
15	58	35	57	55	61	60	49	39	51	57	61	63	
16	58	47	63	51	48	54	33	55	58	53	48	51	
17	60	48	50	44	29	37	50	43	42	51	54	44	
18	48	40	51	38	40	40	39	44	50	48	50	63	
19	53	48	37	48	47	49	35	54	54	39	50	65	
20	45	49	44	39	49	48	39	39	40	62	56	63	
21	48	43	51	51	44	41	46	42	56	50	50	63	
22	51	36	49	44	38	29	32	41	43	44	58	56	
23	35	44	40	48	33	35	38	43	41	49	50	87	

musíme brát v úvahu, že neexistence dat před rokem 1992 a od roku 2003 narušuje značně srovnání souborů z různých období.) Proto údaje v tabulce 13 je třeba použít jen pro srovnání mezi uvedenými skupinami žen, nikoliv v čase.

Tab. 7 Rozvody (Divorces)

Rozvody	Soubor z roku												
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
rozvody celkem	1243	1025	1063	877	654	555	437	333	244	163	79	21	4
první	1161	971	1022	852	641	544	434	332	243	163	79	21	4
další	82	54	41	25	13	11	3	1	1	-	-	-	-
na 100 sňatků:													
celkem	30,0	25,5	24,1	21,4	18,8	17,4	13,9	11,5	8,7	6,2	3,4	1,1	0,3
prvních	31,1	26,4	24,8	22,0	19,3	17,8	14,2	11,7	8,7	6,2	3,5	1,1	0,3
dalších	20,1	16,0	13,9	10,6	8,4	8,4	3,3	2,2	2,9	-	-	-	-

Tab. 8 Podíl rozvedených 1. sňatků žen celkem a svobodných matek (Share of divorced 1st marriages of women in total and of unmarried mothers, in %)

Ukazatel	Soubor z roku												
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
	Počet sledovaných roků po sňatku												
	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
ženy celkem	28,1	24,4	24,1	22,0	20,4	18,7	16,6	14,9	12,0	8,9	6,4	3,6	1,2
svobodné matky	31,1	26,4	24,8	22,0	19,3	17,8	14,2	11,7	8,7	6,2	3,5	1,1	0,3
rozdíl	3,0	2,0	0,7	0,0	-1,1	-0,9	-2,4	-3,2	-3,3	-2,7	-2,9	-2,5	-0,9

Tab. 9 Narozené děti dalšího pořadí na 100 žen (Children of next birth order per 100 women)

Počet roků od porodu	Soubor z roku										
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
3	35,5	31,1	26,8	25,6	26,6	24,4	24,5	23,5	24,4	23,4	23,9
5	55,0	50,2	45,8	45,2	46,4	44,9	44,3	43,5	44,5		
8	77,7	71,7	68,9	68,5	70,9	70,1					
10	88,8	83,8	80,9	80,4							
12	97,3	93,5									

Tab. 10 Podíl žen bez dalšího dítěte (Share of women without another child, in %)

Počet roků od porodu	Soubor z roku										
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
3	68,3	71,8	75,2	76,5	75,7	77,8	77,6	78,3	77,5	78,3	77,7
5	55,7	58,6	61,5	61,8	61,3	62,1	62,3	62,8	62,0		
8	44,2	46,7	48,3	47,9	46,8	47,3					
10	40,1	41,7	42,9	42,2							
12	36,9	38,0									

Tab. 11 Podíl žen bez dalšího dítěte (Share of women without another child, in %)

Ukazatel	Soubor z roku (údaje v %)													
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
všechny ženy	35,6	38,0	40,7	42,2	43,6	47,3	51,2	56,8	62,0	69,4	77,7	87,6	96,4	100,0
zůstaly svobodné	53,0	53,7	56,9	56,1	56,3	58,9	61,3	64,7	68,8	74,6	81,0	89,1	96,7	100,0
vdaly se	21,8	24,6	25,1	26,8	28,2	30,3	34,5	40,9	45,8	54,3	65,2	79,8	93,3	100,0

Tab. 12 Průměrný počet dětí na ženu (Average number of children per woman)

Ukazatel	Soubor z roku													
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
všechny ženy	2,03	1,93	1,86	1,80	1,78	1,70	1,62	1,53	1,44	1,34	1,24	1,13	1,04	1,00
zůstaly svobodné	1,82	1,76	1,67	1,63	1,62	1,57	1,51	1,44	1,37	1,29	1,21	1,11	1,03	1,00
vdaly se	2,19	2,09	2,05	1,99	1,96	1,89	1,79	1,70	1,62	1,50	1,36	1,21	1,07	1,00

Tab. 13 Ukazatele potratovosti (Abortion indicators)

Ukazatel	Soubor z roku													
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
	Průměrný počet potratů na ženu													
všechny ženy	0,82	0,73	0,71	0,73	0,68	0,64	0,60	0,53	0,37	0,38	0,32	0,26	0,23	0,19
zůstaly svobodné	0,79	0,73	0,69	0,76	0,71	0,63	0,62	0,54	0,39	0,39	0,33	0,27	0,23	0,20
vdaly se	0,85	0,73	0,73	0,69	0,66	0,66	0,56	0,49	0,33	0,33	0,28	0,24	0,20	0,19
	Podíl žen bez potratu (v %)													
všechny ženy	51,5	54,7	55,0	53,6	55,1	57,1	58,5	62,2	70,7	70,6	74,0	77,9	80,6	84,0
zůstaly svobodné	54,3	56,2	57,0	52,4	54,9	57,5	57,8	61,5	69,5	69,5	73,3	77,7	80,5	82,7
vdaly se	49,3	53,5	53,1	55,0	55,3	56,5	59,6	63,8	73,5	73,7	77,0	79,0	82,0	84,0

Největší počty potratů, z nichž největší díl tvoří interrupce, jsou v následném roce po porodu, což jistě souvisí se zvýrazněným zájmem i tímto způsobem zabránit narození dalšího dítěte brzy po narození dítěte prvního. Z období před porodem je nejvíce potratů jeden, event. dva roky před ním. I z tohoto srovnání je zřejmý pokles potratovosti – soubory z pozdějších roků mají relativní hodnoty nižší.

Mezi ženami, které se vdaly a které zůstaly svobodné, není v potratovosti zásadní rozdíl. Průměrný počet potratů na ženu se mezi těmito skupinami liší jen málo. Častější, ale ne každoroční, je vyšší potratovost žen, které se nevdaly. Obdobný závěr o nevýznamných a nejednoznačných rozdílech srovnávaných skupin vyplývá i ze srovnání podílů žen, které neměly ve sledovaných letech žádný potrat.

Závěr

Zpracování údajů z datových zdrojů ČSÚ přináší nový pohled na některé stránky demografického vývoje, umožňuje sledovat určité skupiny v jejich vývoji a změnách v čase. Zde je pozornost věnována ženám, které porodily své první dítě jako svobodné. Podíl údajů, které bylo třeba z různých důvodů ze zpracování vyřadit, je nevelký (přibližně 5 %) a zjištěné výsledky dávají spolehlivý obraz o sledovaných skutečnostech. Patrný je posun věkové struktury svobodných matek směrem k vyššímu věku. Věkovou skupinou s největším relativním počtem svobodných matek prvního dítěte z celkového počtu žen jsou nyní 21leté, v roce 1991 to byly 18leté. Je patrné odsouvání následných sňatků na pozdější dobu. Údaje nasvědčují, že se zřejmě zvýší i podíl těch, které sňatek neuzavřou vůbec. U všech souborů platí, že nejvíce sňatků je do 1 roku. V souborech z dřívějších roků převažovaly měsíce brzy po porodu, nyní to již neplatí. Údaje posledních let naznačují určitý pokles rozvodovosti sledované skupiny žen a možnost mírně nižší rozvodovosti proti úhrnu žen. Vstup do manželství ovlivňuje porodnost i v tomto sledování – ženy, které se vdaly, mají více dětí než ty, které se nevdaly. Naproti tomu v potratovosti není mezi skupinami žen podle uzavření či neuzavření sňatku rozdíl. Uvedené datové přehledy jsou základním vstupem do této formy zpracování podkladových statistických údajů. Další práce budou téma rozvíjet a na navazovat ně.

Vladimír Polášek

PŘÍSPĚVEK KE STUDIU DEKOMPOZICE – SEBEVRAŽEDNOST A RODINNÝ STAV¹⁾

Rodinný stav je jednou ze sociálních charakteristik úzce ovlivňujících intenzitu a strukturu sebevraždění. Tato závislost byla již zdokumentována ve studii Itala *Enrico Morselli*, publikované v roce 1879. E. Morselli se řadí k průkopníkům poznání, že v etiologii sebevraždění mají, vedle individuálních psychologických faktorů, podstatný vliv také sociální a hospodářské podmínky společnosti. O dva roky později na takové souvislosti upozornil *Tomáš G. Masaryk* (1881). Následně *Emile Durkheim* (1897) založil na tomto poznatku své systematické členění příčin sebevraždění. Studie sebevraždění rozdílných kultur dokládají, že manželství a zejména rodičovství (*Halbwachs*, 1930), podstatně snižuje riziko úmyslného ukončení vlastního života. Tento vliv je patrný především v těch zemích, kde došlo k zvýšení úrovně rozvodovosti. Tak například v Austrálii v období let 1971–75 a 1986–90 vzrostl podíl rozvedených mužů v úhrnu sebevražd mužů z 4,6 % na 9,4 % a žen z 2,4 na 5,9 % (*Růžička–Choi*, 1996). Podobnou situaci ve Velké Británii zdokumentovali ve své studii *Bulusu–Anderson* (1984), kde podíl sebevražd rozvedených osob vzrostl během deseti let ze 4 % (1970–72) na 10 % (1982).

V České republice, v období let 1999–2000 převyšovala standardizovaná míra sebevraždění rozvedených mužů celostátní průměr o 108 %, ovdovělých o 83 % a svobodných o 15 % (*Dzúrová–Dagomirecká*, 2002). Naproti tomu úroveň sebevraždění ženatých mužů byla 25 % pod celostátní hladinou. Rodinný stav žen měl podobný vliv, i když ukazatele se odchylovaly od celostátního průměru poněkud méně výrazně; tak sebevraždění rozvedených žen byla o 64 %, svobodných o 14 %, a vdov pouze o 2 % nad celostátním průměrem, zatímco sebevraždění vdaných žen byla jen o 16 % pod celostátní úroveň.

Rozklad změny ukazatele sebevraždění na vliv intenzity a struktury

Vliv změn struktury obyvatelstva podle rodinného stavu na úroveň sebevraždění v čase lze studovat na základě metody dekompozice a standardizace. Dnes již klasickou metodu dekompozice publikovala *Evelyn Kitagawa* (1955, 1964). Pro studium rozdílů dvou měr aplikovala Kitagawa jednoduchou metodu rozkladu na dvě komponenty, na složku způsobenou změnou struktury a složku způsobenou změnou intenzity.

Tuto metodu lze také aplikovat při studiu sebevraždění podle rodinného stavu, kdy standardem jsou průměrné míry a průměrná rozložení podle následujícího vztahu:

$$t_i - T_i = \sum_i \frac{t_i + T_i}{2} * \left(\frac{n_i}{n} - \frac{N_i}{N} \right) + \sum_i \frac{\frac{n_i}{n} + \frac{N_i}{N}}{2} * (t_i - T_i)$$

Kde:

i – kategorie rodinného stavu,

t. a T. jsou hrubé míry sňatečnosti ve dvou srovnávaných obdobích; t_i a T_i – hrubé míry sňatečnosti v i-té kategorii rodinného stavu,

n. a N. – celkový počet osob; N_i – počet osob v i-té kategorii rodinného stavu.

Výše uvedená metoda byla využita při porovnání změn úrovně sebevraždění podle rodinného stavu mezi dvěma obdobími centrovány k údajům ze sčítání lidu 1970 a 2001, resp. k letům 1968–1972 a 2000–2002. V tabulce 1 jsou uvedeny míry sebevraždění (roční průměry) za období let 1968–1972 a 2000–2002, tedy za období, které bylo podle výše popsané metody analyzováno. Pokles rizika sebevraždění mužů i žen v průběhu přibližně třicetiletého období mezi roky 1968–72 a 2000–02 byl větší, než jak naznačují míry uvedené v prvních dvou sloupcích tabulky 1. Riziko sebevraždy mužů kleslo dokonce o 9,89/100,000 a riziko žen o 8,16/100,000. Změny struktury obyvatelstva podle rodinného stavu se však uplatnily v opačném směru než změna intenzity (+2,70/100000, resp. +0,83/100 000). Největší vliv na takové zkruslení se v obou případech odehrál ve věkové skupině 30–59 let, kde rozhodující vliv měl vzestup v poměrném zastoupení rozvedených mužů a žen v populaci. Protože rozvedené osoby mají vyšší riziko sebevraždění, než je tomu v populaci celkem, zvýšený podíl rozvedených osob v úhrnu obyvatelstva má za následek vyšší úroveň sebevraždění.

Z údajů v tabulce 2 je patrné, že ve všech třech věkových skupinách, jakož i v úhrnu došlo sice k poklesu rizika sebevraždy u rozvedených osob, ale jejich zvýšený podíl v počtu obyvatel tento pokles vykompenzoval. Takové zkruslení může vést k mylnému závěru v hodnocení změn rizika sebevraždění.

¹⁾ Řešeno s finanční podporou Grantové agentury ČR č. 205/03/0337.

Tab. 1: Dekompozice úrovně sebevraždění podle rodinného stavu mezi obdobími 2000–02 a 1968–1972, věkové skupiny, Česká republika (na 100 tis. obyvatel)

Věková skupina	1968–1972	2000–2002	Celková změna	V důsledku změny	
				intenzity	struktury
Muži					
>30	14,92	10,70	-4,22	-3,77	-0,46
30–59	42,69	33,37	-9,32	-16,93	+7,61
60+	64,69	43,39	-21,30	-21,61	+0,31
Celkem	32,67	25,48	-7,19	-9,89	+2,70
Ženy					
>30	5,97	2,06	-3,91	-3,92	+0,01
30–59	14,29	7,38	-6,91	-8,21	+1,30
60+	28,72	11,89	-16,83	-17,21	+0,37
Celkem	13,67	6,34	-7,33	-8,16	+0,83

Tab. 2: Dekompozice ukazatele sebevraždění podle rodinného stavu mezi obdobími 2000–2002 a 1968–1972, rozvedené osoby, Česká republika (na 100 tis. obyvatel)

Věková skupina	Celková změna	V důsledku změny	
		intenzity	struktury
Muži			
>30	-0,19	-0,54	+0,35
30–59	+4,80	-3,57	+8,37
60+	+1,82	-1,29	+3,11
Celkem	+2,59	-1,85	+4,44
Ženy			
>30	-0,26	-0,45	+0,19
30–59	+0,21	-2,03	+2,24
60+	+0,17	-1,02	+1,19
Celkem	+0,10	-1,21	+1,31

Tab. 3: Dekompozice ukazatele sebevraždění podle rodinného stavu mezi obdobími 2000–2002 a 1968–1972, ženatí/vdaní, Česká republika (na 100 tis. obyvatel).

Věková skupina	Celková změna	V důsledku změny	
		intenzity	struktury
Muži			
>30	-3,82	-2,19	-1,63
30–59	-14,83	-10,83	-4,00
60+	-15,23	-14,59	-0,63
Celkem	-8,54	-7,05	-1,49
Ženy			
>30	-1,82	-1,34	-0,48
30–59	-5,24	-4,56	-0,68
60+	-5,32	-5,30	-0,01
Celkem	-3,55	-3,18	-0,37

V mnohem menší míře došlo ve srovnávaném období ke zkrácení skutečného rizika v ostatních kategoriích rodinného stavu. Pro zajímavost uvádíme výsledky rozboru sebevraždění ženatých mužů a vdaných žen. V obou případech odklad sňatku, a tak snížení podílu ženatých a vdaných osob v počtu obyvatelstva, měl za následek snížení poměrného ukazatele sebevraždění pod úroveň, která vyplývala ze změny rizika. Výsledky rozboru uvedené v tabulce 3 nevyžadují zvláštního výkladu. Ve všech věkových skupinách i v úhrnu došlo ke snížení úrovně sebevraždění, ale ve všech případech je udávaná změna ukazatele sebevraždění vyšší než to, co vypovídá vlastním snížením rizika. Součástí poklesu ukazatele je ve všech případech (a někdy podstatně) pokles podílu sezdáných osob v populaci mezi sčítáními 1970 a 2001.

Závěr

Sociální a ekonomické změny zpravidla ovlivňují a podstatně mění strukturu obyvatelstva. Mnohé z těchto změn se promítají do demografických ukazatelů – jako např. míry přirozeného i mechanického pohybu obyvatelstva. Jedním ze sociálních procesů, kterým řada evropských zemí procházela v uplynulých zhruba 30 letech, a namnoze dosud prochází, je podstatná změna v tempu a rozsahu uzavírání manželství a zakládání rodiny. Sebevraždění je jen jedním z demografických ukazatelů, jejichž změny jsou silně ovlivněny rozdíly ve skladbě populace vystavené příslušnému riziku.

Dagmar Džúrová – Ladislav Růžička

Literatura:

Bulusu, L. – Alderson, M. 1984. *Suicides 1050–1982*. Population trends (Office of Population censuses and surveys), London, 35, s. 11–17.

- Durkheim, E. 1897. *Le suicide: etude de sociologie*. Paris: Alcan.
- Dzúrová, D. – Dragomirecká, E. (eds.). 2002. *Sebevražednost obyvatel České republiky v období transformace společnosti*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK.
- Kitagawa, E. M. 1955. *Components of a difference between two rates*. Journal of the American Statistical Association, 50 (272), s. 1168–1174.
- Kitagawa, E. M. 1964. *Standardized comparisons in population research*. Demography, 1 (1), s. 296–315.
- Kučera, M. – Šimek, M. 2000. *Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 1999 (z výsledků zpracování Českého statistického úřadu)*. Demografie, 42, 3, s. 169–192.
- Masaryk, T. G. 1881. *Der Selbstmord als Soziale Massenerscheinung der modernen Civilization*. Wien: C. Konegen.
- Morselli, E. 1879. *Il Suicidio: Saggio di Statistica Morale Comparata*. Milan: Fratelli Dumolard.
- Halbwachs, M. 1930. *Les causes du suicide*. Paris: Felix Alcan.
- Polášek, V. 1996. *Sebevraždy v České republice v letech 1960–1995*. Praha: Český statistický úřad.
- Růžička, L. – Choi, C. Y. 1996. *Demographic and social profile of suicide mortality in Australia*. Genus, 52, 3/4, s. 135–154.

Z HISTORIE PEDAGOGICKO-PSYCHOLOGICKÉHO A MANŽELSKÉHO PORADENSTVÍ

V ČR existuje několik poradenských systémů. Největší tradici má poradenství pedagogicko-psychologické, zaměřené na pomoc rodičům při výchově dětí a dětem v neproblémovém vplynutí do společnosti, zejména úspěšnou volbou povolání. Cílem manželského a rodinného poradenství – druhé nejrozšířenější poradenské oblasti, je předcházení a řešení partnerských problémů. V příspěvku se budeme zabývat historií obou systémů, tj. stavem od jejich počátku až do roku 2000.

Pedagogicko-psychologické poradenství

První poradna pedagogicko-psychologického typu vznikla 15. 11. 1919 při Zemském odboru české rady živnostenské v Brně. Její budování je spojeno s osobou akademika *Otakara Chlupa*. V roce 1920 vznikla obdobná poradna i v Praze. Práce těchto poraden spočívala, jak posléze v **Příručím slovníku pedagogickém** (1938) uvádí *Vilém Chmelař*, ve zprostředkování míst, rad rodičům a dětem, rad ženám o výchově dětí a povolání a to na podkladě psychologickém za spolupráce školy. Vysoká odborná úroveň, komplexní přístup, spojení psychologického i lékařského vyšetření dávalo této práci mimořádnou úroveň.

Byla to do značné míry i zásluha někdejšího *Ústředního psychotechnického ústavu*, založeného roku 1921 a později přejmenovaného na *Ústav lidské práce*, stejně tak i *Studentských poraden* a *Poraden pro volbu povolání*, jež s ústavem spolupracovaly. Psychologové byli vskutku zakladatelské osobnosti oboru, např. pozdější univerzitní profesori *Doležal* (v Praze), *Konečný* a *Chmelař* (v Brně). Na Slovensku, kde první poradna vznikla v roce 1928, to byli *Stavěl* a *Jurovský*. Zmíněné snažení přetrvalo byť v poněkud omezené míře v protektorátu Čechy a Morava do roku 1942, kdy oficiálně musel být zdůrazňován prvek výběru do práce. Zde se angažovali další z pozdějších univ. profesorů *F. Kahuda* (též ministr školství) a *F. Hyhlík*.

Na sklonku padesátých let, konkrétně roku 1957 v Bratislavě (*doc. Bažany*) a roku 1958 v Brně se objevily první poválečné dětské psychologické poradny. Brněnské pracoviště vedl stávající vedoucí katedry psychologie tehdy ještě MU v Brně prof. Chmelař. Koncepčně zde ovšem měl hlavní slovo odborný asistent katedry psychologie FF MU v Brně *Boleslav Bárta*. Šlo mu o postižení širokého spektra problémů, výchovných i výukových obtíží, adaptace na školu. Poradna od počátku poskytovala servis i při volbě povolání (*O. Konečná*). Chtěla podchytit zájmy dítěte, využít je při nápravě poruch chování, zařadit profesionální poradenství do rámce poradenství zaměřeného na rozvoj osobnosti, vybrat optimální budoucí zaměření pro jednotlivce. Poradenství mělo nabízet servis při zvládnutí problému vývoje každého člověka od prvních kroků z rodiny do (mateřské) školy, dále provázet školou základní se všemi možnými úskalími. Pak pomáhat při volbě dalšího studia v rámci střední školy, učebního oboru. Zařazováno sem bylo i vysokoškolské poradenství, ale také volba partnera, prevence rodinných krizí, kariérové poradenství až k přípravě na důchod a gerontoporadenství. Byl to krásný sen, hodný příslibů demokracie šedesátých let. V komplexu se nikdy nerealizoval.

Ve své době měla značný význam Instrukce MŠ ČSR **O zřizování krajských odborných psychologických výchovných pracovišť** a to z 29. 3. 1967 čj. 4685/67. Umožnila dokončit „pokrytí“ okresů a krajských měst poradnami zmíněného typu. To se ovšem již blížil velký třesk šedesátého osmého roku, přesněji řečeno jeho důsledků.

Období 1972 až 1989 bylo v zásadě dobou úpadku poradenství, v té době již striktně nazývaného výchovné. Z poraden, ostatně i ze škol, museli odejít někteří vynikající odborníci. *B. Bárta* však za své víze bojoval. 1. 3. 1972 se v Brně konalo **Symposium o základních teoretických otázkách, praktických zkušenostech a dalším směru rozvoje psychologické výchovné péče**. Na pozvánce je uveden jako čestný referent prof. Chmelař. Ve skutečnosti symposium Bárta nejen uspořádal, ale napsal všechny odborné referáty. Poté přesvědčil psychology tehdejší *Psychologické výchovné kliniky* (tak byla brněnská poradna pojmenována od roku 1966), aby je přednesli. Horlil pro důležitost psychologických činností ve výchovném poradenství, preferoval klinicko-psychologický přístup v „psychologických výchovných zařízeních“, tj. psychologických poradnách a klinikách. Důsledně používal termíny psychologická výchovná péče či poradenství. Odpověď tehdejších mocných byla tvrdá, B. Bárta musel posleze z poradenství odejít.

V příloze usnesení vlády ČSR č. 27/72, šlo o návrh na vybudování soustavy poradenské péče o děti, mládež a rodinu se již hovoří důsledně o pedagogicko-psychologických poradnách a poradenství. Tato terminologie je užívána v **Instrukci o soustavě výchovného poradenství v oboru působnosti MŠ ČR** vydané pod čj. 8172/76–201. Byl některý psychologové považovali název „pedagogicko-psychologické poradny“ za nešťastný, v praxi obstál a vžil se.

Současný systém pedagogicko-psychologického poradenství má svůj první článek v učitelích se speciální postgraduální kvalifikací výchovného poradce. Ti působí přímo ve škole. Mimo vlastní poradenství (a poměrně hojně výkznicství) pomáhají v koordinaci a využití poradenských služeb na své škole. Samostatnou institucí v rámci rezortu školství jsou pedagogicko-psychologické poradny. Ty mohou být státní, církevní i soukromé. Jejich hlavní náplní je působení v diagnostice a zejména nápravě výchovných a výukových obtíží, zjišťování přípravenosti pro školu. Dále je to problematika volby povolání. V roce 1990 a později vznikla *Speciální pedagogická centra* zaměřující se na péči o děti a mladistvé se smyslovým, mentálním jakož i tělesným postižením a o děti a mládež s vadami řeči. Plodem společenských změn jsou i *Střediska výchovné péče* zaměřená na prevenci, poradenství a nápravu sociálně patologických jevů u dětí a mládeže. V roce 1994 vznikl *Institut pedagogicko-psychologického poradenství České republiky*. Působí v Praze a jeho úkoly jsou zejména metodické, koncepční, koordinační, vzdělávací ve vztahu k ostatním složkám daného poradenství.

1. 4. 1998 vydalo MŠMT metodický list čj. 13409/98 shrnující a upravující poskytování poradenských služeb na školách a ve školských zařízeních. Lze říci, že poradny během posledních 10–15 let odborně ožily, výrazně se zlepšila diagnostická i psychoterapeutická úroveň jejich pracovníků.

Manželské a rodinné poradenství

První institucionální poradnou zabývající se manželskými problémy byla *Poradna pro manželské rozkoly* v Praze. Vedoucím a „zakladatelem“ byl sociolog *O. Machotka*. Vznikla v polovině třicátých let. Z několika málo dochovaných záznamů je zřejmé, že základním přístupem ke klientům, bylo racionální vysvětlení toho, co je a co naopak není v manželství správné.

Poradna nebyla příliš známa. V době protektorátu se spíše než na partnerský konflikt zaměřovala na pomoc při prokazování árijského původu. Tuto práci nelze vnímat jako kolaboraci s nacisty, ale spíše jako činnost směřující k záchraně života ohrožených rasovou perzekucí. Po roce 1945 instituce zanikla.

Prvního října 1948 vznikla v Brně *Poradna pro problémové rodiny a manželství*. Poradci byli dva – na část úvazku ji formálně zaštitil policejní lékař. Vlastní poradenství zajišťovala *Anna Machová*, absolventka nově vzniklé Vysoké školy sociální a politické. Těžiště práce se zaměřovalo na šetření spojená s péčí o děti. Žádané byly přednášky o soužití v rodině a manželství. Šlo o racionální vysvětlení toho, co je pro manželství správné a co nikoliv. Na počátku padesátých let byla organizačně spojena s protialkoholní poradnou, což nebylo samozřejmě vyhovující. Dominantou zde byly problémy spojené s pitím, a to odrazovalo ostatní „manželskou“ klientelu. Společenská potřeba manželského poradenství však trvala dál. V polovině padesátých let došlo k další organizační změně. Staronová *Poradna pro neshody v rodině* začala opět fungovat samostatně jednou týdně a byla dotována městským odd. zdravotní výchovy. První dnes dostupný výzkum problémů klientely provedl roku 1956 nový vedoucí této poradny, primář Psychiatrické léčebny v Brně – Černovicích *MUDr. Emil Žalman*. Uveřejnil jej v knize **Rozhovory o lásce a manželství** (Praha: MF, 1958). U 137 dvojic, jež vyhledaly roku 1956 pomoc, byla nejčastější kombinace různých partnerských problémů. Nejčastěji šlo o „psychopatie a psychoneurózy“. Častým důsledkem manželského konfliktu byly u výzkumného vzorku „reaktivní depresivní stavy“. Dnes je zřejmé, že drtivá většina klientů poraden je psychicky v rámci normy eventuálně širší normy. Základním problémem jsou obtíže v komunikaci, zásahy jiných osob do manželství, nevěra, žárlivost, nezvládnutá agresivita, závislost na alkoholu.

První instituce, která měla parametry a organizační začlenění srovnatelné se současnými poradnami vznikla 1. 10. 1967 v Praze jako *Stálá manželská poradna*. Vedoucím byl *Karel Stelšovský*. Vznik této

institute lze připsat tehdejší *Státní populační komisi*. Ta 20. 4. 1966 projednala a podpořila návrh na vybudování sítě manželských poraden ve všech krajských a okresních městech. Oproti dalšímu vývoji byl větší důraz kladem na sexuální osvětu a přednáškovou osvětu vůbec. 16. 12. 1969 byla na ministerstvu práce a sociálních věcí schválena a převzata výše zmíněná koncepce budování sítě těchto poraden v okresních a krajských městech. „Usnesení z porady vedené“ bylo dlouho jediným podkladem pro vznik poraden. V roce 1970 vznikly poradny v Ústí nad Labem a v Českých Budějovicích, v roce 1971 v Brně (zde působily dvě poradny – jedna ve sféře sociálních věcí a druhá ve sféře zdravotnictví). Dále v roce 1971 vznikly tyto instituce v Ostravě, Plzni, Hradci Králové. V dalším roce následovaly Olomouc, Hodonín. I z tohoto výčtu je zjevná snaha vytvořit ucelenou síť poraden, a to nejprve na krajské a posléze na okresní úrovni. Na Slovensku v roce 1967 začalo manželské poradenství praktikovat jako první *Sociologicko-diagnostické-středisko* při MSNV v Nitře. Mezníkem z hlediska administrativního zakončení byl rok 1975. Zákonem č. 121/1975 Sb. o sociálním zabezpečení a navazujícími předpisy byly poradny začleněny do soustavy zařízení sociální péče v rámci tehdejších KNV a ONV.

Během následujících 10 let vznikly poradny ve všech okresních a krajských městech. V roce 1977 bylo 75 % vedoucích poraden mladších 30 let a z 80 % to byly ženy. V současnosti poradci zestárlí, ale feminizace poradenství zůstala.

Poradny byly plodem společenského a odborného kvasu druhé poloviny šedesátých let. Autorem první vědecké publikace vymezující manželské poradenství byl *Milan Nakonečný (Československá psychologie, 1973)*. Výrazný legislativní pokrok nastal v roce 1988 vydáním zákona 100/88 Sb. o sociálním zabezpečení. Ten vymezuje postavení poraden v rámci sítě sociálních služeb. Obdobně je významný zákon č. 114/88 Sb. o působnosti orgánů ČR v sociálním zabezpečení. Konkrétní činnosti poraden se pak zabývá Vyhláška č. 182/91 Sb.

Na přelomu let 1989–1990 vznikla a dodnes trvá *Asociace manželských a rodinných poradců ČR*. Šlo o první profesní odbornou organizaci vzniklou po listopadu. Titulem prezident byl jako první obdařen *Karel Kopřiva* a viceprezidentkou se stala dnes již zesnulá *Věra Capponi*. Kopřivu vystřídal ve funkci *Petr Šmolka*. Asociace mj. vypracovala přesné a kvalifikační předpoklady pro rozličné stupně kvalifikace manželských poradců. Vytvořila i morální kodex pro práci v poradnách. K dispozici jsou i Standardy oboru odpovídající stavu ve vyspělých evropských zemích. Naše legislativa umožňuje radit pod rozličným zaštitěním (včetně živnostenského listu) zdarma (tak činí zhruba 350 pracovníků tzv. státních poraden) nebo i za úplatu. Název manželská (rodinná, předmanželská) poradna není nijak chráněn. Ostatně i „státní“, tj. obecní (a pro klienty bezplatné) poradny ho mnohdy nepoužívají. Volí názvy jako: „Poradna pro rodinu, manželství a mezilidské vztahy“, „Rodinná poradna“, „Terapeutické středisko pro rodinu a mezilidské vztahy“, atd.

Literatura

Kohoutek, R. *Osobnost a sebepoznání studentů*. Brno: Akademické nakladatelství, 1998.

Rolencová, V. *Dvanáct let manželského a předmanželského poradenství v ČSR*. In Sborník referátů z celostátní konference o manželském a předmanželském poradenství. Praha: OPSV, 1983.

Šmolka, P. *34 let manželského a rodinného poradenství u nás*.

Věstník Asociace manželských a rodinných poradců. Mimořádné číslo, listopad 2001; číslo 48, prosinec 2004.

Tomáš Novák

Bibliografie

Výběr z české demografické literatury za 2. pololetí 2004 a 1. pololetí 2005

I. Knižní publikace

1. Badinterová, Elisabeth. *Tudy cesta nevede: slabé ženy, nebezpeční muži a jiné omyly radikálního feminismu*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2004, 145 s.
2. Breitman, Richard. *Architekt „konečného řešení“: Himmler a vyvraždění evropských Židů*. Praha: Argo, 2004, 354 s.
3. Cantor, Norman F. *Po stopách moru: Černá smrt a svět, který zrodila*. Praha: BB art, 2005, 179 s.
4. Čapková, Kateřina. *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách. 1918–1938*. Praha–Litomyšl: Paseka, 2005, 360 s.
5. Dvořáková-Janů, Věra. *Lidé a jídlo*. Praha: ISV, 2005, 184 s.
6. Eckertová, Eva. *Kameny na préríi. Příběh kanadských Čechů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, 286 s.
7. Ettlterová, Sylva – Matějková, Barbora. *Rodinné chování a bytová situace mladé generace – souvislosti s partnerským, sňatkovým a natálnítním chováním. Výsledky empirického šetření „Bydlení mladé generace 2003“*. Praha: VÚPSV, 2004, 91 s.
8. Fischlová, Drahomíra. *Vytvoření informační základy pro analýzu faktorů ovlivňujících rozdíly v úrovni pracovních příjmů (mezd) mužů a žen a pro modelování (prognózování) těchto rozdílů*. Praha: VÚPSV, 2005, 60 s.
9. Foltysová, Michaela – Pavlík, Marek – Simeriská, Lenka. *Rozpočtování z hlediska rovnosti žen a mužů: Informativní metodika*. Praha: Ministerstvo financí, MPSV, 2004, 77 s.
10. Hamplová, Dana. *Životní spokojenost: rodina, práce a další faktory*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004, 43 s.
11. Hanzal, Jiří. *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, 240 s.
12. Horáková, Milada. *Trendy v zahraničních pracovních migracích v České republice v letech 1995–2004*. Praha: VÚPSV, 2004, 20 s.
13. Horáková, Milada. *Migrace v České republice před vstupem ČR do Evropské unie*. Praha: VÚPSV, 2005, 42 s.
14. Horáková, Milada. *Cizinci na trhu práce v České republice v letech 1994–2004*. Praha: VÚPSV, 2005, 35 s.
15. Horáková, Milada – Macounová, Ivana. *Mezinárodní pracovní migrace v ČR*. Bulletin č. 14. Praha: VÚPSV, 2005, 61 s.
16. Chaloupková, Jana – Šalamounová, Petra. *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004, 60 s.
17. Keller, Jan. *Soumrak sociálního státu*. Praha: SLON, 2005, 158 s.
18. Kux, Jaroslav a kol. *Vývoj hlavních ekonomických a sociálních ukazatelů České republiky 1990–2004*. Bulletin č. 20, Praha: VÚPSV, 2005, 61 s.
19. Lux, Martin. *Standardy bydlení 2002/03: Finanční dostupnost a postoje občanů*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003, 280 s.
20. Machonin, Pavel. *Česká společnost a sociologické poznání*. Praha: ISV, 2005, 288 s.
21. Mareš, Petr – Potočný, Tomáš. *Modernizace a česká rodina: Modernization and Czech Family*. Sborník prezentací na sympoziu pořádaném ve dnech 15.–17. října 2003 Fakultou sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Brno: Barrister and Principal, 2003, 348 s.
22. Montanari, Massimo. *Hlad a hojnost. Dějiny stravování v Evropě*. Praha: Nakladatelství Lidových novin, 2003, 227 s.
23. Možný, Ivo a kol. *Mezigenerační solidarita. Výzkumná zpráva z mezinárodního srovnávacího výzkumu „Hodnota dětí a mezigenerační solidarita“*. Brno: VÚPSV, 2004, 138 s.
24. Myšáková, Mária. *Sčítání bezdomovců Praha 2004. Postup a zpracování výsledků*. Praha: VÚPSV, 2004, 55 s.
25. *Národní zpráva o rodině*. Praha: MPSV, 2004, 224 s.
26. *Proměny středoevropského prostoru – sborník z konference Asociace pro urbanismus a územní plánování ČR, 21.–22. 10. 2004, Brno*. Příloha časopisu Urbanismus a územní rozvoj, 2005, č. 1, 54 s.
27. Richter, Jan. *Populační politika Československa v letech 1948 až 1989 (historická studie)*. Praha: FFUK, 2003, 167 s.
28. *Rodina z perspektivy dětí – chudoba jako objektivní a subjektivní problém: Sborník z česko-německo-rakouské konference*. Brno: Národní centrum pro rodinu, 2004, 97 s.
29. Sirovátka, Tomáš – Kofroň, Pavel – Rákočzyová, Miroslava – Hora, Ondřej – Trbola, Robert. *Příjmová chudoba, materiální deprivace a sociální vyloučení v České republice a srovnání se zeměmi EU (výzkumná zpráva z projektu Monitorování chudoby)*. Brno: VÚPSV, 2005, 320 s.
30. Soukup, Václav. *Dějiny antropologie*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2004, 667 s.

31. Svobodný, Petr – Hlaváčková, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha: Triton Praha, 2004, 247 s.
 32. *Stárnutí a politika zaměstnanosti. Česká republika*. Praha: MPSV, 2004, 101 s.
 33. Stupnýskyy, Olexsandr – Michalička, Ludvík. *Zpráva o stavu a rozvoji modelu pro předvídání vzdělanostních potřeb ROA–CERGE v roce 2004. Vypracováno pro část grantového projektu „Společnost vědění – nároky na kvalifikaci lidských zdrojů a na další vzdělávání“*. Praha: VÚPSV, 2004, 28 s.
 34. Šimíková, Ivana – Navrátil, Pavel – Winkler, Jiří. *Hodnocení programů zaměřených na snižování rizika sociálního vyloučení romské komunity (evaluace programů)*. Brno: VÚPSV, 2004, 65 s.
 35. Štěchová, Markéta. *Romská minorita a postupy integrace: Závěrečná zpráva z výzkumu*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2002, 127 s.
 36. Štěrňáková, Edita. *Exulantská útočiště v Lužici a Saku*. Praha: Kalich, 2004, 549 s.
 37. Valentová, Marie. *Rovnováha mezi rodinným životem a pracovní kariérou v kontextu ženské zaměstnanosti. Mezinárodní srovnávací studie*. Brno: VÚPSV, 2004, 63 s.
 38. Vašečka, Michal. *Čáčipen pal o Roma: Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002, 911 s.
 39. Tuček, Milan a kol. *Jak se máte Slováci, ako sa máte Česi?: 10 let po rozchodu*. Praha: Median, 2003, 207 s.
 40. Vavrecková, Jana – Michalička, Ludvík – Severová, Simona – Malá, Věra. *Monitoring zahraniční pracovní migrace a jejich podmiňujících faktorů se zaměřením na česko-německé a česko-rakouské příhraničí*. Praha: VÚPSV, 97 s.
 41. Vidovicová, Lucie – Rabušic, Ladislav. *Věková diskriminace – ageismus: úvod do teorie a výskyt diskriminačních přístupů ve vybraných oblastech s důrazem na pracovní trh*. Brno: 2005, 54 s.
 42. Vohralíková, Lenka – Rabušic, Ladislav. *Čeští senioři včera, dnes a zítra*. Brno: VÚPSV, 2004, 90 s.
 43. *Za prací do Česka: Zákony, statistiky, nelegální migrace, brain drain, mýty, klientský systém, sankce*. Praha: Člověk v tísni, 2004, 38 s.
 44. *Za prací do Evropy: Diskriminace na evropských hranicích, amnestie pro nelegálně pobývající cizince, migrační trendy, podněty pro českou migrační politiku*. Praha: Člověk v tísni, 2004, 43 s.
 45. *Zdravotní stav populace bezdomovců v ČR a jeho determinanty I.: Bezdomovství v zrcadle veřejné politiky. Kostelec nad Černými Lesy: Institut zdravotní politiky a ekonomiky, 2004, 102 s.*
- II. Soubory údajů**
46. *Mikrocensus 2002: Příjmy hospodářských domácností*. Praha: ČSÚ, 2004, 137 s.
 47. *Obyvatelstvo podle způsobu bydlení*. Praha: ČSÚ, 2004, 27 s.
 48. *Úmrtnost v České republice v letech 1995–2002*. Praha: ČSÚ, 2004, 23 s.
 49. *Územní diferenciacce sňatků a rozvodů v letech 1993 až 2003*. Praha: ČSÚ, 2004, 21 s.
 50. *Vnitřní stěhování v ČR 1991 až 2004*. Praha: ČSÚ, 2005, 87 s.
 51. *Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2004*. Praha: ČSÚ, 2005, 69 s.
 52. *Vývoj základních demografických ukazatelů za územně správní celky České republiky 1919–2002*. Praha: ČSÚ, 2003, 149 s.
 53. *Vzdělání a zaměstnanost žen v ČR podle výsledků SŁBD 2001: (analýza z hlediska genderu)*. Praha: ČSÚ, 2004, 31 s.
 54. *Zaostřeno na ženy, na muže*. Praha: ČSÚ, 2004, 205 s.
 55. *Život cizinců v ČR v letech 2000–2004*. Praha: ČSÚ, 2005, 61 s.
- III. Výběr statí**
56. Čaňová, Eliška. *K problematice rekonstrukce rodin na základě matričních zápisů ve farnosti Broumov 2*. In Historická demografie 28 (HD 28), Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004, s. 203–207.
 57. Dupal, Jaroslav. *Bytová situace a přístupy mladých lidí k získání bytu na lokální úrovni*. Sociologický časopis (SČ), 2005, roč. 41, č. 2, s. 317–325.
 58. Eckeretová, Eva. *Držte se našeho Texasu. Texaštit Češi: jazyk a národnost přistěhovalcké komunity*. Dějiny a současnost (DS), 2005, roč. 27, č. 9, s. 30–33.
 59. Fetter, Richard W. *Právní poměry nesezdaných párů aneb druh a družka*. Právo a rodina (PR), 2004, roč. 6, č. 7, s. 1–5.
 60. Fišer, Rudolf. *Bydlení v židovských domech. Příspěvek k historii třebíčského ghetta*. Časopis Matice moravské, 2004, roč. 123, s. 367–394.
 61. Fryštsenská, Marcela. *Od etiky k euthanasii*. PR, 2004, roč. 6, č. 10, s. 12–16.
 62. Hampl, Martin. *Současný vývoj geografické organizace změny dojíždění za prací a do škol v Česku*. Geografie, sborník České geografické společnosti (GSCGS), 2004, roč. 109, č. 3, s. 205–222.
 63. Holubová, Michaela. *Geografická mobilita snoubenců farnosti Dobruška od konce 18. století do druhé poloviny 19. století*. HD 28, s. 111–155.
 64. Holý, Martin. *Křest ve šlechtickém prostředí českých zemí na prahu novověku*. HD 28, s. 15–33.
 65. Hronová, Martina. *Šedm ze sta českých dětí žije v chudobě*. Sondy (S), 2005, roč. 15, č. 17, s. 4.

66. Chaloupková, Jana. *Faktory ovlivňující dělbu práce v českých domácnostech a hodnocení její spravedlnosti*. SČ, 2005, roč. 41, č. 1, s. 57–77.
67. Chlupová, Dana. *Seminář o koncepčních záměrech Ministerstva pro místní rozvoj v oblasti bydlení*. Urbanismus a územní rozvoj (UÚR), 2005, roč. 8, č. 1, s. 42–44.
68. Ivanovičová, Věra. *ČR získá kvalifikované migranty pomocí internetu. Od října jsou do projektu legální migrace zapojeny i Moldavsko a Bělorusko*. Práce a sociální politika (PSP), 2004, roč. 1, č. 10, s. 4.
69. *Jak přilákat zahraniční odborníky. Srbsko, Černá Hora a Kanada – další země v projektu Výběr kvalifikovaných zahraničních odborníků*. PSP, 2005, roč. 2, č. 7–8, s. 1.
70. Jaworski, Tomasz. *Historicko-demografické výzkumy Zelenohorské univerzity v letech 1998–2004*. HD 28, s. 5–13.
71. Jemelka, Martin. *Populace Šalamounské hornické kolonie v Moravské Ostravě (1890–1930)*. HD 28, s. 157–201.
72. Kačerová, Eva. *Sňatečnost v 17. a 18. století ve světle matrik pražské farnosti Panny Marie pod řetězem*. HD 28, s. 35–54.
73. Kodriková, Zuzana. *Interruptce – právní nebo morální problém?* PR, 2005, roč. 7, č. 3, s. 18–22.
74. Kodriková, Zuzana. *„Anonymní“ porody – jsou skutečně utajené?* PR, 2005, roč. 7, č. 6, s. 17–20.
75. Kostelecký, Tomáš. *Postoje obyvatel k situaci na trhu s bydlením a bytové politice: existují v České republice „housing classes“?* SČ, 2005, roč. 41, č. 2, s. 253–270.
76. Králíčková, Zdeňka. *Práva neprovdané matky*. PR, 2004, roč. 6, č. 8, s. 4–8.
77. Kuta, Vítězslav – Kuda, František. *Bydlení – součást kvality života, jeho funkce a změny*. UÚR, 2005, roč. 8, č. 1, s. 24–27.
78. Lux, Martin. *O spokojenosti českých občanů s užívaným bydlením*. SČ, 2005, roč. 41, č. 2, s. 227–252.
79. Macháček, Štěpán. *Proměny arabského manželství. Muslimská žena a rodina mezi tradicí a modernitou*. DS, 2004, roč. 26, č. 3, s. 19–22.
80. Macháčová, Jana – Matějček, Jiří. *K vývoji obecní kultury v českých zemích v období 1781–1989*. Slezský sborník, 2005, roč. 103, č. 2, s. 81–117.
81. Michálek, Anton – Podolák, Peter. *Podmienenosť a regionálna diferenciacia strednej dĺžky života na Slovensku*. GSCGS, 2004, roč. 109, č. 3, s. 236–251.
82. Mišovič, Ján. *Sociální služby pro seniory: Patří mezi priority? Věřejná správa (VS)*, 2005, roč. 16, č. 24, s. 27.
83. Musil, Jiří. *Jak se formovala sociologie bydlení*. SČ, 2005, roč. 41, č. 2, s. 207–225.
84. Nodl, Martin. *Člověk stárne, čas utíká. Vnímání věku a stáří ve středověku*. DS, 2004, roč. 26, č. 2, s. 8–11.
85. Popelková, Hana. *Stane se rodina ohroženým druhem?* S, 2005, roč. 15, č. 28, s. 5.
86. Ryšavý, Ivan. *Evidence obyvatel by měla ulehčit všem*. Moderní obec, 2005, č. 2, s. 29.
87. Reřichová, Daniela. *Perspektivy rodinné politiky v ČR*. VS, 2005, roč. 16, č. 4, s. 26.
88. Seligová, Markéta. *Geografická mobilita poddaného obyvatelstva v 1. polovině 18. století ve světle poddanských seznamů*. HD 28, s. 55–109.
89. Schmeidler, Karel. *Kvalita života starších spoluobčanů ve vztahu k jejich mobilitě*. UÚR, 2005, roč. 8, č. 2, s. 29–33.
90. Sunega, Petr. *Efektivnost vybraných nástrojů bytové politiky v České republice*. SČ, 2005, roč. 41, č. 2, s. 271–299.
91. *Světovým problémem se stává 86 milionů migrujících pracovníků*. PSP, 2004, roč. 1, č. 7–8, s. 8.
92. Štefanová, Alexandra. *Vývoj v oblasti udělování azylu na území ČR v letech 2003 a 2004*. VS, 2005, roč. 16, č. 3, Příloha, s. I–VIII.
93. Valentová, Božena. *Vývoj sociálního bydlení s důrazem na jeho zacílení na určité sociální vrstvy obyvatelstva*. SČ, 2005, roč. 41, č. 2, s. 301–315.
94. Vaníček, Jiří. *Životní styl a postoj obyvatel v souvislosti s charakterem bydlení*. UÚR, 2005, roč. 8, č. 1, s. 21–23.
95. Večerník, Jiří. *Who is poor in the Czech Republic? The changing structure and faces of poverty after 1989*. SČ, 2004, roč. 40, č. 6, s. 807–833.
96. Vidláková, Olga. *Genderová rovnost v Evropě*. VS, 2005, roč. 16, č. 18, s. 26–28.
97. Tinková, Daniela. *Věčně nemocná žena. Žena a mateřství v lékařském myšlení na prahu moderní doby*. DS, 2004, roč. 36, č. 1, s. 7–11.
98. Zukal, Jiří. *Postavení rodiny v Evropské unii*. VS, 2004, roč. 15, č. 46, s. 24–25.

Excerpované časopisy

Časopis Maticе moravské
 Dějiny a současnost
 Geografie, sborník České geografické společnosti
 Historická demografie
 Moderní obec
 Právo a rodina
 Práce a sociální politika
 Slezský sborník
 Sociologický časopis
 Sondy
 Urbanismus a územní rozvoj
 Věřejná správa

hru

Historická demografie 28. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004, 232 s.

28. svazek sborníku již tradičně tvoří historicko-demografické studie a oddíl věnovaný recenzím a zprávám o literatuře. V oddíle nazvaném Materiály je otisknuta druhá část příspěvku *Elišky Čáňové (K problematice rekonstrukce rodin na základě matričních zápisů ve farnosti Broumov 2)*. Autorka se věnuje problematice rekonstrukce rodin a úskalím, se kterými se setkávala při užití této metody.

Oddíl statí uvádí příspěvek *Tomasze Jaworského Historicko-demografické výzkumy Zelenohorské univerzity v letech 1998–2004* (s. 5–13), přibližující výzkumy univerzity v Zelené Hoře v Polsku. Výsledky bádání, která se zatím hlavně věnovala přirozenému pohybu a migracím obyvatelstva žijícího v poříčí řeky Odry, jež tvořila osu polsko-německého pohraničí, jsou uveřejňovány především na stránkách Zelonogórkých studiów luzycckich, která pravidelně vychází od roku 1995. K rozvoji výzkumů v oblasti polsko-německého pohraničí a polsko-německých vztahů přispělo Towarzystwo Studiów Luzycckich. Autor zmiňuje významné prameny pro historicko-demografický výzkum zdejší oblasti a uvádí dosud publikované práce.

V druhém příspěvku nazvaném **Křest ve šlechtickém prostředí českých zemí na prahu novověku** (s. 15–33) se *Martin Holý* zamýšlí nad významem křtu ve šlechtickém prostředí. Sleduje výběr křestních jmen a faktory, které ovlivňovaly délku doby, jež uběhla mezi narozením dítěte a jeho křtem. Rovněž se zamýšlí nad výběrem a postavením kmotrů šlechtických dětí. Závěrem přibližuje přípravu šlechtických křtů a jejich průběh.

Šňatečnost v 17. a 18. století ve světle matrik pražské farnosti Panny Marie pod řetězem (s. 35–54) je název příspěvku *Evy Kačerové*. Autorka se zabývá šňatečností na základě údajů získaných excerpcí matrik farnosti Panny Marie pod řetězem mezi lety 1623 a 1783, kdy bylo ve zdejší farnosti uzavřeno celkem 2293 sňatků. Věnuje zejména pozornost rodinnému stavu snoubenců, jejich profesní a sociální charakteristice, geografickému původu, sňatkovému věku a sezónnosti šňatečnosti. Sňatkový věk je sledován pouze u těch osob, které uzavíraly sňatek ve zdejší farnosti jako příslušníci druhé generace (tj. jejich rodiče buď v této farnosti již uzavřeli manželství, anebo zde po určitou dobu žili). Příspěvek je zajímavým přiblížením studia šňatečnosti u vybrané městské populace a dokládá těžkosti, na které badatelé, hlavně důsledkem migrace městské populace, naráží.

Markéta Seligová se ve své studii nazvané **Geografická mobilita poddaného obyvatelstva v 1. polovině 18. století ve světle poddanských seznamů** (s. 55–109) zamýšlí nad rozsahem poddanské mobility a vlivem migrací na strukturu populace

v pobělohorském období. Autorka zmiňuje prameny, které lze ke studiu mobility poddaných v 17. a 18. století využít a blíže se věnuje poddanským seznamům, které vznikaly z činnosti vrchnostenských správ a vyvinuly se z evidence osířelých poddanských dětí v každoroční seznamy všech dědičných poddaných příslušného panství. Studie vychází z rozboru dat poddanských seznamů pro vybrané čtyři lokality v severočeském panství Horní Police, které se nacházelo v západní části dnešního okresu Česká Lípa. Sledovanými lokalitami, jež tvořily jádro panství, byly městečko Ždanov a vsi Horní Police, Dolní Police a Stoupano. Souvislá řada seznamů bez větších mezer začíná zde rokem 1709 a pokračuje až k roku 1827. *Markéta Seligová* uvádí metodu, kterou použila při zpracování pramene a která vychází z povahy dochované evidence. Jejím hlavním záměrem nebylo postihnout migrace poddaných, ale registrace příčin vyřazení poddaných z vrchnostenské evidence. Kromě úmrtí osoby bylo evidováno právě vystěhovalectví. Obdobně sledovala i důvody vedoucí k evidenci nových poddaných, kterými byli vedle narozených také přistěhovalí. Sledování těchto příčin vyřazení, resp. nového zařazení do evidence umožnilo autorce vymezit vliv migrace na utváření evidované populace. Tímto způsobem došlo k zachycení dynamického vývoje sledované populace v pětiletých obdobích. Popsanou metodou byly zpracovány nejstarší hornopolicke poddanské seznamy, které zachycují poddanskou populaci v období 1710–1729. Autorka si je vědoma toho, že zpracované poddanské seznamy registrují osoby, které sice na dané panství z hlediska vrchnostenské správy patřily, ale nejednalo se o zařazení skutečně přítomného obyvatelstva. Prostřednictvím zpracovaného pramene zjišťuje strukturu poddaného obyvatelstva podle pohlaví a věku v jednotlivých generacích narozených sledovaného období. Získané údaje z poddanských seznamů konfrontuje s informacemi, které poskytly tamější matriky. Výsledky potvrdily, že míra a příčiny vyřazení osob z poddanských seznamů byly u různých věkových skupin nanejvýš odlišné, a také vlivem úmrtnosti, která byla u různých věkových skupin a i z hlediska pohlaví jiná.

Studie **Geografická a sociální mobilita snoubenců farnosti Dobrovice od konce 18. století do druhé poloviny 19. století** (s. 111–155) *Michaely Holubové* vychází z její diplomové práce obhájené na Filozofické fakultě Ostravské univerzity v roce 2003. Autorka sleduje strategii výběru manžela či manželky a způsob uzavírání sňatků z hlediska geografické a sociální mobility snoubenců. Studie vychází z rozboru církevních oddací matrik pro farnosti Dobrovice, Rejšice, Žerčice a Loučeň za tři vybraná desetiletí (1781–1790, 1821–1830, 1861–1870). Ve sledovaných obdobích bylo analyzováno celkem 1827 sňatků. Nejecele-

nější informace poskytují matriky až v poslední dekádě. Zjištěnými daty byla potvrzena nepřímá úměrnost mezi sňatkovým věkem při uzavírání prvního sňatku a sociálním postavením snoubenců. Autorkou vyslovená a prokázána domněnka, že sňatku předcházela geografická mobilita snoubenců, úzce souvisí s jejich snahami po sociálním vzestupu či alespoň po udržení stávající sociální pozice. K dokreslení vesnických poměrů v 19. století je text doplněn výtahy z paměti Františka Dědiny, chalupníka z Vinaric na Dobrovicku.

Oddíl statí uzavírá příspěvek *Martina Jemelky Populace Šalomounské hornické kolonie v Moravské Ostravě (1890–1930)* (s. 157–201), v němž popisuje obyvatelstvo a dynamiku populačního vývoje Šalomounské kolonie v Moravské Ostravě, ve své době největší hornické kolonie na katastru města. Uvedená kolonie byla vystavěna v letech 1868–1917 a v době svého největšího plošného rozsahu v polovině 20. let minulého století zde na 10,7 ha žilo přibližně 2100 obyvatel (196 osob na 1 ha). Základem analýzy se staly údaje ze sčítacích archů rakouských cenzů z let 1890 a 1910 a meziválečného sčítání 1930 pro město Moravská Ostrava. Data charakterizují obyvatelstvo přítomné v rozhodný okamžik sčítání v Šalomounské kolonii. Na jejich základě autor sleduje teritoriální původ obyvatel lokality, a to z hlediska rodiště i podle domovské příslušnosti zdejších obyvatel, dále popisuje jejich strukturu podle pohlaví, věku, rodinného stavu, národnosti, náboženského vyznání, vzdělání, ekonomické aktivity a socioprofesionálního složení. Analyzuje strukturu zdejších nerodinných a rodinných domácností, rovněž přibližuje skupinu osob – noclehářů a podnájemníků, kteří byli hojně v hornických domácnostech zastoupeni. Hledí na vliv specifické povahy zdejší lokality na demografické, sociální a kulturní charakteristiky studované populace. Výsledky studie budou součástí monografie zachycující největší hornické sídliště v Moravské Ostravě z hlediska sídelních, stavebně architektonických, kulturněhistorických, sociálních a demografických poměrů, po které je voláno již od 70. let minulého století.

I pro tento svazek sborníku je příznačná pěkná grafická úprava včetně vhodně zařazené jednobarevné obrazové přílohy.

Petra Brabcová

LICHTENBERGER, E. Das neue Europa. Quo vadis Europäische Union? In Mitteilugender Österreichischen Geographischen Gesellschaft, Wien: 2004, s. 13–42.

Po oznámení a začátku jednání o vstupu Turecka do Evropské unie 6. října 2004 se otevřelo nové pole úvah, do jaké míry členství Turecka v EU bude přínosem pro toto společenství, jak se změní těžiš-

tě rozhodování a co to znamená pro pojem „Evropa“. Tématem se široce zabývá *E. Lichtenbergerová* – rakouská demogeografka.

Svou úvahu rozdělila na tři části: Co je Evropa? Jaké jsou charakteristiky projektu Evropa? Evropská unie v 21. století. K vymezení zeměpisného rozsahu Evropy vychází z historických retrospektiv a ukazuje, jak se v důsledku politických změn a poměrů vymezení Evropy měnilo. Tuto historii sleduje od začátku křesťanství přes středověk až do současnosti. Dvacáté století vymezilo Evropu v téměř dnešním rozsahu. Bude tomu tak i v 21. století, kdy o vstup do Evropské unie usilují kromě všech evropských zemí i některé země asijské a africké? Tak by bylo možno hodnotit Evropu jako expandující kontinent i při určité polarizaci a inovaci.

Autorka označuje rok 1945 za „nultý rok“ nové Evropy. Začíná výstavba Evropského domu, jak to označil M. Gorbačov. To co je Evropa, určují nyní mezinárodní dohody a smlouvy. Dokladem je postupně pětikrokové rozšiřování Evropské unie. Dnes má Evropa 15 + 10 + 3 členských zemí (včetně oněch tří kandidátů). Bude mít 489 mil. obyvatel. Charakteristikou nové Evropy jsou tři hlavní objekty: projekt udržování míru, ekonomický projekt a sociální projekt. Otcem ekonomického projektu vycházejícího z volného pohybu byl J. Delors, někdejší předseda Evropské komise. Vycházel z přesvědčení, že volný obchod přes dosavadní státní hranice posílí mírové tendence členských zemí. Sociální projekt je výsledkem politických a sociálních procesů 2. poloviny 20. století, na jehož počátku stály myšlenky sociální spravedlnosti a potřeba přerozdělování výsledků produkce. Tím vznikla koncepce „státu blahobytu“, „sociálního státu“. Důležitým problémem je politika evropské regionální politiky, která by měla vyrovnávat sociální a kulturní charakteristiky regionu přes státní hranice členských zemí Unie.

Třetí oddíl studie E. Lichtenbergerové je věnován úvahám o Unii v 21. století. Je-li už dnes označováno toto století za „století USA“, jak se bude vyvíjet Unie, jaký bude její vztah k USA a jaké si určí politické a sociální úkoly včetně vlastní bezpečnosti? Novodobá globalizace života světové populace, resp. populace především americké a evropské, je určována existencí transatlantického paktu NATO a vznikem a rozšiřováním Evropské unie. Spojené státy preferují vývoj a rozšiřování NATO proti EU, proto toto rozšiřování předchází rozšiřování Unie. Jaksi stranou zůstává OSN, která ostatně v 90. letech ukázala značnou neschopnost řešit mezinárodní problémy. Americká světová politika vychází z tzv. „Project for the New American Century“ – PNAC vzniklého v roce 1997 hlavně z iniciativy republikánské strany. Vychází se z toho, že vedoucí úloha Ameriky je vhodná nejen pro Spojené státy, ale i pro celý svět. V roce

2000 byla přijata v USA doktrína, že obranné síly jsou určeny nejen pro vlastní obranu, ale i pro preventivní války. Začala tak nová etapa zbrojení a svět byl rozdělen na regionální vojenská velitelství (2004): NORTHCOM, CENTCOM, EUCOM, PACOM, SOUTHCOM, SPACECOM.

S vojenskými úkoly dělby politiky souvisí také dělba úkolů sociálních, úkolů informatiky a budování mozkových trustů. Proti americké hegemonii bojuje Evropa různými kontraprojekty, např. vydáváním *Le monde diplomatique* apod.

Ekonomickým hybatelem Evropy jsou Ekonomická unie a Měnová unie. NATO i Unie mají nově potřebu stálého vyrovnávání se s novými činiteli světové politiky a ekonomiky, totiž s Japonskem a s Čínou. Zde půjde o vážné a nelehké souznění. Důležitou součástí ekonomického soutěžení Unie bylo zavedení měny euro. Pesimistické názory na nevhodnost a zbytečnost této měny se ukázaly klamně a naprosto nelze předpokládat její zrušení a návrat k národním měnám.

Významným krokem na cestě sjednocování Evropy bylo přijetí Evropské ústavy reprezentanty 28 zemí 29. 10. 2004 v Římě. Do dvou let má být přijetí potvrzeno i národními zastupitelskými orgány členských zemí Unie. Vždy se uvádí, že Unie není nějaký ztrnulý orgán, ale „proces“.

Vstup Turecka do Unie je posuzován jednotlivými zeměmi kontroverzně. Odpůrci argumentují tím, že v roce 2020 bude mít Turecko 80 mil. obyvatel (a to muslimů), takže bude demograficky silnější než dnešní a budoucí Německo. Zastánci uvádějí přednosti přijetí hlavně z důvodů ekonomických (spotřebitelé). Zvláštní pozornost je však věnována kulturním důsledkům přijetí. Bude Turecko „poevroštěno“ nebo naopak se vliv islámu promítne i ve starých členských zemích? Má se stát Evropa laboratoří pro evropeizaci islámu? K tomu se vyslovují odborníci většinou záporně, odvolávajíce se na již dnešní požadavky muslimských organizací v evropských zemích, např. Německu, na možnost šíření víry a islámského způsobu života.

K rekapitulaci otázky „Kam kráčíš Evropo“ lze uvést, že nelze odpovědět jednoznačně. Za největší úspěch evropské unijní politiky se považuje vznik měnové unie pro část členských zemí nazývaných Euroland (Evropsko) na rozdíl od globálního pojmu Europe (Evropa). K budoucímu vývoji Evropy se odpovědní politici vyslovují optimisticky.

Vladimír Srb

Genus, 2005, roč. 61, č. 1, leden–březen, s. 1–243. Roma: Università degli studi di Roma „La Sapienza“, Dipartimento di Scienze Demografiche.

Letošní první číslo italského demografického časopisu Genus (vychází jako zvláštní, monotematické) je věnováno stárnutí. Sestavili jej hostující

redaktoři *Shiro Horiuchi* a *Jean-Marie Robine* z příspěvků, které byly předneseny na mezinárodním semináři 20.–23. října 2003 v New York City (uspořádaly jej Komise pro dlouhověkost a zdraví IUSSP Comité on Longevity and Health spolu s Laboratoří obyvatelstva Laboratory of Populations Rockefellerovy univerzity a Národním ústavem pro výzkum stárnutí National Institute on Aging). V úvodu nazvaném **Růst dlouhověkosti: příčiny, trendy a vyhlídky** *Sh. Horiuchi* a *J.-M. Robine* nejprve charakterizují dvě etapy dvousetletého procesu prodloužení délky života ve vyspělých zemích. Pro první etapu, nazývanou též epidemiologický přechod, byl příznačný pokles úmrtnosti kojenců, dětí a osob středního věku, ale přetrvávající stagnace úrovně úmrtnosti seniorů (naděje dožití se prodloužila na přibližně 65 let). Od poloviny 70. let 20. století se hovoří o druhém úmrtnostním přechodu (přechod dlouhověkosti), pro který je typický pokles úmrtnosti seniorů a růst velikosti jejich populace. V této souvislosti však upozorňují, že se již začíná hovořit o třetím úmrtnostním přechodu (Vallin a Meslé), který právě začíná (2003). Na základě dosavadního stupně poznání zákonitostí růstu dlouhověkosti *Horiuchi* a *Robine* výtýčují tři okruhy problémů, které je třeba řešit: 1) vysvětlit, proč nastal v uplynulých dvou dekadách tak rychlý pokles úmrtnosti seniorů – teorie o příčinách tohoto poklesu dosud chybí, 2) vysvětlit, proč pokles úmrtnosti seniorů probíhá v různých zemích různě a různý je i uvnitř těchto zemí, 3) vzhledem k neuspokojivým výsledkům dosavadních prognóz úmrtnosti seniorů zlepšit jejich kvalitu.

Osm příspěvků je rozděleno do tří částí. Do první nazvané **Teoretické konstrukce** byly zařazeny dva materiály: *D. L. Costa*, **Příčiny zlepšujícího se zdraví a dlouhověkosti seniorů: revize vysvětlení** a *L. Ferrucci – B. G. Windham – L. P. Fried*, **Slabost starších osob**. Příspěvek *D. L. Costy* charakterizují editoři jako první krok k systematickému a komplexnímu pochopení příčin přechodu k dlouhověkosti během 2. poloviny 20. století. Na základě literatury třídí *D. L. Costa* příčiny zlepšených podmínek a zvýšení úrovně přežívání seniorů do sedmi skupin: zlepšení medicínských technologií, redukce onemocnění na infekční nemoci, snížení pracovního stresu, zlepšení výživy, změna životního stylu, zvyšující se příjem a vzdělání. *L. Ferrucci – B. G. Windham – L. P. Fried* se zabývají pochopením mechanismů, které zhoršují zdravotní stav starších osob (zvyšují jejich slabost) a jsou dosud neznámé, což je pak překážkou k vývoji účinných opatření, např. při prevenci nezpůsobilosti seniorů. Navrhují a diskutují definice „forem (modelů) slabosti“, zaměřené na vliv nechorobných – specifických onemocnění vedoucích ke zvýšení slabosti.

Druhou skupinu označenou jako **Trendy a rozdíly** tvoří čtyři příspěvky. *J.-M. Robine* a *G. Caselli* se ve studii **Nebývalý růst stoletých** zaměřili na výzkum dlouhodobých časových řad počtů stoletých osob v deseti zemích s nízkou úmrtností (Anglie a Wales, Dánsko, Francie, Itálie, Japonsko, Německo, Nizozemsko, Norsko, Švédsko a Švýcarsko). Shromážděná data vykazují nevídané zvýšení počtů osob dožívajících se sta let, zejména žen, nicméně se značnými rozdíly mezi jednotlivými zeměmi. Autoři navrhuji pro analýzu stoletých dva ukazatele: centenarian doubling time – CDT a centenarian rate – CR. *J. Vallin* a *F. Meslé* v příspěvku **Sbližování a rozdíly: analýza struktury trendů ve střední délce života jednotlivých populací a subpopulací** konstatují, že sblížování a rozdíly v úmrtnosti seniorů v různých zemích světa naznačují určité zákonitosti, a uvažují o třech rozdílných typech těchto změn – vedle epidemiologického přechodu uvažují o kardiovaskulární revoluci a o zpomalování procesu stárnutí (o boji se stárnutím). Analýzou unikátního souboru zdravotních záznamů veteránů armády Spojených států se zabývají *D. L. Costa* a *J. Lahey* v příspěvku **Průměrně stáří: svědectví historických dat Spojených států**. Autoři sledují zdraví a

stárnutí seniorů před 100 lety a na základě toho odhadují vlivy některých dlouhodobých změn na pokles úmrtnosti v posledních desetiletích. *E. M. Crimmins* ve studii **Socioekonomické rozdíly v úmrtnosti a zdraví seniorů** mj. analyzoval socioekonomické postavení jako jeden z rizikových faktorů úmrtnosti. Domnívá se, že na výsledný počet a strukturu seniorů má výrazný vliv diference úrovně úmrtnosti v mladším věku daná jednak vzděláním osob, dále výskytem a rozšířením vybraných nemocí a biologickými faktory. V důsledku vyšší úmrtnosti sociálně slabších osob je skupina seniorů tvořena bez nich, tj. bez seniorů s nižším socioekonomickým statutem.

Do třetí části pojmenované **Vyhlídky do budoucnosti** byly zařazeny dva příspěvky: *J. R. Wilmoth*, **Některé metodologické problémy projekcí úmrtnosti založené na analýzách systému sociálního zabezpečení v USA** a *T. Buettner – M. Zlotnik*: **Vyhlídky růstu dlouhověkosti odhadnuté OSN**.

Každá studie je doplněna soupisem literatury, tabulkami a grafy. Součástí čísla jsou jako obvykle také recenze a seznam publikací došlých redakci.

hru

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA A DEMOGRAFIA /15. ročník, 1/2005/

1. Peter MACH	
NA ÚVOD	5
I. ČLÁNKY Z OBLASTI ŠTATISTIKY A DEMOGRAFIE	
2. Ladislav UNČOVSKÝ	
Analýza národného dôchodku a výskum konjunktúry na Slovensku pred rokom 1948	9
3. Andrea ZUZČÁKOVÁ	
Porovnanie foriem zamestnanosti v Slovenskej republike podľa výberového zisťovania pracovných síl	30
4. Daniel MICHNIAK	
Zmeny v dochádzke do zamestnania do centier s aspoň 500 dochádzajúcimi (1991–2001)	42
5. Eva RUBLÍKOVÁ	
Monitorovanie výrobného procesu pomocou exponenciálneho vyrovnávania	53
6. Boris VAŇO	
Umelá potratovosť na Slovensku	63
7. Ladislav KABÁT	
Dôchodková situácia domácností na Slovensku	
Dôchodková nerovnosť a problém chudoby	70
II. ČLÁNKY ÚSTAVU PRE VÝSKUM VEREJNEJ MIENKY PRI ŠTATISTICKOM ÚRADE SLOVENSKEJ REPUBLIKY III. OZNAMY IV. MENNY ZOZNAM ČLÁNKOV 1991-2004	

Vydáva Štatistický úrad Slovenskej republiky, Miletičova 3, 824 67 Bratislava 26, Slovenská republika, cena: 50 Sk, roční předplatné 200 Sk.